

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600005892U

30 . 941.

INSTITUTIONES
SYMBOLICAE,
DOCTRINARUM
CATHOLICORUM, PROTESTANTIUM
SOCINIANORUM, ECCLESIAE GRAECAE,
MINORUMQUE
SOCIETATUM CHRISTIANARUM
SUMMAM ET DISCRIMINA
EXHIBENTES.

IN
USUM LECTIONUM
SCRIPSIT

PHILIPPUS MARHEINEKE,
THEOLOGIAE DOCTOR ET IN UNIVERS. LITERAR. REGIA
BEROLINENSI PROF. P. O.

Editio tertia, auctior, emendatior.

BEROLINI,
SUMTIBUS LIBRARIAE VOSSIANAE.

1830.

PRAEFATIO AD AUDITORES.

In colloquio illo Vormatiensi *), ad pacem in caussa religionis reconciliandam sub finem anni salutis 1540 instituto, postquam ab utraque parte non tam de proposita re, quam de colloquii via et ratione diu multumque disputatum erat, Philippus Melanchthon, Theologorum in urbe Vangionum tunc versantium caput et tanquam *πρωταγωνιστης*, in epistola ad Granvellanum, Caroli V. Caesaris legatum data, nobilem atque praeclaram vocem edidit **). Quem quidem immortalem virum quamquam non rixarum et contentionum, imo moderationis lenitatisque studiosum et in dirimendis controversiis to-

*) Cuius historiam suppeditat Sleidanus in Commentariis de statu relig. et reip. II. p. 200. ed. Am Ende, et S. V. Planck, Gesch. des protest. Lehrbegr. III. 2. p. 65. sqq.

**) Epistolam inseruit Camerarius narrationi suae de Vita Melanchthonis, ed. Strobel p. 188.

tum nimiumque fuisse, inter omnes constat; tamen quum audivisset, a quibusdam dici, non esse opus disputatione, quandoquidem illae non sint rerum, sed verborum controversiae, quas prosit obruere potius, quam agitando excitare: res easdem esse, horridiora quaedam verba lenienda: tali praedicavit iudicio utramque partem vehementer laedi. Si enim verborum tantum sint dissidia, interrogavit, cur suae doctrinae assentientes interficerentur; cur tot mortales totasque adeo gentes deletas aliqui vellent? Perinde esse hoc, ac si Sarmata velit interficere Germanum, propterea quod lingua sit alia. Nimis se graves poenas dare inscitiae, si ideo plectantur, quod non satis facundi videantur adversariis. Se etiam sceleratos habendos, si Ecclesiae et Reipublicae tranquillitatem turbent non necessariis rixis verborum. Non igitur litem de genere sermonis, sed rerum magnas esse controversias, de vero Dei cultu veraque veneratione. Eas non esse eludendas hac specie, quod sint verborum certamina, nisi aliqui fortasse omnium religionum dissidia verborum esse certamina putent, a qua philosophia christianos prorsus abhorrere deceat. *Se unam veram religionem esse statuere, quae certo verbo Dei tradita consen-*

*sus sit Ecclesiae catholicae Christi, in qua regnet
Filius Dei et implorantes se audiat et impertiat
salutem atque vitam aeternam.*

Praedare hoc effatum oculis animisque vestris,
Commilitones, obversari volui in vestibulo quasi
huius libelli, quo viam vobis ad cognoscenda multa-
rum de religione christiana doctrinarum discrimina
sternere constitui, non autem ad *κρυοφωνίαν* quendam
aut *λογομαχίαν*, qua quidem opinione hac nostra ae-
tate permultos, omnis omnino generis homines, tan-
quam morbo gravissimo laborare scio. Et ab ipsis
Theologis haec profecta et suscepta sententia nostris
temporibus obtinuit, qua quid perniciosius excogitari
possit, non video. Hi enim neque rei, de qua dis-
putatur, gravitatem, neque animorum ad certam et
divinam veritatem aspirare cupientium indolem, ne-
que arctissimum inter religionem atque sermonem
vinculum cognoverunt (quibus tamen in rebus co-
gnoscendis Theologia debet summopere versari):
haec enim omnia si rite penitusque perspecta habe-
rent, profecto longe aliter sentirent. Religio chri-
stiana, quae sacris nostris literis continetur, Verbum
Dei vocatur, non, quod scripturis illis solis et per se
divini quid inhaereat, sed quod divinas res atque

doctrinam complectuntur, a Filio Dei nobiscum communicatam. Omnis verborum gravitas ac dignitas non in ipsis, sed rebus, quae illis inhacrent, posita est. Ex ea rerum divinarum amplitudine haud parum etiam dignitatis ducunt verba, saepissime ibidem obvenientia, ad exprimendam omnem a Christo nobis recuperatam salutem usitatissima, et maxime in controversia posita, v. c. fidei, gratiae, iustificationis, quae neglecta vel reiecta rerum ipsarum cognitione et extincto pietatis, quo amplectendae sunt, interiori sensu, prorsus sunt ieiuna, quin insipidi magis quid, quam dulcissimum solatium continere videntur. Itaque etiam omne sermonis genus, quod ad exponendum et tradendum Verbum illud divinum et ad explicandam verborum illorum mentem et significationem adhibetur in Theologia, per se quidem humanum est, tamen cum quotidiano loquendi genere non uno loco collocandum, quandoquidem parum interest inter rem divinam mente animoque conceptam et sermonis aptissimum genus, quo continetur illa et quasi exstat expressa. Quodsi quis verbum non ex re ipsa enatum, sed externa ratione et humano arbitrio rei inditum putet, certe quidem facili in verbis esse sibi quae verbum eripi

aut aliud, quod mentem alicuius magis, quam verum verbi argumentum exprimat, illius loco suppeditari sine contumelia pati potest. Verum non ea ratio est, qua religio veraque religionis cognitio solet in hominum piorum animis exsistere. Ita religionis quaedam notiūa, externa magis quam interna, colligitur ratiocinando, unde non tanquam ex primo suo fonte fluit. Nascitur in animis cum idea verbum, tamque necessaria et interna utriusque coniunctio est, ut, quemadmodum idea verbum internum, ita verbum externa idea dici recte possit. Et verborum S. S. illorum intelligentia non solum pendet a grammatica historicaque interpretatione, ab iudicio mentis ingeniique acumine, sed etiam, multoque magis, quatenus firma fide suscipitur illorum una vel altera significatio, ab animorum assensu et quasi amplexu, qui quidem non unus idemque in omnibus est neque eodem modo conformatus. Hinc omnium de religione dissidiorum origo et naturalis quasi necessitas. Hinc terminorum ambiguitas et logomachiae latus et amplissimus campus, quod neque verborum ac rerum, neque rerum et animorum subtile vinculum perspicere semper licet. Qua enim ratione mens perspectam habet rem cognoscendam, seque

alligatam sentit ad verbi alicuius materiam ac veritatem, ea ratio demum persuasionem efficit, ex qua hoc difficilius se everti patitur, quo magis rei vi ac veritate commovetur ipse atque tenetur. Quo ergo quisque utitur de rebus summis et arduis loquendi genere, in eo ipsius pietas conspicitur, ita ut, quo magis mens ad divina evehitur et ad persuasionem firmiorem adstringitur, eo tenacior soleat esse verborum, quibus illa distinguitur ab errore et humanarum doctrinarum commentis. Nam ea, quibus piorum animae tenentur obstrictae, verborum vincula a praepostera illa, temeraria et turbulenta protervia et a prae fracta humanaque contumacia eorum, qui nulla re magis, quam rixis simultatibus ac dissensionibus delectantur, quibus quasi pascuntur,* obiecto tanquam clypeo religionis sanctissimo nomine, facili negotio licet distinguere. Quare quod pietas ipsa creavit atque sanxit verbum, omni reverentia et pietate tenendum, idque maximopere spectandum est, quod in orationis genere aliquo latet pietatis mysterium et vinculum, quo verbum animis copulatur atque rebus divinis connectitur. Quod non solum de verbis in S. S. obviis recte dixisse mihi videor, sed etiam de iis, quorum haud rarius est in Theologia

usus; doctrina enim omnis ἀγαθος (κατα διανοίαν, uti loquuntur Theologi) admitti solet ac debet, cuius veritas (οὐ κατα ἔργον) ostendi potest. Et recte quidem quaevis de religione controversia etiam λογομαχία censenda est, quandoquidem de re omnino verbis experte concertari nequit, omnisque dissensio non minus haeret in verbis, quam notionibus, quarum illa sunt quasi imagines, dummodo ne, quae falsa est multorum opinio, intra verborum altercationes consistere litem de rebus summis atque divinis subtiliorem omnem credamus. Haec contra in ipso errore severitas atque pietas si non calumnianda est et superbius aspernanda (contemni autem nequit vel in ipsis fanaticis, apud quos, ut constat, nulla fere verbi externi auctoritas), sed accurata sollertia ad veritatis scopum dirigenda et ex verbo divino diiudicanda: quanto, quaeso, minus in vero confitendo virilis illa et in verbis difficilior constantia tanquam pertinacia et obstinatio repudianda est, quemadmodum non a petulantibus solum ingeniis hodie fieri solet, Auditores. Quod nostra tandem tempestate vetustiora illa de rebus christianorum sacris dissidia non nisi de vocibus certamina visa sunt, eius rei causa non longius repetenda est. A verbis longiori

temporis usu consuetis et quasi sacratis sese continebant primum permulti, quoniam a sensu et mente recesserant, et quum inanis ita vitae expers reiciendus merito verborum sonus videretur, contentiones quoque illae de rebus theologicis acerbiores quid sibi vellent, nisi inane quoddam, assequi non poterant. Quapropter spinosas illas disquisitiones et inde mota cum adversariis certamina, quibus tantas curas totque vigiliis impenderunt heroës, in quibus omne tempus omnemque vitam consumserunt viri summi et graves, tanquam nugatorias occupationes, otiosas quaestiones et humanorum affectuum impetus et vehementiam reprehendunt; in quibus autem merita omni reprehensione maiora, in quibus eruditionem, pietatem negare non possunt, tamen ingentium animorum nimiam alacritatem vituperant nunc e longinquo et dulci otio suo praelium spectantes. Si qui vestrum in eadem sententia sunt (quamvis eorum quidem, qui me docentem hactenus audiverunt, in ea nullos fore putem), iis parum utilis, fateor, hic libellus est: nam cum de rebus gravioribus disputationes, tum earum serio ac graviter ab utraque parte agitatum tractationem continet. Quamquam, ut monet noster Philippus, verborum calumniae et

logomachiae caveri a nemine quamlibet cauto possunt *), in quibus quid humanum acciderit, sedulo debet notari et ab eo, quod res divina flagitat, distingui: tamen caveatis, ne incognita caussa de rebus ad divinam nostram religionem spectantibus disceptationes subtiliores repudietis consueto *ακριβολογίας* sive *λεπτολογίας* nomine. Nunc de instituti operis ratione dicendum est.

Quod in tanta rerum, quibus singulae fere Theologiae partes ac disciplinae, ubi intra ipsarum fines continentur, abundant mole, eam partem, quae symbolicam diversarum Ecclesiarum doctrinam spectat, a ceteris seiungendam et singulari loco et historica ratione explicandam curavimus, huius suscepti laboris, credo, non opus est, ut rationem reddamus. Nam in omni literarum genere ac natura hoc situm esse nostis, nec per se incommodi quicquam habet, imo haud parum utilitatis. Et ante nos etiam a viris doctissimis cum symbolicos unius vel alterius Ecclesiae libros illustratos, tum eius fidei ac doctrinae, qua in tenenda quaeque christianarum societatum a ceteris discedit, historiam traditam videmus.

*) Epist. Tom. Lugd. p. 479.

Ego vero ut utrumque hoc in libello coniungerem, duae hae me commoverunt caussae quam maxime: altera, quod veram rectamque alicuius Ecclesiae et doctrinae expositionem historicam e symbolis ipsius potissimum hauriri debere ac posse intelligebam; altera, quod cum unius Ecclesiae fides atque professio per se intelligi non possit, nisi adsumpta et opposita alterius doctrina, cui illa implicita, innexa et quasi innata est, non in una explicanda consistendum, sed contrariae etiam ac deinde omnium, quae maxime celebres habentur, Ecclesiarum et doctrinarum summam et internam rationem proponendam esse iudicabam. Habita praesertim symbolorum nostrorum accuratiori ratione et collata in quemcunque locum dictorum symbolicorum copia id potissimum me egisse non dissimulo, ut facili vos, Auditores, ratione allicerem ad ipsorum symbolorum, quorum iam turpiter neglecta iacet auctoritas, lectionem. Quid enim inhonestius cogitari potest, quam eorum librorum, quorum ad doctrinam fovendam, defendendam, excolendam et promovendam, non dicam iurējūrando (ut consuetudo fert adhuc nonnullis in terris), sed ipsa Ecclesiae, cui addicti sumus idea tenemur, quorum est in rerum sacrarum hi-

storia amplissimus locus, quorum denique per se est haud exigua dignitas, nescire summam atque historiam? Nam est in ipsis quaedam et rerum dogmaticarum subtilior et exquisita cognitio et mira explicationis gravitas atque praestantia. Equidem non ignoro, esse his etiam nostris temporibus, qui de illis minus honorifice sentiant: sed quaecumque his scriptis inest vinculum, quo Ecclesiae Christi obstringimus, tamen id mihi videor recte esse dicturus, post sacras literas nullum esse librum his digniorem, qui vestris versetur manibus, Iuvenes, et aptiorem ad indolem verae ac purioris doctrinae et contrariae partis naturam cognoscendam. Ita vero si vos ad legendos iterum iterumque hos libros contuleritis, facile quidem quid humanum, quid divinum sit, ipsi intelligetis, nec quicquam vobis vel ulla veritatis aut auctoritatis specie obtrudi patiemini, cuius non est ex ipsis oraculis sacris probabilis origo et ratio.

Deinde in exponenda cuiusque Ecclesiae de religione christiana sententia, quatenus recedit ab alterius mente contraria, maximopere mihi spectandum erat, ut quocumque in loco recte formarem statum controversiae. In eo enim consistit praecipua huius laboris utilitas ac suavitas, ut quacumque in causa

το *αἰνουμενον* illud recte unoque quasi oculorum obtutu perspiciatur. Hic status caussae est, de quo ut ait Melanchthon *), Aeschines admonerat iudices, ut perinde ac pugiles de statu inter se certant, ita cum adversario dimicarent ipsi de statu controversiae nec sinerent eum extra caussam egredi. Quaidem in re difficiliore me non semel errasse invitum, facile concesserim, nec doctiores effugiet. Multas res saepius, quae est compendii ratio, paucis tantum attingi, et omnino breviori mihi licuit esse propterea, quod nihil nisi materiam ordine lucido congestam atque compositam vobis suppeditare volui, de qua coram copiosius disputarem. Praeterea ex immensa librorum copia, quorum longa enumeratio haud parum habet in praelectionibus molestiae, eorum tantum, quorum commendabilis maxime usus est, succinctam addidi quocunque in loco notitiam. Equidem denique per sylvam densiorem et impeditiorem ne transituris posthac negotium esset, viam certam et planam parare maximopere studui. Et venit etiam in mentem, quod gravissimus auctor Plato scripsit ea, quae sola animi intelligentia comprehendantur, (*νοητα* appellat), nequaquam scriptis pervul-

*) Apologia Aug. Conf. p. 251. ed. Rechenb.

ganda esse, sed memoria cogitationeque retinenda et contemplando apud se semper et disputando cum iis, qui studio eodem teneantur, agitanda.

Hoc fere consilium est, quod in conficiendo hoc opusculo secutus sum, Auditores, quod ut vobis non potest esse ingratum, quandoquidem quid de lectionibus expectandum sit, breviter hic expositum conspiciatis, ita etiam aliis antiquitatis christianae amantibus et hodiernum Ecclesiarum statum atque ingenium cognoscere cupientibus non plane inutile spero futurum esse. Promovendis augendisque literis operam dare, quam maxime decet personam doctoris academici. Et me spectantem Theologiae, qualis nostris diebus viget, et rerum in ea haud postremo loco habendarum conditionem huius nec poenitet nec pudet suscepti negotii, ut in maiori, quod hac de re emisi, opere (quod ut perficiam, dato mihi quam primum, Deo iubente, otio minusque lectionibus distractus videbo), ita in hoc quoque exiguo libello. Quodsi qui sunt, qui nullam aut non dignam eo labore gratiam referant, permittam hoc illi, cuius potissimum causam egi gloriamque omni modo augendam suscepi: qui, ne quid detrimenti capiat sua, quam nunquam interituram esse promisit,

Ecclesia in tantis, quibus hodie agitamur, tempestatibus atque procellis omnino providebit. Vos autem, Auditores, macti estote virtute, sapientia; assiduitate et inter multarum, quae omni tempore iactantur, de rebus christianis sententiarum offensiones et scopulos, divina adiuti gratia et Christo prae ceteris duce, cursum directum ad aeterna et divina omni pectore imbibenda tenete, ut eadem cum aliis quoque, quorum cura vobis olim credenda est, ex aeterno veritatis christianae fonte communicare satis idonei possitis. Quod summum dignitatis fastigium, in quo collocari potest ac debet Theologus christianus, ut magis magisque attingatis, summopere mihi in votis erat hoc in opusculo conscribendo; proptereaque aliquos ut inde ad mentes vestras vera pietate imbuedas verique cognitione collustrandas atque ad hanc feliciter nascentem florentemque literarum sedem redundare fructus iubeat, Deum Opt. Max. rogamus humiliter.

D. Berolini d. 20. Martii 1812.

PRAEFATIO
TERTIAE EDITIONIS.

Pauca sunt, quae praemonenda novae huic institutionum editioni mihi videantur. In totius opusculi indole ac ratione, locis quibusdam, qui solertiore tractationem experti sunt, exceptis, nihil mutatum; additamenta nonnulla ex symbolis christianarum confessionum depromta, suo loco inserta; copiae librorum notitiam largiorem addidi, styli latini castigatio-

nem et accuratioris typographiae
curam in me suscepi. Deo, qui suae
Ecclesiae optime prospicit, hunc li-
brum commendo.

D. Berolini, d. 13. Jan. 1830.

CONSPECTUS HUIUS LIBRI.

PROLEGOMENA. P. 2

DOCTRINA CATHOLICORUM ET PRO- TESTANTIUM. P. 11—83

I ntroductio.	13
Pars prior s. universalis.	19—34
Cap. 1. De notione ecclesiae.	19
Cap. 2. De repraesentatione ecclesiae.	23
Cap. 3. De canone literarum sacrarum.	28
Pars posterior s. specialis.	34—83
Cap. 1. De statu hominis naturali et peccato originali.	34
Cap. 2. De justificatione.	38
Cap. 3. De gratia et bonis operibus.	42
Cap. 4. De sacramentis in genere.	50
Cap. 5. De sacramentis singulis.	54
Cap. 6. De cultu sanctorum, reliquiarum et imaginum.	65
Cap. 7. De purgatorio.	69
Cap. 8. De indulgentiis.	72
Cap. 9. De rebus nonnullis circa fidem versantibus, inter utramque ecclesiam controversis.	75
Cap. 10. De externo statu et periculis reunionum factis.	80

DOCTRINA LUTHERANORUM ET REFOR- MATORUM. P. 85 — 155

Cap. 1. De origine dissensus inter Lutheranos et Reformatos.	85
Cap. 2. De symbolis.	88
Cap. 3. De dissensu.	99
Cap. 4. De externo statu et periculis reunionum factis.	145

DOCTRINA SOCINIANORUM ET THEOLO- GIAE ORTHODOXAE. 155 — 207

Cap. 1. De origine et fatis Socinianismi.	157
Cap. 2. De fontibus et ab utraque parte scriptis.	162
Cap. 3. De principiis theologicis.	168
Cap. 4. De Trinitate.	180
Cap. 5. De statu hominis ante lapsum et post lapsum.	191
Cap. 6. De modo et ordine salutis.	196
Cap. 7. De Sacramentis.	202
Cap. 8. Totius causae epicrisis.	206

DOCTRINA ECCLESIAE ORIENTALIS ET OCCIDENTALIS. 207 — 249

Cap. 1. De ecclesiae graecae recentioris ad occidentalem ratione.	209
Cap. 2. De symbolis orthodoxae ecclesiae graecae ac sententiis cognoscendae doctrinae.	211
Cap. 3. De dissensu.	214

DOCTRINA MINORUM SOCIETATUM CHRISTIANARUM. 219 — 237

Cap. 1. De Unitate fratrum sive de Herrnhuthianis.	221
Cap. 2. De Mennonitis.	226
Cap. 3. De Quakeris.	234

PROLEGOMENA.

ANNALS OF THE

AMERICAN MATHEMATICAL SOCIETY

VOLUME 100, NUMBER 1, 1988

ISSN 0003-681X

Published by the American Mathematical Society

100 North Dearborn Street, Chicago, IL 60610

Subscription prices: \$12.00 per volume (1988)

Single copies: \$4.00 per issue (1988)

Copyright © 1988 by the American Mathematical Society

PROLEGOMENA.

§. 1.

Quae una est per se Religio christiana, ea deinde, ubi in Ecclesia et theologorum scholis foveri exponique coepit, a multis ingeniis multiplici ratione suscepta et multarum sectarum dissensum experta est. Unus omniumque communis fons Christi et Apostolorum tradita doctrina est, verum eiusdem et Sacrae Scripturae intelligentia, cuius publicum testimonium exstat Symbolum, varia est et multiplex.

Cfr. Suiceri Thesaur. eccles. sub voce *συμβ.* II. p. 1084.
Bingham Orig. eccles. 1. 10. c. 1, 2, 3.

§. 2.

Symboli haec potissimum natura et necessitas est, ut quis sibi verus sensus Sacrae Scripturae sit, declaret communio ecclesiastica, huiusque vinculum fortissimum se comprobet, quo contineatur ipsa et ab aliter sentientibus separatur. Quae igitur Sacrae Scripturae singulis ho-

minibus auctoritas et dignitas est, eadem est Symboli, quo S. S. sensus publice constituitur, in Ecclesia necessitas et auctoritas. Quemadmodum enim sine tradita in sacris litteris doctrina nulla Ecclesia est, ita quoque absque sensu et intelligentia distincte propositâ Sacra Scriptura nulla est. Qui Symboli doctrinae adhaerent, Orthodoxorum nomine ab Heterodoxis et Ecclesiae inimicis solent distingui.

Vid. diss. mea: Ueber den Ursprung und die Entwicklung der Orthodoxie und Heterodoxie, in Studien von Daub und Creuzer. III. fasc. 1. p. 68, seqq.

§. 3.

Disciplinae, quae nunc Symbolices nomine venit, campus est trium posteriorum saeculorum ambitus, ubi fracta christianae Ecclesiae unitate plurimum Confessionum varia Symbolisque declarata exstitit doctrina, ita, ut Religionis christianae professio nisi in harum societatum fide ac symbolis spectari nequeat.

§. 4.

Ineunte Sec. XVI. quum ex communi stirpe natae christianorum nonnullae familiae divortium facerent, ita, ut et multitudine et doctrina suo in genere insignes exsisterent, dimicari quoque coeptum est acriter de fundamento Ecclesiarum plurimum sive de religionis christianae doctrina, quatenus diversa ratione continetur Ecclesiarum Symbolis publicis. Enata inde est Sec. XVII. disciplina, suae confessionis solam veritatem defendens hoc potissimum modo, ut aliarum om-

num falsitatem demonstraret. Quod quidem
disciplinae genus, Polemices et Theologiae elen-
cticae nomine insignitum, hoc vitio maxime labo-
rabat, non solum, quod nimium quantum solebat
extra fines christianae disciplinae egredi, sed etiam,
neglecta vera historiae ratione et accuratiori doc-
trinae adversariorum notitia, omnium aliarum fal-
sitatem nisi falsa ratione non demonstrabat, ad
ipsius scilicet doctrinae, quam profitebatur, veri-
tatem eo melius et facilius tuendam.

Pertinent huc *ex Ecclesia catholica* prae ceteris: Alphonsi
de Castro libri XIV. adversus omnes haereses etc —
cum appendice Feuarentii. Paris 1578. 2. Vol. fol.
Roberti Bellarmini Opus de Controversiis christianae
fidei adversus huius temporis haereticos. 4. Tomi fol.
Opus ab ipsomet auctore nunc demum auctum. Ingolst.
1601. Martini Becani Manuale controversiarum huius
temporis. Colon. Agripp. 1697. 8. Franc. Coster En-
chiridion controversiarum praecipuarum nostri tempo-
ris de religione. Colon. 1612. 8. Adami Burghaberi
Theologia polemica, in qua doctrinae catholicorum
doctorum adseruntur et haeticorum errores refellun-
tur. Friburg. 1680. fol. Io. Dezii la foi des Chrétiens
et des Catholiques, justifiée contre les Déistes, les
Juifs, les Mahometans, les Sociniens et les autres he-
retiques. Par. 1714. 12. Viti Pichleri Cursus theolo-
giae polemicae universae duab. part. August. Vind.
1719. 4. Viennae Aug. 1753. 8. Gazanigga Theologia
polemica. Tom. I. et. II. Vien. 1778 et 1779. 8.

Ex Ecclesia Lutherana.

Abrah. Calovii Synopsis controversiarum potiorum, quae
Ecclesiae Christi cum haereticis et schismaticis mo-
dernis, Socinianis, Anabaptistis, Weigelianis, Remon-
strantibus, Pontificiis, Calvinianis, Calixtinis aliisque
intercedunt. Vitemb. 1653 — 1685. 4. Io. Musaei Col-
legium controversiarum. Ien. 1701. 4. Fr. Bechmanni
Theologia polemica. Ien. 1702. cum Io. Franc. Bud-
dei praef. de orig. et caus. errorum in Theologia.
1710. 4. Io. Fabricii Consideratio variarum controver-
siarum cum Atheis, Gentilibus, Judaeis, Muhamedanis,
Socinianis, Anabaptistis, Pontificiis et Reformatis.

Helmst. 1704. 4. Io. Olearii Synopsis controversiarum selectiorum cum hodiernis pontificiis, calvinianis, socinianis, remonstrantibus, fanaticis, cocceianis, et cartesianis, graecis, iudaeis, antiscripturariis & rationalistis, cum praef. de contro. theologicis. Lips. 1710. 8. Io Andr. Schmidii Breviarum theologiae polemicae, exhibens praecipuas controversias cum pontificiis, reformatis et socinianis. Helmst. 1710. 8. Io Georg. Walch Einleitung in die Religionsstreitigk. aufser der evang. luth. Kirche. ed. 3. Ien. 1733. 5 Voll. 8. Eiusdem Einleitung in die polemische Gottesgelahrtheit. Ien. 1752. 8. Io. Franc. Buddei Grundsätze der polem. Theol. cum praef. I. G. Walchii. Ien. 1750. 8. Siegm. Iac. Baumgarten kurzer Begriff der theol. Streitigk. ed. Bast. Francof. ad Moen. 1750. 8. Eiusd. Untersuchung theol. Streitigk. mit Anmerk. Vorr. u. einer Gesch. d. Glaubensl. von I. S. Semler. Halle 1762. 3 Voll. 4. Christ. Matth. Pfaff Plan von Grundfragen üb. d. Theologiam polemicam, oder die Religionsstreitigk. Tübing. 1752. 8. Laurentii Reinhardi Theologica polemica. Vimar. 1745. 8. Io. Ern. Schubert Institut. theol. polem. Ien. et Lips. 1756 — 58. ed. sec. 1760. 4 Voll. 8. Lorenz v. Mosheim Streittheologie der Christen, mit Anmerk. von Christ. Ernst v. Windheim. Erlang. 1763 — 64. 3 Voll. 4. Io. Fridr. Gruner Institut. Theologiae polemicae libri VII (ed. Knapp). Hal. 1778. 8.; qui tamen unum maximeque commune Polemices vitium bene perspexit et sollerter evitavit. Nam neque disputationes, inquit, cum Atheis, cum idolorum cultoribus, cum Muhamedanis, cum Iudaeis, cum Deistis, ego quidem Theologiae polemicae terminis contineri, non sine ratione gravi censeo, neque concertationes de opinionibus hominum privatorum. Sectas nominis christiani autem intelligo, quae sunt aetate nostra. Nam docere velle, quo modo disputandum sit contra familias, quarum hodie ne nomina quidem, nisi in historia ecclesiastica, audiuntur, quid foret aliud, quam magno conatu cum mortuis decertare, vivis ludos praebere? p. 3. §. 4.

Ex Ecclesia Reformata

Io. Henr. Alstedii Theol. polem. Hannov. 1620. 4. Sam. Maresii Theol. elenchticae Synopsis. Groning. 1648. 4. Henr. Alting Theol. elenchtica nova. Amst. 1654. 4. Io. Hoornbeck Summa controversiarum religionis. Trai ad Rhen. 1689. Francof. ad Moen. 1697. 8. Frid. Spanheim Elenchus controversiarum de religione cum dissidentibus hodie christ. etc. ed. ut novum opus vi-

deri possit. Amst. 1701. 8., Opp. T. III. Franc. Turretini Instit. Theol. elenct. Genev. 1682. ed. nova Lugd. Bat. 1696. 3 Voll. 4. Campegii Vitringae Hypotyposis theol. elencht. etc. Hernborn, 1715. 8. Salomon van Till *πρωτα ψευδης* adversariorum. 8. Bened. Pictet Syllabus controvers. Genev. 1711. 12. Dan. Gerdesii Elenchus veritatum, circa quas defendendas versatur Theol. elencht. Groning. 1740. 4. Io. Frid. Stapfer Institutt. Theol. pol. univ. ord. scientifico disposita. Tiguri 1743 — 47. 6 Voll. 8. Wyttenbachii Theol. elencht. initia. Francof. ad Moen. 1763 — 65. 2 Tom. 8.

§. 5.

Exstitit praeterea disciplinae genus, cum ex polemica, tum ex dogmatica Theologia natum, quod in explicando potissimum unius Ecclesiae symbolo versatur eiusque dogmata ac decreta complectitur. Ea singulari sensu Theologia symbolica hactenus appellata est. Verum quum nullo modo per se symbolum aliquod intelligi possit, sed ex antithesi etiam aliorum, quibus illud oppositum est, et ex interna cum his coniunctione ite perspicere debeat, sequitur, hanc aliarum Ecclesiarum doctrinam si non prius, tamen simul ademptaque sollertia esse exquirendam. Quod quamvis penitus neglectum esse dici nequeat, quandoquidem negligi nequit, tamen ea nec accuratius ademptaque circumspectione haustam ex symbolis aliarum Ecclesiarum doctrinam exposuit, nec ultra fines earum rerum, quas una Ecclesia proicitur, ad reliquas etiam aliarum sententias tradendas progressa est, quae cum illa parum conspicuo vinculo cohaereant; sed aliarum symbola tantum in subsidium vocavit, ad unius nempe cum externam tum internam naturam, mortuam

magis, quam viventem, eo melius cognoscendam. Exstitit igitur Theologia symbolica Lutheranorum, Reformationum, Catholicorum. etc.

Vberiore[m] librorum huic pertinentium, quorum singuli suo loco nobis excitabuntur, notitiam suppeditant I. G. Walch in Bibliotheca theol. selecta. Tom. I. p. 314—444. Iac. Guilelm. Feuerlin in Bibliotheca symbolica evangelica Lutherana. Gott. 1752. 8. ex schedis poss. insign. aucta et locupl. rec. J. B. Riederer. Nürnberg. 1768. II. 8. et Io. Christoph. Koecher in Bibliotheca Theologiae symbolicae et catecheticae, itemque liturgicae. Guelpherb. 1754. 8. Ien. 1769. 8. Novissimus huius generis liber et praecclarus admodum est Tittmanni Institutio symbolica ad sententiam ecclesiae evangelicae. Lips. 1811. 8.

§. 6.

Nunc ut alia via incedamus, suadet disciplinae natura et necessitas, hac nimirum, non ut, quemadmodum Polemices fert consuetudo, incognita re aliarum doctrinarum falsitatem damnemus, nec ut in unius Ecclesiae symbolis illustrandis consistamus, quae Theologiae symbolicae ratio est, sed ut, vera historia duce, genuinam et diversam omnium naturam et indolem explicemus. Quae cum Ecclesiarum symbolis maxime contineatur tanquam limpidissimis doctrinae ecclesiasticae fontibus, hoc disciplinae genus Symbolices nomine complectimur. Fontibus vero adnumeranda sunt etiam scripta cum auctorum cuiusdam societatis ecclesiasticae, tum doctissimorum in ea hominum, quatenus ex ingenio alicuius familiae redundare videntur. Deinde ex ipsius principiis dogmaticis, symbolo declaratis, tota dogmatum, de quibus controversia orta est, series simul cum eadem contrarius exponenda est.

- 2 Est enim Symbolices, discrimina quaeque potissimum enucleare, reliqua vero ipsarum expositionibus relinquere.

Ph. Marheineke *Christliche Symbolik oder historisch krit. und dogmatisch comparative Darstellung des kathol. luth. reform. und socinian. Lehrbegriffs, nebst einem Abriss der Lehre und Verfassung der übrigen occidental. Religionspartheyen, wie auch der griech. Kirche*. I. II. Theil: *System des Katholicismus*. Heidelberg, 1810. 8. III. Theil. Heidelberg 1813. *Ad locos dogmaticos iterum reduxit Symbolorum notitiam G. B. Winer libro: Comparative Darstellung des Lehrbegriffs der verschiedenen christlichen Kirchenpartheyen, nebst vollständigen Belegen aus den symbolischen Schriften derselben in der Ursprache*. Leipzig, 1824. 4. Referri huc etiam potest Baumgarten *Geschichte der Religionspartheien*, herausg. von I. S. Semler. Halle 1766. 4. Sed exstat unus ille, qui maxime Symbolices formam et methodum prae se fert, Plankii *perutilis libellus: Abriss einer hist. u. vergleich. Darstellung der dogmat. Systeme unserer verschiedenen christlichen Hauptpartheyen etc.* ed. 2. Götting. 1804. 8.

§. 7.

Ex dogmate porro, quomodo illud ad statum societatis alicuius externum aut stabiliendum aut commutandum vim exseruerit, intelligi potest; sicuti ad ingenium nonnullarum sectarum, quarum non satis aperta doctrina est, rursus haud parum lucis affert externae conditionis cognitio. Deinde ad Symbolicen potissimum referenda etiam propagationis per diversas Europae, totiusque mundi regiones notitia geographica. Postremo hanc ad disciplinam spectant eorum conatus, qui concordiae restituendae operam dedere, non solum scriptis irenicis, quae ad polemichen potius referenda sunt, sed re et facto etiam. Quare

quid ab utraque parte factum sit ad unitatem reconciliandam, tanquam in appendice, suo loco breviter enarrandum est.

Stäudlin Kirchliche Geographie und Statistik. Tübing. 1804. 2 Voll. 8. Köcher Friedenstheologie oder die Gottesgelahrtheit, welche den Frieden in der Kirche erhält und befördert. Jena 1764. 8. Cf. Buddei Isagoge histor. theol. ad univ. theol. p. 394. 426. seqq. Walchii Bibliothec. theolog. sel. I. p. 302. sqq. II. p. 348 seqq.

**DOCTRINA
ECCLESIAE
ROMANO - CATHOLICORUM
ET
PROTESTANTIUM.**

INTRODUCTIO.

§. 8.

Romano Catholicorum doctrina, confessioni Protestantium opposita, haurienda potissimum est ex decretis atque canonibus concilii Tridentini, repetitis Protestantium Sec. XVI. et Imperatoris Caroli V. postulationibus, post multam denegationem denique a Paulo III. convocati. Quae quidem Synodus de summis et in controversia positis fidei articulis sententias declaravit ex ingenio huius Ecclesiae haustas, ab omnibus fere huius Ecclesiae, etiam Gallicanae aeseclis receptas et anathematis vinculo munitas. Quibus fontibus accedit etiam Professio fidei et Catechismus Romanus. In subsidium vocandae sunt formulae liturgicae et spectatae auctoritatis theologorum doctrinae huius expositionis: quamquam confundi cum privatorum hominum doctrina non debet publica.

Canones et Decreta Sacros. oecum. et generalis conc. Trid. sub Paulo III, Iulio III, Pio IV, Pontiff. max. Romae ap. Paul. Manutium, Aldi f. 1564 cum privilegio Pii IV, Pont. max. fol. — ed. le Plat, Antw. 1774. 4. — ed. Io. Gallemart. Aug. Vind. 1746. 8. — Bullarium M. Rom. II. p. 128. Pfaffii Introd. in hist. liter. II. p. 59. Valentini Alberti Examen professionis, Trid.

1692. 12. S. C. F. Mohnike urkundl. Geschich
sog. Prof. fidei. B. Freudenfeld das Glaubensb
röm. kathol. Kirche, Münster 1820. Catechism
decreto conc. Trid. ad Parochos, Pii V, Pont. m.
editus. Lugd. 1567. 8. Fra Paolo (P. Sarpi) Hi
du concile de Trente ed. le Courayer. Lond.
fol. Amst. 1736. 4. Bas. 1738. 2 Voll. 4. Sfortiae.
vicini Istorica del concilio di Trento. Rom. 1656. 2
fol. lat. Antw. 1670. 3 Voll.; Salig vollständ. Hi
des Tridentin. Conc. 3 Voll. 4. Hal. 1741. — S
des Katholicismus, I. p. 132. sqq. II. p. 54 sqq. 9.
116. sqq. Wald Programma de haeresi abiuranda
statuat ecclesia romana catholica. Regiomonti. 11
Iac. Benign. Bossuet Doctrinae catholicae de eis
mentis, de quibus controversiae sunt, expositio
Magn. Crusius, Gott. 1736. 4. Veronii regula fid
tholicae ad calc. Walenburch, fratr. Tract. ap
controv. fidei Colon. Agr. 1670. fol. Melch. Can
theologici, libri XII. prima ed. Salmantic. 1568
in Opp. cum praef. Hyacinthi Serry. Patav. 17
Io. Christoph Köcher abgenöth. gründl. Beweis,
man die Glaubenslehren der Römisch-Katholische
ihren allgem. liturg. Büchern beurtheilen und erw
könne. Braunschw. u. Hildesh. 1747. 4. Eiusd. Bib
symb. c. 3. p. 747 sqq. — Payvas Andradii C
doxarum explicationum de controversis religioni
pitibus libri X. Colon. 1564. 8. Rob. Bellarmini
putatt. de contro. christ. fidei adv. huius temp.
reticos. 3 Tomi. Ingolst. 1587. 9 Voll. 8. — I.
Scherzer Antibellarminus. Lps. 1681. 1703. 4. Gui
Amesii Bellarminus enervatus. Amst. 1679. 4 Vol
Mart. Chemnitii Examen concil. Trid. ed. nova I
Johannis. Francof. ad Moen. 1707. 4 Partes, 1 Vol
Heidegger Conc. Trid. Anatome hist. theol. Tiguri
8. Paul. Antonii Conc. Trid. adeoque et Pontifici
ctrina publ. Hal. 1697. 8. 1713. 8. Io. Gerhardi
fessio catholica in qua doctrina catholica et ev
lica, quam Ecclesiae Augustanae confessioni ad
profidentur, ex romano-catholicorum scriptorum
fragis confirmantur, in 4 Partes distrib. Franco
Lips. 1679. fol. Ge. Calixti Consideratio doct
pontificiae, iuxta decretum conc. Trid. et reform
iuxta ductum confessionis Thorani Boruss. a. 164
hibitae. Helmst. 1659. 1672 4. A comparative Vi
the Churches of England and Rome. By He
Marsh. Cambridge and London 1814. 8. Vergleich
Darstellung der protestantisch-englischen und röm
katholischen Kirche, oder Prüfung des Protestanti

und Katholicismus nach dem gegenseitigen Gewicht der Grundsätze und Lehren. Aus dem Englischen übersetzt und mit Anmerk. u. Beilagen versehen von D. I. C. Schreiter. Sulzbach 1821. 8. H. I. Onymus die Glaubensl. d. kath. K. practisch vorgetragen, Sulzb. 1820. 21. H. I. Onymus das Princip. d. Glaubensl. 1823. Ziegler das kathol. Glaubensprincip. Wien 1823. 8.

§. 9.

Protestantium contra Symbola universaliora haec sunt: I. Augustana confessio. II. Eiusdem apologia. III. Articuli Smalcaldici. IV. Catechismus Lutheri maior et minor. V. Formula concordiae. Ad intelligendam reformationis et purioris doctrinae mentem adeunda sunt etiam Reformationum ipsorum aliorumque doctissimorum ex coetu Lutherano hominum scripta. Est tamen illorum symbolorum prorsus alia ratio ad Protestantium Ecclesiam, quam Catholicorum ad suam. Iudicis enim divini auctoritate non gaudent, sed doctrinae de rebus divinis humanae, liberum servant cuicunque iudicium, nec ullo nodo, nisi S. S. eiusque sana interpretatione circumscriptum, nec ad formandas ex illis singulas dogmatum formas, sed ad cognoscendam inde et amplectendam indolem publice proposita sunt et constituta, tanquam coetus evangelicis nens et ingenium veritatisque evangelicae testimonium.

„Sola sacra Scriptura iudex, norma et regula cognoscitur, ad quam, ceu ad Lydium lapidem, omnia dogmata exigenda sunt et iudicanda, an pia, an impia, an vera, an vero falsa sint. Cetera autem symbola et alia scripta non obtinent auctoritatem iudicis; haec enim dignitas solis sacris literis debetur: sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicunt eamque explicant ac ostendunt, quomodo singulis temporibus sa-

crae literæ in articulis controversis in Ecclesia Dei a
 doctoribus, qui tum vixerunt, intellectæ et explicatæ
 fuerint et quibus rationibus dogmata, cum S. S. pug-
 nantia, reiecta et condemnata sint,“ Form. Conc.
 Epitome, p. 570. *Conf. Augustana*, ed. Twesten. Kiel
 1816. 8. *Conf. Aug. invariata*, Havn. 1817. 8. Haders-
 leben 1819. 8. ed. Sartorius, Winer, al. *Apologia Aug.*
Conf. cum vers. vernac. ed. F. Lücke Berol. 1817. 8.
Confutationem Aug. Conf. ed. C. S. Müller Lips. 1808.
 8. *Articuli Smalcaldici* lat. ver. Petr. Generanus S. Ber-
 trams Gesch. d. symb. Anhangs d. Sm. AA. von Riede-
 rer. Alto. 1770. 8. E palatino codice ed. Ph. Marhe-
 neke. Berol. 1817. 4. *Utrumque Catechismum* lat. vert.
 Nic. Selnecker et Vinc. Opsopoeus. *Form. Conc.* lat.
 vert. Osiander et Selnecker. 1582. 4. Anton Gesch. d.
 Conc. form. Lips. 1779. 2. P. 8. Liber Concordiæ
 editus est a Rechenbergio, cum append. tripart. Lips.
 1677, Pfaffio. Tubing. 1730. Baumgartenio, germ. Hal.
 1747, Walchio, germ. et lat. Ien. 1759, et Mich. Webero,
 cuius editionis singulæ partes hactenus prodire, de-
 nique a L. H. H. Tittmanno, Misniæ 1817. 8. Salig
 Historie der Augsb. Conf. Hal. 1730 — 35. 3. Voll. 4.
 Weber crit. Gesch. der Augsb. Conf. 1783. 2 Voll. 8.
 Planck Gesch. d. protestant. Lehrbegr. III. P. I. et II. —
 Baumgarten Erläuterung der im christl. Concordienbuch
 enth. symbol. Bücher. Halle 1761. Bernh. v. Sanden
 Theologia symbolica Lutherana. Lips. 1688. Ioh. Hül-
 semanni Praellect. in librum Concordiæ cum Patro-
 logia. Lips. 1679. Ioh. Ben. Carptovii Isagoge in li-
 bros Eccles. Luth. symbolicos, ed. 3. Lips. 1699. Ioh.
 Ge. Walchii Introductio in libros symbolicos Eccles.
 Luther, Ien. 1732. L. H. Maji Synopsis theol. symbol.
 ord. system, ed. 2. Giess. 1720. Christ. Frid. Boernerii
 Institut. Theol. symbol. Lips. 1751. Christ. Guilelm.
 Franc. Walchii Breviarium Theol. symb. Eccles. Luther.
 Gott. 1765. I. S. Semleri Apparatus ad libros symb.
 Eccles. Luther. Hal. 1775. 8. I. G. Wald Theol. symb.
 Luther, descriptio. Hal. 1786. 8. I. L. Schultze Hand-
 buch der symbol. Theologie. Hal. 1790. Mich. Weberi
 Prolusiones duæ academ. Epilegomena editionis Con-
 fess. August. et Confut. pontif. ex cod. Dessaviensi. 1810.
 4. Io. Aug. Henr. Tittmanni Institutio symbolica ad
 sententiam Ecclesiæ evangelicæ. Lips. 1811. 8. —
 Corpora Doctrinæ: Philippicum, germ. et lat. 1560.
 Plank Gesch. d. prot. Lehrb. V. 2. p. 526. sqq. Pome-
 ranicum, in Synodo Sedinensi a. 1561. editum. Runge
 Bericht vom Pommerischen corpore doctrinæ in Eiusd.
 Fragar-

Fragartikeln vom Sacr. d. h. Abendm. Greifsw. 1591. 4.
 Dan. Cramers Pommerische Kirchenhistorie. III. c. 36.
 Prutenicum, ed. Regiom. 1567. Hartnoch Preufs. Kir-
 chenhistor. I. II. p. 428. Thuringicum, ed. Ien. 1571.
 Brandenburgicum, 1572. Salig Hist. d. Augsb. Conf. I.
 IV. c. 1. Heintr. Schmid Brandenburg. Kirchenhistorie
 §. 95 sqq. Wilhelminum, ed. Vlsenae 1576. Iulium.
 1576. Rehtmayer Braunschweig. Kirchenhist. III. Abth.
 3. c. 8 sqq. — Luthers sämtliche Schriften. heraus-
 gegeben. von I. G. Walch. Halle 1740 sqq. 24 Theile. 4.
 Melanchthonis Loci communes, prima ed. Viteb. 1521.
 Strobél Literargesch. von Melanchthons Locc. theol.
 Nürnberg. 1782. Meyer Comment. libror. symb. Eccles.
 nostrae utilitatem et hist. subscript. eorundem expo-
 nens. Gott. 1797. 4. Cfr. Walchii Biblioth. theol. sel.
 I. p. 315 sqq. Feuerlin Biblioth. symb. evang. Luther.
 p. 44 seqq.

§. 10.

Sunt autem quaedam Theologiae christianae
 capita, de quibus nulla est inter utramque Ec-
 clesiam controversia. Quorum quidem summa
 cum symbolo triplici, Apostolico, Nicaeno, Atha-
 nasiano continetur, tum decisionibus oecumeni-
 corum conciliorum Sec. IV. et V. Et hanc pris-
 cam Ecclesiae fidem professi sunt Evangelici, ne
 a catholica Ecclesia et doctrina decessisse viderentur.
 Propterea primum non sine reluctance
 Romanam Ecclesiam sinebant vocari catholicam.
 Vindicato sibi Catholicorum nomine et significa-
 tione tamen Protestantes postea appellati sunt.
 Lutheri enim qui consiliis et doctrinae Evange-
 lii restituti favebant ordines imperii, propterea-
 que Evangelici dicti erant, quum in comitiis Spi-
 rensibus a. 1529 ab edicto edito, ne quid am-
 plius in religione mutarent, appellationem pro-
 fessi et dissensum constanter testati essent, inde
 Protestantes vocati sunt.

Gerh. Io. Vossii de tribus symbolis dissertt. Amstel. 1664. 4. Pet. King Hist. symboli apostolici cum observatt ecclesiast. et. crit. ad sing. eius articulos 1706. 8. Iac. Vsserii de romanae Ecclesiae symbolo apostolico vetere aliisque fidei formulis, tum ab occidentalibus tum ab orientalibus in prima catechesi et baptismo proponi solitis. London 1647. 4. Oxon. 1660. 4. Bingham Orig. ecclesiast. l. 10. c. 3, 4. Io. Rüd. Kiefflingii Historia de usu symbolorum, potius apostolici, nic. const. et athanas. in sacris tam veterum, quam recentiorum publicis. Lips. 1753. 8. Ia. Pearsonii Expositio symb. apost. Primum angliae Lond. 1659. 4. Suiceri Symbolum Nicaeno-Constantinopolitanum expositum et ex antiquitate ecclesiast. illustratum. Trai. ad Rhen. 1718. Ge. Bullii Defensio fidei Nicaenae. Oxon. 1687. 4. Bernh. de Montfaucon diss. in Symbolum Quicunque, in Opp. S. Athanasii II. p. 719 — 768. Muratorii diss. de auctore symboli Quicunque, in Anecdotis. II. p. 217. — 231. Quesnellii diss. 14. in Opp. Leon. M. Tizmanni Institutio symb. p. 62 sqq. — Excitantur tria symbola oecumenica: Apostolicum in Catechismo minori p. 370 sqq. ed. Rechenb. in maiori p. 489. Art. Smalc. P. J. art. 4. p. 303. Nicaenum in Conf. August. art. 1. p. 9. Athanasianum s. Quincunque in Art. Smalcald. P. I. art. 4. p. 303. Tria simul in Form. Conc. Epit. prooem. n. 2. p. 571. Solida declar. n. 2. p. 632. — Jo. Joachim Müllervon der evangelischen Stände Protestation und Appellation. Jena 1705. p. 18 sqq. Hortleder von den Ursachen des deutschen Krieges. l. 8. c. 1 sqq. Seckendorf hist. Lutheranismi. l. II. c. 42. Sleidani Commentarii de statu relig. et reip. Carolo V. Caes. l. VI. p. 376. ed. Am Ende. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 352 sqq. Ph. Marheineke Gesch. der deutschen Reformation, 2 Bände. 1816 8.

PARS PRIOR S. UNIVERSALIS.

CAP. 1.

DE NOTIONE ECCLESIAE.

§. 11.

Locum de Ecclesia Synodus Tridentina nusquam decreto explanavit, quandoquidem ex ipsa Ecclesiae auctoritate loqui maluit, quam de hac primum quaerere. Totius autem causae summa hoc potissimum loco continetur. Et sunt nonnulla hoc in articulo inter Catholicorum et Protestantium doctrinam communia. Utraque confitetur ipsam Ecclesiae ideam, divinam eius per Christum institutionem et sempiternam per Sp. S. conservationem. Dissensus in sola notione Ecclesiae est. Non enim discernit confessio romano-catholica visibilem Ecclesiae statum ab invisibili eius natura, sed hanc ad illum penitus transiisse docet, omniaque invisibilis Ecclesiae bona divina in externa eius eademque humana forma collocat ita, ut et improbi mixti cum probis et iustis in Ecclesia vivant. Ex mente Protestantium Ecclesia christiana invisibilis et visibilis est, sed congregatio recte credentium et recte

viventium, in qua Evangelium recte doceatur et recte administrentur Sacramenta; his itaque malorum nulla Ecclesia est, imo mortua membra sunt Christi.

„Jam in Ecclesia militanti duo sunt hominum genera, bonorum et improborum: et improbi quidem eorumdem sacramentorum participes; eandem quoque, quam boni, fidem profitentur, vita ac moribus dissimiles: boni vero in Ecclesia dicuntur ii, qui non solum fidei professione et communione sacramentorum, sed etiam spiritu gratiae et charitatis vinculo inter se conjuncti et colligati sunt. Bonos igitur et improbos Ecclesia complectitur quemadmodum et divinae literae et sanctorum virorum scripta testantur.“ Catech. rom. P. 1. Qu. 10. 2. 7. Cfr. Launoii Epist. 1. 8. p. 13. Melch. Cani Locc. theol. 1. 4. c. 2. p. 112. Carové Was heisst kathol. Kirche? Aus kirchl. Auctoritäten zu beantworteten gesucht. Altb. 1828. 8.

August. Conf. p. 11. „Ecclesia non est tantum societas externarum rerum ac rituum, sicuti aliae politicae, sed *principaliter* est societas fidei et Sp. S. in cordibus, quae tamen habet externas notas, ut agnosci possit, videlicet puram Evangelii doctrinam et administrationem Sacramentorum, consentaneam Evangelio Christi. — Quare illi, in quibus nihil agit Christus, non sunt membra Christi“ Apologia Aug. Conf. p. 144 seqq. „Multi tantum nomine in Ecclesia sunt, non re.“ l. c. p. 146.

§. 12.

Deinde quaecunque de Ecclesiae suae conservatione per Spiritum suum sanctum docet Christus, Catholici de romana Ecclesia praedicant, quo prae ceteris pertinet, eam in rebus ad fidem pertinentibus errare non posse. Infallibilitatem etiam protestantium doctrina largitur, dummodo de Spiritu S. dicitur in Ecclesia, negat, ubi de hominum congregatione qualicunque praedicatur. Visibilem autem suam Ecclesiam cum unam eandemque esse cum invisibili

doceant Catholici, sequitur, extra Ecclesiam hanc externam nullam esse salutem. Hinc circumscripta docendi libertas, liberioris ingenii depressio; haereticorum execratio et persecutionis charitas, Protestantes quidem in eo consentiunt, quod nullam esse extra veram fidem in Christum salutem docent, quam tamen iidem ab ulla hominum externa communione pendere negant.

Conc. Trid. Sess. IV. decr. de edit. et usu sacr. libr. p. 10. ed. Aug. Vind. 1746. 8. — Professio fid. ad calc. ed. le Plat. p. 22. „Quemadmodum haec una ecclesia errare non potest in fidei ac morum disciplina tradenda, cum a Sp. S. gubernetur.“ Catech. rom. l. c. qu. 15. p. 129. Du Pin de antiqua Ecclesiae disciplina diss. V. p. 339. ubi contra Papae infallibilitatem copiose disputat. Thomas Freykirch (Werkmeister) freimüthige Untersuchungen über die Unfehlbarkeit der kathol. Kirche. Frankf. und Leipz. (Göttingen) 1792. I. 8. (Blau) Krit. Gesch. d. kirchl. Unfehlbarkeit zur Beförd. einer freieren Prüfung d. Katholicismus. Frankf. a. M. 1791. 8.

„Vt fides nostra catholica, sine qua impossibile est, placere deo etc.“ Sess. V. Decr. de pecc. orig. p. 12. „Catholica fides, extra quam nemo salvus esse potest etc.“ Prof. fid. l. c. Catech. rom. l. c. qu. 1. qu. 15. „Universalis etiam ob eam causam dicitur, quod omnes, qui salutem aeternam consequi cupiunt, eam tenere et amplecti debeant, non secus ac qui arcam, nediluvio perirent, ingressi sunt.“ Catech. rom. art. 9. qu. 13. Cfr. System d. Katholicism. II. p. 170 sqq. Carové über alleinseligmachende Kirche P. I. et II. Frankf. 1826. 8.

Aug. Conf. art. II. p. 10. „Certissimum enim est, quod promissio salutis pertinet etiam ad parvulos. Neque vero pertinet ad illos, qui sunt extra ecclesiam Christi, ubi nec verbum nec sacramenta sunt, quia regnum Christi tantum cum verbo et sacramentis existit.“ Ita scripsit Melancthon in Apol. p. 156.

§. 13.

Negat utraque pars, alterius esse veram Ecclesiam. Se tamen veram esse, ceterasque

vere nullas, ex unitate, universalitate et antiquitate sua probare studet Ecclesia catholica; quae quidem verae Ecclesiae signa nulli alii competere docet. Inde nomen catholicae accepit inde a Sec. II. Protestantes eadem de sua Ecclesia praedicant, consentientes de re ipsa eiusque necessitate. Christo enim regnante nunquam non unam esse internam credentium ac sanctorum congregationem (quanquam non necesse sit, ubique similes esse traditiones humanas, aut ritus seu caeremonias ab hominibus institutas); late patere et propagari in dies unum Dei verbum, antiquam esse et eandem semper in confessione sanctorum Evangelii doctrinam. Hoc externum Protestantibus verae Ecclesiae signum est, ut recte praedicetur verbum Dei, riteque administrentur sacra. Eph. 5, 25. Imo hanc veram Ecclesiam Protestantes non semper inesse Ecclesiae illi docent, quae catholicae nomine usa est, et iura iustaque ex causa hoc nomen competere illi, quae eodem gloriatur, negant. De notione nulla lis: ex historiis repetenda et probanda res est.

Suiceri Thesaur. eccles. s. v. *καθολ.* „Prima igitur proprietas in Symbolo Patrum describitur, ut una sit.“ Catech. rom. l. c. qu. 10. p. 123. „A solis ortu usque ad occasum unius fidei splendor diffunditur. Neque enim ut in humanis rebus publicis aut haereticorum conventibus unius tantum regni terminis aut uno hominum genere Ecclesia definita est, verum omnes homines, sive illi barbari sint, sive Scythae, sive servi, sive liberi, sive masculi, sive foeminae charitatis sinu complectitur.“ Catech. rom. qu. 13. p. 128. „Ex origine etiam, quam revelatâ gratiâ ab Apostolis ducit, Ecclesiae veritatem agnoscimus: siquidem eius doctrina veritas est non recens, neque nunc primum orta, sed ab Apostolis iam olim tradita et in omnem orbem ter-

rarum disseminata.“ Cat. rom. l. c. qu. 14. p. 129.
Vinc. Lir. c. 3. p. 92. I. A. Möhler Einheit in der
Kirche, oder Princip des Katholicismus. Tübing. 1825.

„Ad veram unitatem Ecclesiae satis est consentire de do-
ctrina Evangelii et administratione Sacramentorum.
Nec necesse est ubique esse similes traditiones huma-
nas, s. ritus et ceremonias, ab hominibus institutas.“
Aug. Conf. p. 11. Apol. p. 152. „Catholicam ecclesiam
dicimus, ne intelligamus, Ecclesiam esse politiam exter-
nam certarum gentium. Sed magis homines sparsos
per totum orbem, qui de evangelio consentiunt et ha-
bent eundem Christum, eundem Sp. S. et eadem sa-
cramenta, sive habeant easdem traditiones humanas,
sive dissimiles“ Apologia p. 146, „Nequaquam largimur
ipsis, quod sint Ecclesia, quia revera non sunt Eccle-
sia. Non etiam audiemus ea, quae nomine ecclesiae
vel mandant, vel vetant. Nam (Deo sit gratia) puer
septem annorum novit hodie, quid sit Ecclesia, nempe,
credentes, sancti, oviculae audientes vocem pastoris sui.
Sic enim orant pueri: credo sanctam Ecclesiam catho-
licam sive christianam. Haec sanctitas non consistit
in amiculo linteo, insigni verticali, veste talari et aliis
ipsorum ceremoniis, contra sacram scripturam excogi-
tatis, sed in verbo Dei et fide.“ Art. Smalc. p. 335.
Walchii Breviar. Theol. symb. p. 85. sq. Tittmanni
Institutio p. 110 sq.

CAP. 2.

DE REPRESENTATIONE ECCLESIAE.

§. 14.

psa Ecclesiae idea, ex mente Catholicorum ex-
posita, postulat, ut visibili quadam ratione con-
cipi repraesentarique possit. Secundum autem
posius Dei institutum non idem omnium in Ec-
clesia dignitatis gradus, eademque virtus idem-
que officium, sed alterius regimen, alterius ob-
sequium est. Regnantes corpus quasi Ecclesiae
constituunt. Sequitur inde hierarchicus ordo,

tum a laicis remotus, tum suo in genere muneris dignitatisque gradu diversus, cuius culmen episcopatus est. Non solum igitur ministerium ecclesiasticum Christus constituit, sed omni quoque vi et auctoritate ad regendam Ecclesiam necessaria illud instruxit. Episcopi igitur successores apostolorum, sacerdotes indelebili caractere praediti, Ecclesiae ad leges ferendas et iudicandum constituti praesules, quibus Christus tradidit claves regni coelestis, potestatem ligandi et remittendi, in concilio generali congregati summum Ecclesiae tribunal.

„Praeter ceteros ecclesiasticos gradus, episcopos, qui in apostolorum locum successerunt, ad hunc hierarchicum ordinem praecipue pertinere et positos esse — a Sp. S. regere ecclesiam dei eosque presbyteris superiores esse,“ statuit Syn. Trid. Sess. 23. c. 4. de ord. „Si quis dixerit, in ecclesia catholica non esse hierarchiam divina ordinatione institutam, quae constat ex episcopis, presbyteris et ministris, anathema sit.“ Sess. 23. c. 6. — „Ecclesiae nomine quoque eius Praesides et Pastores significantur. Si te non audierit, inquit Christus, dic Ecclesiae: quo in loco Praepositi Ecclesiae designantur.“ Catech. rom. P. I. art. 9. qu. 9. System d. Katholicism. II. p. 280 sq.

§. 15.

Quos inter primus et summus est Pontifex maximus, Romanus episcopus, Papa, de cuius primatu, potestate et iurium limitibus magna est inter ipsos Ecclesiae catholicae Theologos controversia. Omnem enim modum excedente illius potestatis usu, dici vix potest, quantum et episcoporum iura et Ecclesiae status detrimenti ceperint. Petrum Apostolorum principem esse, Romanumque episcopum eius successorem, ab omnibus hu-

is Ecclesiae membris conceditur. Et visibile caput ecclesiae, ut invisibile Christus, est. Ecclesiam omnium mater et magistra Romana putatur, eiusque episcopus centrum unitatis Ecclesiae, e cathedra in concilio generali loquens ipsam Ecclesiam repraesentat. Inter illius autem aera bene distinguenda adventitia et humana b essentialibus et divinis; nec non suprematus rdnis et iurisdictionis.

Supremam in Ecclesia universa potestatem romano pontifici traditam esse, docet Trid. Syn. Sess. 14 de cr. poenit. Cfr. Sess. 13. de cr. 2.^a c. 8. „Sanctam catholicam et apostolicam romanam Ecclesiam, omnium Ecclesiarum matrem et magistram agnosco, romanoque Pontifici b. Petri, Apostolorum Principis, successori ac Iesu Christi vicario veram obedientiam spondeo et iuro.“ Pro. fid. „Vnus est etiam eius rector et gubernator, invisibilis quidem Christus, quem aeternus Pater dedit caput super omnem Ecclesiam, quae est corpus eius: visibilis autem is, qui Romanam cathedram Petri Apostolorum Principis legitimus successor tenet.“ Cathech. roman. l. c. qu. 10. „De eo fuit illa omnium patrum ratio et sententia consentiens, hoc visibile caput ad unitatem Ecclesiae constituendam conservandam necessarium fuisse.“ l. c. qu. 11. cfr. P. II. c. 7. qu. 24. Defensores curiae et sedis romanae sunt imprimis Pallavicini, Bellarminus, Baronius, Zaccaria, Mamachi, Orsi, Barruel, alii. Episcoporum iura tuentur praecipue omnes fere Ecclesiae gallicanae theologi et episcopi, Natal. Alexander, Bossuet, Richerius Launois, Febronius, aliique germani. V. praeceteris Iusti Febronii Icti de statu Ecclesiae et legitima potestate pontificis etc. Bullioni (Francof. ad Moen.) 1763. 4. 1770—74. 4 Voll. 4. Planck Geschichte des Papstthums, Moniteur 1810. 18. Fevrier No. 49. Bossuet Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit Clerus Gallic. Luxemb. 1730. 4., novissima editio est Bamberg. 1809. S. Köhler Gesch. Darst. der vom gallic. Clerus abgef. Erkl. nebst einem Blick in das 1811 zu Paris geh. Nat. conc. Hadamar 1816. Der Papst im Verhältniß zum Katholizismus. Luzern 1817. 8. Fischer Lehre der katholischen Kirche von dem röm. Bischof als Oberhaupt der Kirche München 1820. 8. System des Katholicismus. II. pag. 319 — 426.

§. 16.

Protestantes, cum de Ecclesiae natura et regno longe aliter sentiant, etiam longius discedunt hoc in articulo, qui de visibili Ecclesiae potestate est. Ministerium enim ecclesiasticum, sub uno invisibili capite, Christo, constitutum est ad praedicandum verbum Dei et administranda sacra; omnis eius vis et auctoritas spiritualis est et interna, nempe per plenitudinem potestatis veritati et evangelio inhaerentis. Nullum Ecclesiae in rebus fidei externum tribunal, nec in rebus civilibus forum ecclesiasticum est. Ecclesiae ministri nulla ratione a laicis diversi, nisi maiori pietatis, sapientiae integritatisque studio. Reliqua ad sacra ipsa administranda non spectantia magistratibus civilibus relinquenda; non enim ex iure divino doctoribus Ecclesiae competunt.

„Sic autem sentiunt, potestatem clavium sive potestatem episcoporum iuxta Evangelium, potestatem esse s. mandatum Dei praedicandi Evangelii, remittendi et retinendi peccata et administrandi sacramenta. Io. 20, 21 sqq. Marc. 16, 15.“ Aug. Conf. p. 38. „Quapropter Ecclesia nunquam melius gubernari et conservari potest, quam si omnes sub uno capite, quod est Christus, vivamus, et episcopi omnes, pares officio (licet dispares sint quoad dona) summa cum diligentia coniuncti sint unanimitate doctrinae, fidei, sacramentorum, orationis, et operum caritatis etc. sicut S. Hieronymus scribit, sacerdotes Alexandriae communi opera gubernasse Ecclesias. Et Apostoli idem fecerunt, ac postea omnes episcopi in toto orbe christiano, donec Papa caput suum super omnes attolleret. Haec doctrina praeclare ostendit, Papam esse ipsum verum Antichristum etc.“ Art. Smalc. p. 3. 4. De potestate et primatu Papae tractatus l. c. p. 340. De potestate et iurisdictione episcoporum l. c. p. 351. „Et placet nobis vetus divisio potestatis in potestatem Ordinis et potestatem iurisdictionis. Habet igitur episcopus po-

testatem ordinis, hoc est, ministerium verbi et sacramentorum, habet et potestatem iurisdictionis, hoc est, auctoritatem excommunicandi obnoxios publicis criminibus et rursus absolvendi eos, si conversi petant absolutionem. Neque vero habent potestatem tyrannicam, hoc est, sine certa lege, neque regiam, hoc est, supra legem, sed habent certum mandatum, certum verbum Dei, quod docere, iuxta quod exercere suam iurisdictionem debent.“ Apol. p. 294. Cfr. Art. Smalc. p. 330. 333.

„Ego Philippus Melanchthon supra positos articulos approbo, ut pios et christianos. De pontifice autem statuo, si evangelium admitteret, posse ei, propter pacem et communem tranquillitatem Christianorum, quiam sub ipso sunt et in posterum sub ipso erunt, superioritatem in episcopos, quam alioqui habet iure humano, etiam a nobis permitti.“ Art. Smalc. p. 338. Cfr. Camerarii Vita Melanchthonis ed. Strobel. p. 121 sqq. „Itaque cum potestas ecclesiastica concedat res aeternas et tantum exerceatur per ministerium verbi, non impedit politicam administrationem, sicut ars canendi nihil impedit politicam administrationem. Nam politica administratio versatur circa alias res, quam Evangelium. Magistratus defendit non mentes, sed corpora et res corporales, adversus manifestas iniurias, et coercet homines gladio et corporalibus poenis, ut iustitiam civilem et pacem retineat.“ Aug. Conf. p. 38. „Secundum Evangelium seu, ut loquuntur, de iure divino nulla iurisdictione competit episcopis, ut episcopis, hoc est, his, quibus est commissum ministerium verbi et Sacramentorum, nisi remittere peccata.“ l. c. p. 39.

Planck Gesch. d. prot. Lehrb. IV. p. 40 sqq. I. H. Bömer ius eccles. Protest. Hal. 1738. ed. 4. 5 Voll. 4. L. I. tit. 11. 12 sqq. Ph. Marheineke über die wahre Stelle des liturg. Rechts im evang. Kirchenregiment. Berl. 1825. 8.

CAP. 3.

DE CANONE LITERARUM SACRARUM.

§. 17.

Magna hoc in articulo inter utramque Ecclesiam lis est, inde potissimum enata, quod sacrarum literarum canoni, quem summo loco ponit Ecclesia evangelica, alterum cognoscendae doctrinae christianae principium adiungit Ecclesia romano-catholica, nempe traditionem. Sed consentit utraque Ecclesia primum in doctrina de origine sacrarum literarum vere divina, et sempiterna, vivaque suggestionem Sp. S. nec omnem traditionem, quae doctrinam non scriptam continet, respuit Ecclesia evangelica, quandoquidem viva vox prior est omni scripturae, nec hac ipsa exstingui potest. Dissensus contra in eo potissimum positus est, quod superiori loco doctrinam scriptam Protestantes, Catholici non scriptam collocant, nec omnia ad salutem pertinentia illa contineri putant hi, quod illi penitus negant. Regulam fidei sacram scripturam esse docent, secundum quam omnia metiri debemus. Dogmata absque literarum s. consensu exstructa repudiant Protestantes tanquam traditiones mere humanas, sufficientiam scriptae doctrinae negant Catholici.

„Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus, perspicuens, hanc veritatem et disciplinam contineri in libris scriptis et sine scripto traditionibus, quae ab ipsius Christi ore ab Apostolis acceptae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu S. dictante, quasi per manus traditae ad nos usque pervenerunt: orthodo-

xorum patrum exempla secuta — traditiones ipsas, tum ad fidem, tum ad mores pertinentes, tanquam vel oretenus a Christo vel a Spiritu S. dictatas et continua successione in Ecclesia catholica conservatas, pari pietatis affectu ac venerantia suscipit et veneratur.“ Sess. IV. decr. 1. „Si quis autem — traditiones praedictas sciens et prudens contemserit, anathema sit.“ l. c. „Apostolicas et ecclesiasticas traditiones uti quasque eiusdem Ecclesiae observationes et constitutiones firmissime admitto et amplector.“ Prof. fid. „Nec eam (Sacram Scripturam) umquam, nisi iuxta unanimem consensum Patrum, accipiam et interpretabor.“ Prof. fideli. „Omnis doctrinae ratio, quae fidelibus tradenda est, verbo Dei continetur, quod in scripturam traditionesque distributum est.“ Cat. rom. Praef. qu. 12. Bellarm. Controv. Gen. 1. l. IV. de verbo Dei non scripto c. 3. T. I. p. 253. Bossuet expos. doct. cath. c. 18. p. 91. „Non omnia, quae ad doctrinam christianam pertinent, in literis sacris expressa sunt. Nam perpetuam b. Mariae Virginitatem, descensum Christi ad inferos, Baptismum parvulorum, conversionem panis et vini in corpus et sanguinem Christi, processionem Sp. S. ex Filio, trium personarum in una substantia aequalitatem, earundem per relativas proprietates distinctionem non ita expressa in libris canonicis invenies, sed adeo tamen certa in fide sunt, ut contrariorum dogmatum auctores Ecclesia haereticos iudicaverit.“ Melch. Cani Locc. theol. I. III. c. 3. p. 91. Syst. d. Kath. II. p. 183. sqq. Cfr. dissertatio mea: über den wahren Sinn der Tradition im kathol. Lehrbegr. In Studien herausgeg. von Daub und Creuzer. IV. 2. p. 320. spp. Io. Dallaei de usu patrum ad ea definienda religionis capita, quae sunt hodie controversa. Genev. 1655. 4. Matth. Scrivenerii Apologia pro S. Ecclesiae Patribus adversus Io. Dall. Londini, 1672. 4. Aug. Conf. p. 13. 30. Apologia p. 205 sqq. Art. Smalc. p. 337.

§. 18.

Magnum intercedit inter libros sacros discrimen nec eadem auctoritas omnium est, quae sacro volumine continentur. Canonicae enim scripturae non sine ratione ab apocryphis distingui solebant ex antiquissimis Eccle-

siae temporibus. Earum autem literarum quas codex noster sacer complectitur, discrimin a catholica Ecclesia sublatum est, ita, ut eis, quae apud Protestantes tanquam apocrypha circumferuntur, canonicam auctoritatem ex mera sua auctoritate tribuerit. Nihil itaque Catholica religionis cognitio pluribus quam Protestantium doctrina, testimoniis praesidiis, ex sacra Scriptura petitis. Multo igitur latius patet doctrinae catholicae ambitus Protestantium vero doctrina quatenus illi opponitur, duplex est, primum omnino negans, quam Catholici aliunde, quam ex divinis canonicis scripturis probare solent, prorsus repudiando, deinde refellens, sive suam sententiam sanioraque doctrinam ex solis S. S. canonicis desumendo ac probans.

„Sacrorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit Synodus, ne cui dubitatio subornari possit, quinam sint, qui ab ipsa Synodo suscipiuntur. Sunt vero infra scripti. Testamenti veteri quinque Moysis etc.“ Sess. IV. decr. de canon. scriptur. „Si quis autem libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non suscepit, anathema sit.“ l. c.

Conc. Carth. can. 47. ap. Mansi Conciliorum amplius collectio III. p. 891. Augustin. de doctr. christ. I. II. c. 8, de civit. Dei I. XV. c. 23. Contra Faust. I. XXII. c. 79. Bossuet exposition de la foi. cathol. p. 182. Jahn Einleitung in die göttl. Schriften des alten Bundes. 2te Aufl. I. p. 119 sqq. Augusti Einleitung in a. T. p. 55. Io Raynaldi Censura libror. apocryphorum V. T. adversus Pontificios, impr. Rob. Bellarm. Openh. 1611. 2 Voll. 4. Gerhardi Locc. theol. II. p. 134 sqq.

§. 19.

Versionem latinam, quae Vulgata nuncupatur, solam eandemque ut authenticam adisit et approbavit Ecclesia catholica, nempe usum ecclesiasticum, ad dirimendas de regione controversias, ad publice denique citanda scripturarum sacrarum loca. Nec destituta quibusdam rationibus hoc effecit Tridentina synodus. Qua tamen abs re ita dissentit Protestantium coetus, ut non solum omnes omnium terrarum Ecclesias admoneat, ut vernaculis versionibus utantur, quibus quam facillime litum sibi parare possint ad s. scripturae intelligentiam, verum etiam doctoribus graecum

hebraicum N. et V. T. textum necessario adindum esse praecipiat. Ceterum literarum sacrarum versiones et in Ecclesia catholica admittuntur, nec probari satis idoneis ex historia testimonius potest, ipsam Ecclesiam catholicam tenuisse, ne quis versionibus vernaculis uteretur.

„Insuper eadem sacrosancta Synodus considerans, [non parum] utilitatis accedere posse Ecclesiae Dei, si ex omnibus latinis editionibus, quae circumferuntur, sacrorum librorum, quatenam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit et declarat, ut haec ipsa vetus et vulgata editio, quae longo tot saeculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, predicationibus, et expositionibus pro authentica habeatur: et ut nemo illam reiicere quovis praetextu audeat vel praesumat.“ Sess. IV. decr. de ed. et usu sacr. libr. Cfr. Sess. 22. decr. de sacrif. missae c. 8. Richard Simon Hist. crit. du v. Test. 1. 2. chap. 14. ubi quonam potissimum sensu vulgata sit authentica appellata, disquiritur. Cfr. Melch. Ganus, qui editionem authenticam, dicit *ᾠρθρινήν*. Locc. theol. I. II, c. 44. p

65 sqq. Alii *authenticam* editionem volunt esse *optimam*, ut inter alios Du Pin dissert. prélim. sur la Bible I. 7. 3. Calmet Biblische Untersuch. V. p. 284. Bianchini Praefat. ad I. Tom. Vindiciar canoniar. scriptuar. p. 28.

Chemnitii Examen conc. Trid. I. p. 58 sqq. Walch krit. Untersuchung vom Gebrauch der heil. Schrift unter den ältern Christen in den ersten vier Jahrh. Leipzig 1779. 8. Hegelmaier Gesch. d. Bibelverbou. Ulm 1783. 8. Leander van Ess Auszüge aus den heiligen Vätern und andern Lehrern der kathol. K. über das nothwendige Bibellesen. Bielef. 1808. 8. Ejusdem pragmatica doctorum cath. Trid. circa vulg. decreti sensum nec non licitum textus orig. usum testantium historia. Sulz. 1816. 8. C. H. Herber de vers. lat. vulg. ex concil. trid. decreto authentica Vratisl. 1815. 4.

§. 20.

Maximi denique momenti est Synodo eadem Tridentina sancita sententia, rectam s. scripturae interpretationem esse penes Ecclesiam. Recta itaque et vera aliorum omnium interpretatio est, quatenus illi consentit. Suprema enim illa est, Sp. S. duce, potestas, et infallibilis, cum in interpretandis sacris libris et ex his confirmandis dogmatibus, tum in dirimendis ex horum sensu unice vero controversiis. Quare singularum saeculorum literarum intelligentia et iudicium de rebus fidei subiici debet huic auctoritati Ecclesiae, traditione ipsa verum sacrae scripturae sensum edoctae. Quae omnia, cum de externa Ecclesiae potestate magnificentius dicta sint, nihil continent, in quo consentientem habeant Protestantium doctrinam, Sp. S. Ecclesiae et ratione hominis ducibus, hoc ab externo in rebus fidei tribunali atque iudicio constanter abhorrentem.

„Prae-

„Praeterea ad coercenda petulantia ingenia decernit, ut nemo, suae prudentiae innixus, in rebus fidei et morum ad aedificationem doctrinae christianae pertinentium, sacram scripturam ad suos sensus contorquens, contra eum sensum, quem tenuit et tenet sancta mater Ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione scripturarum sanctarum, aut etiam contra unanimem consensum patrum ipsam scripturam sacram interpretari audeat: etiamsi huiusmodi interpretationes nullo unquam tempore in lucem edendae forent. Qui contra venerint, per ordinarios declarentur et poenis a iure statutis puniantur.“ Sess. IV, decr. de edit. et usu libr. Eadem habet Professio fidei. — Vincent. Lirinensis Commonitor. I. c. 2. 32. — System d. Katholicism. II. p. 262 sqq.

PARS POSTERIOR S. SPECIALIS

CAP. 1.

DE STATU HOMINIS NATURALI ET PECCATO ORIGINALI.

§. 21.

Quamvis nulla fere aut exigua tantum intercedere videatur dissensio inter Catholicorum et Protestantium de originali statu et peccato hominis doctrinas, tamen accuratius rem consideranti sese offert utriusque discrimen. Utraque de peccato sententiam christianae religionis amplectitur; sed in eo primum haud parum differat Catholicorum opinio a Protestantium doctrina, quod illi, Scholasticorum vestigia secuti, statum quandam purorum naturalium ab imagine dei discernunt, hi contra sanctitatem et iustitiam imaginem divinam cum hominis natura ante lapsum intime cohaesisse docent.

Tridentinum hac de re nihil habet, nisi sententiam, in sanctitate et iustitia hominem primum fuisse constitutum. Sess. V. c. 1. Explicat rem accuratius Catechismus. „Deus ex limo terrae hominem sic corpore effectum et constitutum effluxit, ut non quidem naturalius vi, sed divino beneficio immortalis esset et in

passibilis. Quod autem ad animum pertinet, eum ad imaginem et similitudinem suam formavit, liberumque ei arbitrium tribuit: omnes praeterea motus animi atque appetitiones ita in eo temperavit, ut rationis imperio nunquam non parerent, tum originalis iustitiae admirabile donum addidit, ac deinceps ceteris animantibus praeesse voluit." Catech. rom. P. I. c. 2. quaest. 18. Petr. Lomb. Sententt. I. II. dist. 27. Thom. Aquin. Prima Secundae, quaest. 114. art. 1. 5. Gabr. Biel. Sentt. I. II. dist. 27. concl. 4. Bonavent. Sentt. I. II. dist. 27. qu. 3. Bellarmin. Tom. III. Controv. Gener. I. I. un. de grat. primi homi, c. 6, 7. p. 26 sqq. Confr. Gerhardi Confessio cathol. I. II. P. 3. art. 21. c. 5.

§. 22.

Deinde illi, ubi ad explicandam mali, per ipsum irruentis originem atque naturam perunt, privationem quidem imaginis divinae, Protestantibus consentientes, dicunt, verum dissentes illam privationem non totalem, virium spiritualium et iustitiae carentiam, sed defectum tantum doni illius supernaturalis appellant, quo ablato vires naturae quamquam satis debilitatae et attenuatae, tamen non extinctae penitus et missae fuerint, ita, ut et liberum arbitrium homo erdiderit. Qua quidem abs opinione vellemus, ut abhorreret Protestantium communis sententia.

„Primum declarat sancta Synodus — oportere, ut unusquisque agnoscat et fateatur, quod cum omnes homines in praevicatione Adae innocentiam perdidissent etc. — tamen in eis liberum arbitrium minime extinctum esset, viribus licet attenuatum et inclinatum." Sess. VI, deef. 1. cap. 1. „Si quis liberum hominis arbitrium post Adae peccatum amissum et extinctum esse dixerit, aut rem esse de solo titulo, imo tantum sine re, figmentum denique a Satana injectum in Ecclesiam: anathema sit." Can. V. Payvae Andrad. Epilic. orth. I. IV. p. 345. Eiusdem Defensio. Trid. fidei I. 5. p. 416. Alphons. a Castro, adver. haeres. I. 9. p.

160. Bellarmin. de gratia et lib. arb. l. 4. c. 15. l. 6. c. 10. Eiusd. de amissa grat. et statu peccati c. 15 sqq. in Controv. Gener. II. l. II. „Quare non magis differt status hominis post lapsum Adæ, a statu eiusdem in puris naturalibus, quam differat spoliatus a nudo, neque deterior est humana natura, si culpam originalem detrahas neque magis ignorantia et infirmitate laborat, quam esset et laboraret in puris naturalibus condita. Proinde corruptio naturae non ex aliquius doni carentia, neque ex alicuius malae qualitatis accessu, sed ex sola doni supernaturalis ob Adæ peccatum amissione profluxit.“ l. c. p. 21.

„Esse fatemur liberum arbitrium omnibus hominibus, habens quidem iudicium rationis, non per quod sit idoneum in iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut certe peragere, sed tantum in operibus vitae praesentis, tam bonis, quam etiam malis.“ Aug. Conf. p. 15. Qui locus Pseudo-Augustini emendatior reperitur in editione libror. symb. evangelico-luth. Mich. Weberi p. 17. Vid. editoris Prolegg. ad conf. aug. p. 10 sqq. „Sed non habet vim sine Sp. S. efficiendae iustitiae Dei seu iustitiae spiritualis, quia animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus dei; sed haec fit in cordibus, cum per verbum Spiritus S. concipitur.“ l. c. Apologia p. 15, 217. Art. Smalc. p. 318. Epit. 578. Declar. p. 654 sqq. Walchii Introductio in libr. symbolic. eccles. Luther. p. 265 sqq. Tilmanni Institutio symb. p. 99 sqq. 123 sqq.

§. 23.

Postremo concupiscentiam, sive proclivitatem ad malum sentiunt illi ex peccato quidem esse, et ad peccatum inclinare, verum non per se et formaliter, sed caussaliter tantum, quemadmodum Scholastici docent, peccatum esse. Ex Protestantium contra sententia peccati originalis natura et in renatis residens veram peccati formam et rationem habet. Quare illi vulnus, morbum, fomitem peccati dicunt concupiscentiam, hi vero habitualement totius naturae dispositionem ad omne malum, ex qua exsistere nulla ratione quid-

uam, nisi malum queat. Forma itaque peccati originalis non solum est facilius ad malum, quam ad bonum amplectendum dispositio, quae Catholicorum opinio est, sed ipsa depravatio naturae, et in renatis per gratiam Dei penitus sublata; id, quod Protestantes docent. Denique a communi hominum sorte ab originis peccato omnino liberam fuisse solam b. virginem Mariam, in Ecclesia catholica a multis perhibetur.

„Manere autem in baptizatis concupiscentiam vel fomitem, haec sancta Synodus fatetur et sentit, quaecumque ad agonem relicta sit, nocere non consentientibus sed utiliter per Christi lesu gratiam repugnantibus non valet, quinimo, qui legitime certaverit, coronabitur. Hanc concupiscentiam, quam aliquando Apostolus peccatum appellat, sancta Synodus declarat, ecclesiam catholicam nunquam intellexisse peccatum appellari, quod vere et proprie in renatis peccatum sit, sed quia ex peccato est et ad peccatum inclinatur. Si quis autem contrarium senserit, anathema sit.“ Sess. V. de pecc. originali. Catech. rom. P. II. c. 2. qu. 32. p. 146. Petri Canisii Summa doctr. christ. p. 73. Bellarm. T. Controv. Gener. II. de Sacram. bapt. l. 1. c. 13. p. 80 sqq. T. 4. l. 5. cap. 5.

„Docent, quod post lapsum Adae omnes homines secundum naturam propagati, nascantur cum peccato: hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, et cum concupiscentia, quodque hic morbus seu vitium originis vere sit peccatum, damnans et afferens nunc quoque aeternam mortem his, qui non renascuntur per baptismum et Sp. S. Damnant Pelagianos, et alios, qui vitium originis negant esse peccatum etc. Aug. Conf. p. 10. „In descriptione peccati originis et concupiscentiae mentionem fecimus, et detraximus naturalibus viribus hominis timorem et fiduciam erga Deum. Voluimus enim significare, quod peccatum originis hos quoque morbos contineat: ignorantiam Dei, contemptum Dei, vacare metu Dei, et fiduciam erga Deum, non posse diligere Deum.“ Apol. pag. 53 sqq. „Tribuunt scholastici humanae naturae integras vires ad diligendum Deum super omnia, ad facienda praecepta Dei,

quoad substantiam actuum. Nec vident, se pugnantia dicere. Nam propriis viribus posse diligere Deum super omnia, facere praecepta Dei, quid aliud est, quam habere iustitiam originis? Quod si has tantas vires habet humana natura, ut per sese possit diligere Deum super omnia, ut confidenter affirmant scholastici, quid erit peccatum originis? etc.“ l. c. p. 52 sqq. Art. Smalc. p. 317. Epit. p. 572. Declar. p. 639.

„Declarat tamen haec ipsa Synodus, non esse suae intentionis, comprehendere in hoc decreto, ubi de peccato originali agitur, beatam et immaculatam virginem Mariam, Dei genetricem, sed observandas esse constitutiones felicitis recordationis Sixti Papae IV. sub poenis.“ Sess. V. append. Cfr. Sess. VI. can. 23. Cfr. Paschas. Radberti opusc. de partu virg. in D'Achery Spicileg I. p. 46. S. Bernhardi Opp. T. III. Sermo II. in Assumpt. b. v. Mar. p. 283. Epist. 174. Wadding. Annales Minor. Fratr. Tom. VI. p. 51. Schmidii Prolusiones Marianae X. Helmst. 1733. 4. Prol. VI. p. 89. Concil. Basileense Sess. 36. Sixti IV. Constitutio. Corp. Iur. can. T. II. Extra comm. l. III. 1. 12. de reliqu. et venerat. sanctor. c. 1. p. 1178. ed. Boehm. J. G. Walch Einl. zu den Religionsstritigkeiten aufser der Luth. K. II. p. 950 sqq.

CAP. 2.

DE IUSTIFICATIONE.

§. 24.

Consentit utraque Ecclesia in fovenda summa illa religionis Christi et salutifera de iustificatione doctrina. In explicando contra salutis ordine et modo altera vehementer discedit ab altera. Ex Catholicorum enim doctrina hominis deper-

liti pie sancteque vivendi studium primus est ac divina gratia excitatus nisus et actus elicited, quo non solum nova peccatoris sanctior vita inchoatur, ipso etiam cooperante, sed et ad eum iustificandum Deus movetur. Quamquam enim iustificationis causa et meritoria et movens est meritum Christi, conditio tamen recuperandae salutis est ipsius hominis inchoata viribus suis sanctior vita. Quin causale quoddam inter utramque vinculum intercedit. Scholastici multa fabulabantur de merito quodam congrui et condigni. Abs quibus placitis ita dissentiunt Protestantes, ut sine iustificatione per solum Christi meritum a homine peracta, nec inchoari nec provehi ulla ratione meliorem hominis vitam et studium salutare posse doceant.

Consensus reperitur in Concilii effatis, Sess. V. decr. de pecc. orig. 1. 2. 3. Sess. VI. decr. de iustificat. c. 7. „Huius iustificationis causae sunt etc.“ 1. c. Dissensus autem Sess. VI. cap. 5. „Declarat ipsius iustificationis exordium in adultis a Dei per Christum Iesum praeveniente gratia sumendum esse: hoc est, ab eius vocatione, qua nullis eorum existentibus meritis vocantur, ut, qui per peccata a Deo aversi erant, per eius excitantem atque adiuvantem gratiam ad convertendum se ad suam ipsorum iustificationem, eidem gratiae libere assentiendo et cooperando disponantur: ita, ut, tangente Deo cor hominis per Sp. S. illuminationem, neque homo ipse *nihil omnino* agat, inspirationem illam recipiens, quippe qui illam et abicere potest, neque tamen sine gratia Dei movere se ad iustitiam coram illo libera sua voluntate possit. Unde in sacris literis cum dicitur: Convertimini ad me et ego convertiar ad vos, libertatis nostrae admonemur; cum respondemus: converte nos, Domine, ad te et convertemur, Dei nos gratia praeveniri confitemur.“ Si quis dixerit, homines iustificari vel sola imputatione iustitiae Christi, vel sola peccatorum remissione, exclusa gratia, et cha-

ritate, quae in cordibus eorum per Sp. S. diffundatur, atque illis inhaeret, aut etiam gratiam, qua iustificamur, esse tantum favorem Dei, anathema sit," Can. 11.

August. Conf. p. 10. Apologia p. 60. Art. Smalc. p. 335. Epit. p. 583. Declarat. p. 682. Chemnitii Ex. P. I. loc. 8. art. 1. p. 186 sqq.

§. 25.

Inde iam patet, iustificationis notionem prorsus diversam obtinere in utraque doctrina. Protestantes enim vocem iustificationis forensi quodam sensu intelligendam eamque divinam esse declarationem hominis pro iusto volunt. Catholici contra actum esse iudiciale solum negant, sed physicum magis, maximeque morale dicunt, quo impius in pium convertatur. Ipsam huc referunt animi sanctificationem, haud sine virium singulari efficacia per infusionem iustitiae inhaerentis, quemadmodum Scholastici docent. Quod quam alienum sit a Protestantium doctrina, facile intelligitur.

„Iustificatio non est sola peccatorum remissio, sed et sanctificatio et renovatio interioris hominis per voluntariam susceptionem gratiae et donorum. Unde homo ex iniusto fit iustus et ex inimico amicus, ut sit haeres secundum spem vitae aeternae.“ Sess. VI. cap. 7. „Id in hac impii iustificatione fit, dum eiusdem sanctissimae passionis merito per Sp. S. charitas Dei diffunditur in cordibus eorum, qui iustificuntur, utque ipsis inhaeret, unde in ipsa iustificatione cum remissione peccatorum haec omnia simul infusa accipit homo per Iesum Christum, cui inseritur, fidem, spem et charitatem.“ I. c. cfr. can. 11. Bellarm. de Iustif. l. 2. c. 3 sqq. Vasquez in Prima Sec. Thom. Disputt. 102. c. 2. 3. II. p. 588 sq. Andrad. Explic. Orth. l. VI. p. 447. Walenburch de Iustif. II. Opp. c. 5. p. 369.

Apologia p. 120 sqq. Ge. Calixti Consid. Doctr. Pontif. iuxta ductum conc. Trid. p. 11. Tittman l. c. p. 103 sqq.

§. 26.

Negat ecclesia catholica, id, quod Protestantés sentiunt, fide sola nos iustificari. Quod quomodo cohaereat cum utriusque ecclesiae de iustificatione et humana natura sententiis patet. Accedit notionis, quam de fide concepit utraque, discrimen. Catholici fidem appellant assensum, quo vera esse credamus, quae divinitus revelata sint et promissa, praesertim illud, a Deo iustificari impium per gratiam eius et redemptionem Christi. Quam fidem necessariam esse ad iustificationem credunt, tamen non solam admittunt, sed ita, ut et operum spei et charitatis nunquam expers reperiatur. Protestantes contra fidei ipsi, quae meritum Christi amplectimur, nihil admixtum volunt ex operibus nostris, sed per se ex parte hominis sufficientem ad commovendum Deum; neque tamen fide sola nos iustificante, solitariam eam esse debere ac posse docent, sed omnium deinde bonorum operum ac virtutum matrem et fontem.

Sess. VI. cap. 6, 7 et 8. „Si quis dixerit, fidem iustificantem nihil aliud esse, quam fiduciam divinae misericordiae, peccata remittentis propter Christum, vel eam fiduciam solam esse, qua iustificamur, anathema sit.“ Can. 12. cfr. can. 13. Bellarm. de iustif. l. I. c. 19, 13 sqq. Tom. IV. Dispp. p. 756. Vasquez disp. 209. in 1 Sec. Thom. c. 3. Tom. II. p. 680. Walenburch Opp. II. tract. 2. c. 64. p. 46. et tract. 7. c. 74. p. 471.

August. Conf. art. 6. p. 11. „Cum igitur doctrina de fide, quam oportet in ecclesia praecipuam esse, iam

diu iacuerit ignota, quemadmodum fateri omnes necesse est, de fidei iustitia altissimum silentium fuisse in concionibus, tantum doctrinam opetum versatam esse in ecclesiis, nostri de fide sic admonuerunt ecclesias. Principio, quod opera nostra non possint reconciliare Deum aut mereri remissionem peccatorum et gratiam et iustificationem, sed hanc tantum fide consequimur, credentes, quod propter Christum recipiamur in gratiam, qui solus positus est mediator et propitiatorium, per quem reconcilietur Pater. Itaque qui confidit, operibus se mereri gratiam, in aspernatur Christi meritum et gratiam et quaerit sine Christo humanis viribus viam ad Deum, cum Christus de se dixerit: ego sum via, veritas et vita etc." I. c. p. 16. „Augustinus etiam de fidei nomine hoc modo admonet lectorem et docet, in scripturis nomen fidei accipi, non pro notitia, qualis est in impiis, sed pro fiducia, quae consolatur et erigit perterrefactas mentes." I. c. pag. 18. Apologia pag. 67. Quid sit fides iustificans p. 68. Quod fides in Christum iustificet p. 71. Quod remissionem peccatorum sola fide in Christum consequamur. p. 73. sqq. Art. Smalc. p. 335 sqq. Tittmanni Institutio Symb. pag. 107. sqq. 125 sqq.

CAP. 3.

DE GRATIA ET BONIS OPERIBUS.

§. 27.

In amplissimo illo loco, qui de gratia est, egregie consentire videtur utraque ecclesia, ita, ut iisdem verbis de gratia praeveniente, operante et cooperante utatur, nec viribus suis absque divina gratia iustificari posse hominem ultro profiteatur. Verum accuratius perspecta re facile cognoscitur, nullam esse secundum Catholicorum doctrinam Dei gratiam, nisi cooperantem i. e. primum iam ita vires excitantem, ut hominis ipsae vires illi

respondeant, secundum vero Protestantium sententiam gratia non primum excitat vires debilitatas, sed creat deficientes. Inde haud exigua oriuntur in utraque sententia accuratius explicanda discrimina, quae omnia singulari de peccato originali sententia et iustificationis notione nituntur.

Ad consensum utriusque ecclesiae referendi sunt canones 1. 2. 3. Sess. VI, ad dissensum cap. 5. eiusdem Sessionis et can. 9. August. Conf. p. 18.

§. 28.

Scholasticorum efflata de gratia quadam gratis data, gratum faciente, de merito quodam congrui et condigni secuti Patres Tridentini docuerunt, praeparare sese ac disponere posse et debere peccatorem ad accipiendam divinam gratiam, deinde maiora in dies augmenta capere in iustificatione (secunda), tunc omnia posse Dei praecepta rite observare, denique ipsam vitam aeternam operibus suis promereri. Quae quidem omnia longius absunt ab eo, ut Protestantibus placeant. Docent contra, nec ipsius iustificati et sanctificati ita comparatam esse iustitiam, ut propter hanc ad praemium ullum aspirare possit, nec vitam aeternam ulla ex alia causa illi contingere, nisi intuitu solo et apprehensione iustitiae ac meriti Christi.

„Disponuntur autem ad ipsam iustitiam, dum excitati divina gratia et adiuti fidem ex auditu concipientes, libere moventur in Deum — illumque tanquam omnis iustitiae fontem diligere incipiunt; ac propterea moventur adversus peccata per odium aliquod et detestationem — denique dum proponunt, suscipere

baptismum, inchoare novam vitam et servare divina mandata.“ Sess. VI. cap. 6. „Si quis dixerit, opera omnia, quae ante iustificationem fiunt, quacunque ratione facta sint, vere esse peccata, vel odium Dei mereri, aut quanto vehementius quis nititur se disponere ad gratiam, tanto eum gravius peccare, anathema sit.“ Can. 7. „Si quis dixerit, sola fide ipsum iustificari, ita, ut intelligat, nihil aliud requiri, quod ad iustificationis gratiam consequendam coope- retur et nulla ex parte necesse esse, eum suae voluntatis motu praeparari atque disponi, anathema sit.“ Can. 9. „Sic ergo iustificati et amici Dei ac domestici facti euntes de virtute ad virtutem renovantur, ut Apostolus inquit, de die in diem: — sicut scriptum est, qui iustus est, iustificetur adhuc — et rursus, quoniam ex operibus iustificatur homo et non ex fide tantum. Hoc vero iustitiae incrementum petit sancta ecclesia, cum orat: Da nobis, Domine, fidei spei et charitatis augmentum.“ Cap. 10 et 11. „Si quis dixerit, iustitiam acceptam non conservari atque etiam augeri coram Deo per bona opera; sed opera ipsa fructus solummodo et signa iustificationis adeptas non autem ipsius augendae causam, anathema sit.“ Sess. VI. can. de Iustif. 24. „Si quis dixerit, Dei praecepta homini etiam iustificato et sub gratia constituto esse ad observandum impossibilia, anathema sit.“ Can. 18. „Atque ideo bene operantibus usque in finem et in Deo sperantibus proponenda est vita aeterna et tanquam gratia filiis Dei per Christum Iesum misericorditer promissa et tanquam merces ex ipsius Dei promissione bonis ipsorum operibus et meritis fideliter reddenda.“ Cap. 16. „Si quis dixerit, iustificatum peccare, dum intuitu aeternae mercedis bene operatur, anathema sit.“ Can. 31. „Si quis dixerit, hominis iustificati bona opera ita esse dona Dei, ut non sint etiam bona ipsius iustificati merita, aut ipsum iustificatum bonis operibus, quae ab eo per Dei gratiam et Iesu Christi meritum, cuius vivum membrum est, fiunt, non vere mereri augmentum gratiae, vitam aeternam et ipsius vitae aeternae, si tamen in gratia decesserit, consecutionem atque etiam gloriae augmentum, anathema sit.“ Can. 32. cfr. can. 24. 26. Cautè tamen hic dispiciendum est: sunt enim, qui operibus dignitatem et promerendi vim inesse dicant, non quatenus a libero arbitrio, sed quatenus a gratia proficiuntur. Haec etiam Synodus voluit: vid. cap. 16. Bellarm. de iustif. l. 4. cap. 10. cfr. de rom. pont.

l. 3. c. 23. „Non timemus adserere, posse hominem per gratiam Dei iustificatum eiusdem gratiae adiutorio et legem implere et ea impletionem vitam aeternam promereri.“ Ita etiam Thom. Aquin. Summa I. sec. quaest. 114. art. 3. p. 258 sqq. Sed conferatur contra Scholasticorum defensor Vasquez in Prima sec. Thom. disp. 213. c. 4. Tom. II. p. 735 sq. Bellarm. T. III. Controv. Gener. III. Sec. Princ. I. IV. de Iustific. c. 10. Bossuet Exp. doctr. cath. c. 7. August. Conf. p. 17. 48. 49. „Et quod fingunt discrimen inter meritum congrui et meritum condigni, ludunt tantum, ne videantur aperte *παραγινῆεν*. Nam si Deus necessario dat gratiam pro merito congrui, iam non est meritum congrui, sed meritum condigni. Quamquam quid dicant, non vident. Post habitum illum dilectionis fingunt, hominem de condigno mereri etc. Apol. pag. 63. De dilectione et impletionem legis Apol. p. 83. Art. Smalc. p. 335. sqq.

§. 29.

Propterea denique Protestantes accusaverunt Catholicorum de gratia et operibus doctrinam, his rationibus; quod nimium quantum detrahat gloriae Dei et merito Christi, quod ad Semipelagianorum, quin ad Pelagianorum errores delapsa salutarem de vera iustificationis ratione doctrinam obscuraverit, quod nimium tribuens operibus satisfactoriis auctoritatem bona hominis opera opponat iudicio Dei et perterrefacias conscientias irretitas teneat laqueis et fiducia bonorum operum humanarumque virtutum. Catholici contra haud raro gloriati sunt, se de iustitia et recte multo rectius ac solertius docere, nec sola in fide tradenda acquiescere. Damnaverunt thesion illam, ex qua libertatis expers cogitur homo, immo quidem truncus ante iustificationem. Improbaverunt, ut falsam et perniciosam, eam doctrinam, quod peccent homines

facientes praecepta Dei sine fide et gratia unde necessario sequatur, ethnicorum virtutes esse nullas, imo nil nisi peccata splendida. Quae omnia quum bene intellecta in utriusque systemate suo loco et ordine proposita idoneisque argumentis suis probata, ex principiis diversissimis necessario fluant, vitia alteri, quae ipsius virtutes sunt, videri facile intelligitur.

„Obscurata est doctrina de gratia et iustitia fidei, quae est praecipua pars Evangelii et quam maxime oportet extare et eminere in ecclesia, ut meritum Christi bene cognoscatur et fides, quae credit remittit peccata propter Christum, longe supra opera collocetur. Quare et Paulus in hunc locum maxime incumbit legem et traditiones humanas removet, ut ostendat, iustitiam christianam aliud quiddam esse, quam huiusmodi opera, videlicet fidem, quae credit, peccata gratis remitti propter Christum. At haec doctrina Pauli hanc tota oppressa est per traditiones, quae peperunt opinionem, quod per discrimina ciborum et similes cultus oporteat mereri gratiam et iustitiam etc.“ Apol. p. 28. „Et hac persuasionem regnabant et alebant fiduciam humanarum virium et opprimebant cognitionem gratiae Christi. Itaque Lutherus, volens magnitudinem peccati originalis et humanae infirmitatis declarare, docuit, reliquias illas peccati originalis non esse sua natura in homine *adiaphora*, sed indigere gratia Christi, ne imputentur, item Sp. Sancto, ut mortificentur. Quamquam Scholastici utrumque extenuant, peccatum et poenam, cum docent, hominem propriis viribus posse mandata Dei facere sqq.“ Apol. p. 58; „Nam adversarii, cum neque quid remissio peccatorum neque quid fides, neque quid gratia, neque quid iustitia sit, intelligant, misere contaminant hunc locum, et obscurant gloriam et beneficia Christi et eripiunt piis conscientijs propositas in Christo consolationes.“ p. 60. „Quodsi in opera nostra collocanda erit fiducia, detrahatur Christo honos mediatoris et propitiatoris. Et tamen comperimus, in iudicio Dei hanc fiduciam vanam esse et conscientias inde ruere in desperationem. Quod si remissio peccatorum et reconciliatio non contingit gratis propter Christum, sed propter nostram dilectionem;

nemo habiturus est remissionem peccatorum, nisi ubi totam legem fecerit, quia lex non iustificat, donec nos accusare potest." p. 89. „Ita sepeliunt Christum, ne eo mediatore utantur homines et propter ipsum sentiant, se gratis accipere remissionem peccatorum et reconciliationem, sed somnient se propria implementatione legis mereri remissionem peccatorum — cum tamen legi nunquam satisfiat, cum ratio nihil faciat, nisi quaedam civilia opera." p. 62. cfr. p. 124. sqq. cfr. August. Conf. p. 17. „Hinc facile apparet, hanc doctrinam non esse accusandam, quod bona opera prohibeat, sed multo magis laudandam, quod ostendit, quomodo bona opera facere possimus. Nam sine fide nullo modo potest humana natura primi aut secundi praecepti opera facere. Sine fide non invocatur Deum, a Deo nihil expectat, non tolerat crucem, sed quaerit humana praesidia, confidit humanis praesidiis. Ita regnant in corde omnes cupiditates et humana consilia, cum abest fides et fiducia erga Deum." Aug. Conf. p. 19.

„Si quis dixerit, per hanc doctrinam catholicam de iustificatione a sancta Synodo hoc praesenti decreto expressam aliqua ex parte gloriae Dei, vel meritis Iesu Christi Domini nostri derogari et non potius veritatem fidei nostrae, Dei denique ac Christi Iesu gloriam illustrari, anathema sit." Can. 33. cfr. Sess. XIV. cap. 8.

„Falsum esse et hoc et contumeliosum in Christum, quod non peccent homines facientes praecepta Dei sine gratia." Apol. p. 64.

§. 30.

Exstiteret tamen Sec. XVII. inter ipsos Ecclesiae catholicae Theologos hac de re magna dissidia, quae secutum denique schisma est, ne his quidem nostris temporibus extinctum. Sunt enim, qui quamvis ad ipsa Concilii Tridentini effata provocantes, ab una receptaque Ecclesiae doctrina recessisse nolint videri, tamen hac in re cum Protestantium symbolis et S. Augustino sentiant omnemque eius de gratia et operibus doctrinam defendant, qui quum a Pontiff. maxx. damnati essent, etiam

de romana sede eiusque iuribus minus honorifice sentiunt. Magis etiam aucta dissidia per Clementis XI. Bullam *Vnigenitus* prisca his de rebus certamina renovarunt et romanae sedis tetram asperserunt maculam. Satis aperta nunc prodiit Semipelagiana Ecclesiae Romanae et Iesuitarum sive Molinistarum sententia, satisque distincta a doctrina Iansenistarum.

Repetenda haec interna dissensio ex Bii propositionibus est, a P. Pio V. a. 1576. damnatis in bulla: Ex omnibus afflictionibus. Du Pin. nouv. Biblioth. des aut. ecclesiast. T. XXVL p. 139. sqq. Sequebatur certamen fratrum praedicatorum cum Molina S. I. excitatum libro: Liberi arbitrii cum gratiae donis, divina praescientia, providentia, praedestinatione et reprobatione concordia. Lissap. 1588. fol. cuius potissimum causa institutae sunt a Clemente VIII. P. r. a. 1598. congregationes de auxiliis. Augustini le Blanc (P. Serry) Hist. congregat. de auxiliis divinae gratiae. Lovan. 1700. fol. I. II. p. 164. I. IV. p. 758. Le Clerc Memoires pour servir à l'histoire des controverses nées dans l'Eglise romaine, sur la Prédestination et sur la Grace depuis le Conc. de Trente in Biblioth. universelle et hist. de l'année 1689. T. XIV. à Amst. 1689. 12. p. 144. sqq. Ex male diremtis his controversiis natum denique est fatale Iansenistarum schisma, cui ansam praebuit Iansenii liber inscriptus: Augustinus s. doctrina S. Augustini de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina, adversus Pelagianos et Massilienses a. 1640. fol. Dumas Histoire de cinq propositions de Iansenius à Liege 1604. 12. Pfaffii Acta publica Constitutionis Vnigenitus, Tubing. 1721. 4. Histoire générale du Iansenisme (par Gerberon). Amst. 1700. 3 Voll. Melch. Leydecker de Historia Iansenismi libri VI. Trai. ad Rhen. 1695. 8. I. G. Walch de Pelagianismo in Ecclesia rom. per Bullam Anti-Queneslianam triumphante, Ien. 1714. 4. Eiusd. Einleitung in die Religionsstreitigk. aufser der Luth. K. 1. p. 233. sqq. II. p. 855. sqq. Stäudlin kirchliche Geographie u. Statistik II. p. 228 sqq. Sev. Vater in praef. ad ed. Henckii comp. histor. ecclesiast.

§. 31.

Quemadmodum post mediam Symbolis expressam sententiam haud pauci in Ecclesia catholica ad severiorem Augustini doctrinam transiere, ita, stabilita Symbolis Protestantium Augustiniana sententia, mitior quaedam hac in Ecclesia postea obtinuit his de rebus doctrina, quae Melancthonis est et Strigelii. Quae quamquam haud exiguis quibusdam locis recedit a Lutheri, postea quoque in Formula concordiae recepta sententia, tamen a Pelagianorum et Semipelagianorum commentis longius remota, ab Ecclesiae etiam catholicae opinione vehementer abhorret neque capitali de iustificatione doctrinae Lutheranac repugnat: quod quidem superest idoneis argumentis evincendum.

„Non probo deliramenta Manichaeorum, qui prorsus nullam voluntati actionem tribuebant, nec quidem adiuvante Sp. s. quasi prorsus nihil interesset inter voluntatem et statuam.“ — Tres sunt caussae concurrentes, Verbum, Sp. S. et voluntas hominis, non sane otiosa, sed repugnans infirmitati suae. „Melancth. Locc. theol. ed. a. 1535.“ „Differunt mea opinio et Pelagianorum primum in eo, quod Pelagiani dicunt, inchoationem boni motus et spiritualis tribuendam esse voluntati, ego vero clare dico et semper dixi, hominem naturali vi, sine filio Dei sanante nostra vulnera et sine Sp. S. movente corde ne quidem inchoare posse conversionem ad Deum. Secundum discrimen est de praeparatione seu merito congrui. Pelagiani enim teste Augustino dicebant, posse nos propriis viribus praeparare cor ad gratiam, ut mereamur gratiam de congruo. Ego vero omnem praeparationem et omne meritum congrui et quicquid est talium Sophismatum et somniorum cupio ex omni memoria et Ecclesia tolli. Tertio Pelagiani dicunt de perfectione seu consummatione, non posse perfici bonum opus sine auxilio. Ego vero clare dico ex epistola ad Ebraeos, filium Dei non esse tantum

ducem, sed etiam consummatorem fidei, etc." Strigelii Disp. Vinar. p. 165. Melancthonis Consilia ed. Pezel, p. 594. Confessio et sententia Wittenbergensium de libero arbitrio, cuidam Electori a. 1561. exhibita una cum utilibus scholiis M. Flac. Illyr. et Zach. Praetorii. 8. ap. Schlüsselburg Catalog. haer. I. V. p. 525. sqq. J. G. Walch Einl. in die Religionsstreitigk. d. Luth. K. I. p. 60. sqq. Planck Gesch. d. protest. Lehrbegr. IV. p. 667. sqq.

CAP. 4.

DE SACRAMENTIS IN GENERE.

§. 32.

Sunt praeter verbum Dei quaedam media gratiae, quae in utraque ecclesia Sacramenta vocantur. Quorum numerum septenarium Tridentina Synodus ex suprema sua auctoritate primum singulari sanctione definivit. Protestantes contra in utroque baptismi et altaris sacramento venerando acquiescunt. Reprobant igitur Catholicorum argumenta, quibus probare conantur, cetera sacramenta eodemque sensu, quo illa, vere ac proprie Sacramenta esse, eademque gaudere mandatis Dei et institutione Christi; quae omnia quum ex traditione sua magis, quam ex sacra scriptura probari soleant, ipsa priorum septem seculorum historia non favente, nec cetera quinque sacramenta externum habeant elementum, a Christo praescriptum, cuius applicatio materiam sacramenti constituere possit, non ita comparata sunt, ut assensum queant extorquere.

„Si quis dixerit, Sacramenta novae legis non fuisse omnia a Iesu Christo, Domino nostro instituta, aut esse plura vel pauciora, quam septem, videlicet Baptismum, Confirmationem, Eucharistiam, Poenitentiam, extremam Vnctionem, Ordinem et Matrimonium, aut etiam aliquod horum septem non esse vere et proprie Sacramentum; anathema sit.“ Sess. VII. De sacram. in genere Can. 1. „Catholicae ecclesiae sacramenta septenario numero definita sunt, quemadmodum scriptura sacra probatur et Patrum traditione ad nos pervenit.“ Catech. rom. P. II. c. 1. qu. 2. Vasquez in Parte III. Thomae Disputt. 139. c. 1. num. 4. Tom. II. p. 314. Bellarmin de Sacr. I. II. c. 24 Tom. III. p. 477.

„Si Sacramenta vocamus ritus, qui habent mandatum Dei et quibus addita est promissio gratiae, facile est iudicare, quae sint proprie Sacramenta. Nam ritus ab hominibus instituti non sunt hoc modo proprie dicta Sacramenta. Non est enim auctoritatis humanae, promittere gratiam. Quare signa sine mandato Dei instituta, non sunt certa signa gratiae, etiamsi fortasse rudes docent aut admonent aliquid. Vere igitur sunt Sacramenta Baptismus, Coena domini, Absolutio, quae est Sacramentum poenitentiae. Nam hi ritus habent mandatum Dei et promissionem gratiae, quae est propria Noui Testamenti.“ Apologia p. 200. Nemo vir prudens de numero (sacramentorum) aut vocabulo magnopere rixabitur, si tamen illae res retineantur, quae habent mandatum Dei ut promissiones. ib. p. 202. Art. Smalc. art. 8. p. 329. Cfr. Lutheri libellus de captivitate babylonica; latine in Opp. Viteb. (1520) T. II. p. 66. Ien. T. II. p. 259—286. Epitomen huius scripti v. in Planckii Geschichte d. prot. Lehrbegr. P. I. p. 273. sqq.

§. 33.

Tridentina Synodus porro statuit, Sacramenta non solum, quae nonnullorum Reformatorum sententia est, gratiam significare, nec solum eam conferre, id quod Lutherani docent, sed continere, quemadmodum Scholastici sentiunt. Quamquam enim in eo conveniunt Catholici et Lutherani, supernaturali quadam ratione sese nobis exhibere Sacramen-

tis divinam gratiam, tamen, quae caussa his instrumentalis, illis efficiens etiam intelligitur gratiae iustificantis, ita ut, quod necessario per se operans Sacramentum statuunt Catholici, idem in animis fide destitutis nihil efficere posse doceant Protestantes.

„Si quis dixerit, Sacramenta novae legis non continere gratiam, quam significant, aut gratiam ipsam non ponentibus obicem non conferre, quasi signa tantum externa sint acceptae per fidem gratiae vel iustitiae et notae quaedam christianae professionis, quibus apud homines discernuntur fideles ab infidelibus; anathema sit.“ Can. 6. „Si quis dixerit, haec Sacramenta propter solam fidem nutriendam instituta fuisse; anathema sit.“ Can. 5. „Si quis dixerit, non dari gratiam per huiusmodi Sacramenta semper et omnibus, quantum est ex parte Dei, etiamsi rite ea suscipiant, sed aliquando et aliquibus; anathema sit.“ Can. 7. Bossuet Doctr. cathol. Expos. c. 9.

„De usu Sacramentorum docent, quod Sacramenta instituta sint, non modo ut sint notae professionis inter homines, sed magis, ut sint signa et testimonia voluntatis Dei erga nos, ad excitandam et confirmandam fidem in his, qui utuntur; proposita. Itaque utendum est Sacramentis ita, ut fides accedat, quae credat promissionibus, quae per Sacramenta exhibentur et ostenduntur.“ Aug. Conf. art. 13. p. 13. Tittmanni Instit. symb. p. 117. sqq.

§. 34.

Docet enim Synodus, ex opere operato Sacramentis vim inesse iustificationis divinam. Quod quidem de opere operato placitum quae ratione intelligendum sit, ab ipsa Synodo non est traditum. Sunt autem, nonnulli praesertim Scholastici, qui statuunt, ex opere operato vim suam exserere Sacramenta, nihil esse aliud, quam sine fide et bono motu utentis. Neque tamen desunt in ipsa ecclesia catholica, qui formula hac non recipientis animum

et fidem excludi, sed administrantis dignitatem et meritum non necessario requiri ad salutarem Sacramentorum vim et efficaciam velint, et opus illud operatum non fidei suscipientis, sed operi operantis opponant. Quae quidem interpretatio ut Consilii dictis non absona, ita Protestantium sententiae admodum consona dici potest.

„Si quis dixerit, per ipsa novae legis Sacramenta ex opere operato non conferri gratiam, sed solam fidem divinae promissionis ad gratiam consequendam sufficere; anathema sit.“ Can. 7. Albertus M. in c. 6. Ioan: Opus operatum et perfectio externi operis sine motu interno. Gabr. Biel I. IV. Sententt. Dist. 1. qu. 3. „Sacramentum ex opere operato dicitur conferre eo sensu, quod praeter exhibitionem signi foris exhibiti non requiratur bonus motus interior in suscipiente.“ Forbesii Instructiones hist. theol. I. IX. c. 2. p. 446. sqq. Bellarm. de Sacrament. I. II. c. 1. Tom. III. p. 107. sqq. Vasquez Pars III. Thom. Disp. 131. c. 1. Tom. II. p. 215. Sed ne durius verba illa interpretemur, monent Catholici v. c. Bossuetus exposit. doctr. cath. c. 9. §. 78. et Herm. Busenbaum, „ad essentiam sacramenti, ait, requiritur ut veram sanctitatem efficiat ex opere operato, i. e. usu suo et applicatione, per propriam efficaciam, et non ex opere operantis, sive per actum aut dispositionem ministrantis vel suscipientis, quae etsi ad effectum Sacramenti requiratur, non tamen ut causa, sed ut conditio sine qua non.“ Medulla Theol. moral. I. VI. tract. 1. c. 1.

„Damnant illos, qui docent, quod Sacramenta ex opere operato iustificent, nec docent, fidem requiri in usu Sacramentorum, quae credit remitti peccata.“ Aug. Conf. art. 13. p. 13. cfr. art. 8. p. 12. „Iudaica opinio est, sentire, quod per ceremoniam iustificemur sine bono motu cordis, hoc est, sine fide, et tamen haec impia et superstitiosa opinio magna auctoritate docetur in toto regno pontificio.“ Apol. p. 203.

§. 35.

Duo autem omnino sunt sacramentorum ecclesiae catholicae genera, alterum eorum,

quae iterari possunt, quo pertinent matrimonium, poenitentia, coena et unctio extrema, alterum eorum, quae signum quoddam spirituale et indelebile animis imprimunt ideoque nunquam repeti possunt. Quo referunt baptismum, confirmationem et ordinem. Denique in hoc controversia nulla est, duo esse praecipua nostrae salutis sacramenta, nempe baptismus et sacramentum corporis et sanguinis Domini.

De characterē indelebili v. can. 9. Gabr. Biel Sentent. I. IV. Dist. 6. quaest. 2. art. 3. Gerhard conf. cath. P. II. I. 2. art. II. c. 2. p. 1097 sqq. Sarpi hist. du conc. de Trente. I. II. Bellarm. de sacram. c. 19. Tom. II. Controv. I. lib. 2. p. 259. Christ. Matth. Pfaffii diss. de characterē indelebili. Tub. 1729. 4. Io Fr. Cotta ad Gerhardi Locc. theol. Tom. VIII. p. 314. — „Si quis dixerit, haec septem Sacramenta ita esse inter se paria, ut nulla ratione aliud sit alio dignius, anathema sit.“ Cap. 3. cfr. Bellarm. l. c. cap. 28. p. 302. I. Brenner geschichtl. Darst. der Verricht. u. Ausspend. d. h. Sac. von Christus bis auf unsere Zeit. Bamb. 1818.

CAP. 5.

DE SACRAMENTIS SINGVLIS.

§. 36.

De Baptismi Sacramento nulla maioris momenti inter utramque ecclesiam controversia est. Confirmationem ab episcopo chrismatis, ab ipso confecti, ope peractam sacramenti dignitatem et efficaciam habere, Protestantes negant, nimium enim hac ratione Baptismo detrahi docent. Quare institutionem, explorationem, professionem fidei et exhortationem ad perseve-

rantiam esse eam voluerunt. Ad doctrinam igitur, ad vitam et spiritum hi referunt ritum, quem ceremoniam maxime externam et magica quadam vi praeditam esse sentiunt Catholici.

De Baptismo v. Sess. VII. Can. 1—14. Cfr. Sess. V. 5. Catech. rom. P. II. cap. 2. quaest. 1. sqq. De ritibus baptismi copiose disputat Io. Dallaeus de cultib. religios. Latinor. Genevae 1671. 4. lib. I.

Aug. Conf. art. 9. cfr. Apol. p. 156. Catech. min. p. 376. mai. 401. Art. Smalc. p. 329.

De confirmatione v. Sess. VII. „Si quis dixerit, sanctae Confirmationis ordinarium ministrum non esse solum episcopum, sed quemvis simplicem sacerdotem, anathema sit.“ Can. 3. „Si quis dixerit, iniurios esse Spiritui sancto eos, qui sacro confirmationis chrismati virtutem aliquam tribuunt, anathema sit.“ Can. 2. „Si quis dixerit, Confirmationem baptisatorum otiosam ceremoniam esse et non potius verum et proprium Sacramentum, aut olim nihil aliud fuisse, quam catechesin quandam, qua adolescentiae proximi fidei suae rationem coram ecclesia exponebant; anathema sit.“ Can. 1. Catech. rom. P. II. cap. 3. qu. 1—20. Io. Morini lib. de Sacramento Confirmationis in eius Opusc. pos. 4. Paris. 1703. 4. Bellarm. de Confirm. I. II. c. 8. 10. 11. Tom. III. p. 318. Bossuet Expos. do ctr. cath. c. 9. §. 83.

Apologia p. 201. Impugnarunt hoc Sacramentum Lucas Holstenius in diss. de ministerio Confirmationis, Rom. 1676. 8. et Dallaeus in libro: de duobus latinorum ex unctione Sacramentis: Confirmatione et extrema, ut vocant, unctione. Genevae 1679. 4. Christ. Kortholt Disquisitiones Antibaronianae. p. 95.

§. 37.

In Sacramento Poenitentiae, a Petro Lombardo primum in Sacramentorum numerum relato, nec a Protestantibus in Apologia reprobato, duae res, ut in ceteris, solent distinguui, primum materia, deinde forma. Ad materiam referunt Catholici confessionem oris, contritionem cordis, satisfactionem operis; quas

sequitur effectus, reconciliatio cum Deo. Damnat ideo Synodus sententiam Protestantium qui partes esse Poenitentiae contritionem dicunt et fidem. Confessio enim apud hos quamquam plurimum valet, tamen institutum humanum habetur; apud Catholicos autem auctoritatis illa a Christo ipso instituta dicitur et singulorum peccatorum enumerationem requirit. Quid de Scholasticorum distinctione inter attritionem et contritionem senserit Tridentinum, de eo disputatum est. Satisfactionis opera meritoria esse et supererogationis docent. Forma denique Sacramenti est sacerdotis absolutio, instar actus iudicialis.

Petr. Lomb. I. IV. Dist. 17. Apologia art. 7. p. 200.

Sess. XIV. Decr. de Poenit. Cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.

Can. 6. 7. 8. „Si quis negaverit, ad integram et perfectam peccatorum remissionem requiri tres actus in poenitente, quasi materiam Sacramenti Poenitentiae, videlicet contritionem, confessionem, et satisfactionem, quae tres poenitentiae partes dicuntur, aut dixerit, duas tantum esse poenitentiae partes, terrore scilicet incussos conscientiae, agnito peccato et fidei conceptam ex evangelio, vel absolutionem, qua credit quis sibi per Christum remissa peccata: anathema sit.”

Can. 4. Launoius de mente concilii Trid. circa contritionem et attritionem in Sacram. Poenit. Paris 1633. Walch biblioth. theol. sel. II. p. 197. Catechismus romanus. II. 5. 21. Bellarm. de Poenit. §. 2. Morinus de administr. sacr. Poenitentiae. Bossueti expositio doct. cath. c. 8. Io. Launoii de mente Tridentini conc. circa satisfactionem in sacramento Poenitentiae, dissertatio, Paris 1664. 8.

„Constat autem poenitentia proprie his duabus partibus: altera est contritio, seu terrores incussi conscientiae, agnito peccato, altera est fides, quae concipitur ex Evangelio, seu absolutione et credit propter Christum remitti peccata, et consolatur conscientiam et ex terroribus liberat. Deinde sequi debent bona opera, quae sunt fructus poenitentiae.“ Aug. Conf. art. 12. p. 12. Apologia p. 158. sqq. art. 5. De Poe

nit. p. 161 — 180. De Confessione et satisfact. p. 181 — 200. „Nam et nos confessionem retinemus praecipue propter absolutionem, quae est verbum Dei, quod de singulis auctoritate divina pronunciat potestas clavium. Quare impium esset, ex Ecclesia privatam absolutionem tollere. — Ceterum de enumeratione delictorum supra diximus, quod sentiamus, eam non esse iure divino necessariam etc.“ p. 161 sqq. — Aug. Conf. p. 27. sqq. Art. Smalc. p. 319, 330 sqq. Cat. min. p. 378. Epit. p. 591. Declar. p. 709. Vid. Io. Frid. Cotta in. dissert. de attritione et contritione in Gerhard. Locc. theol. T. VI. Io. Dallaei de sacramentali sive auriculari Latinorum confessione disputatio. Genevae 1661. 4. Cui deinde dissertationem polemicam opposuit Natalis Alexander de confessione sacramentali. Parisiis 1678. 8. Ioh. Val. Eybel Was enth. d. Urk. d. Christenth. von der Ohrenbeichte? Wien. 1784. 8.

§. 38.

Matrimonium, cuius sanctitatem eadem ratione utraque ecclesia veneratur, Sacramentum esse declaravit ecclesia catholica. Habet graviores causas Protestantium doctrina, ex quibus eam dignitatem matrimonio deneget. Annexae sunt Catholicorum hac de re doctrinae nonnullae de impedimentis; de divortio, de dispensatione leges, quae ad ius canonicum spectant, nec a Protestantibus probantur. — Extremam porro esse unctionem eamque Sacramentum voluit catholica ecclesia, cuius singularem rationem ex traditione potissimum probare studet. Protestantes contra verbo Dei freti cum morientibus eucharistiam communicant tanquam viaticum, nec de unctione quicquam praescriptum et sacris literis traditum esse statuunt.

Sess. XXIV. Decr. de Sacr. Matrimonii et Can. 1. „Si quis dixerit, Matrimonium non esse vere et proprie unum ex septem legis Evangelicae Sacramentis a Christo domino institutum — neque gratiam con-

ferre, anathema sit.“ Catech. Rom. II. 8. 15. 24. sq. Réferunt huc Matth. 19, 6. Marci 10, 7. sqq. Eph. 5, 25 et 32. Benedicti p. r. Opp. Tom. XI. Rom. 1748. „Fidelium matrimonium a Deo, in officium naturae, ab initio institutum, fuisse postea a Christo Domino elevatum ad dignitatem veri et proprii Sacramenti novae legis, causantis gratiam ex opere operato, veritas catholica est, definita ab Eugenio IV. in decreto pro Armenis §. *Septimum* atque a Tridentino.“ sqq. p. 352. Bellarmin. T. II. Contr. gen. libr. de Sac. matrim. c. 2. p. 70 sqq.

Apologia p. 202.

Sess. XIV. Doctrina de Sac. extr. unct. c. 1. 2. 3. Can. 1. 2. 3. 4. Catech. Rom. II. 6. 5. sqq. Instructio Eugenii P. r. pro Armenis in Act. Conc. Florent. a. 1439 ap. Hardnin. IX. p. 440. Bellarm. l. I. de extr. unct. c. 7. sqq. Tom. III. p. 1261 sqq. Trahunt huc Marc. 6, 13. Iac. 5. Ex traditione probare hoc sacramentum conatur Io. Launoius de Sacramento unctionis infirmorum, Lutet. Paris 1673. 8.

Apologia p. 201.

§. 39.

In loco de Sacramento Eucharistiae primum magna lis est de modo praesentiae domini. I. Docet enim ecclesia catholica, panem et vinum per consecrationem converti in corpus et sanguinem Christi, sublata prorsus panis et vini substantia, quod stupendum miraculum transsubstantiationem vocant. Docet contra ecclesia Lutherana, non solum vere adesse Christum, sed etiam adesse in, cum et sub pane et vino in Eucharistia, manente tamen utriusque natura. II. Sequitur inde, remanere corpus et sanguinem Christi in hostiis et particulis conservatis cum ante usum tum post eum, vel ubi in pyxide asservetur: durabilem itaque eius esse in Eucharistia praesentiam, proptereaque adorandum, in conspectu populi circumgestandum etc. Eiusmodi ceremonia et

adoratio ἀπολατρεῖαν saperet in ecclesia Lutherana: id, quod de catholico ritu dici non potest.

I. Sess. III, cap 1. 2. 4. „Si quis negaverit, in sanctissimae Eucharistiae Sacramento contineri vere, realiter et substantialiter corpus et sanguinem domini, una cum anima et divinitate Domini nostri Iesu Christi ac proinde totum Christum, sed dixerit tantummodo esse in eo, ut in signo: vel figura, aut virtute; anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, in sacrosancto Eucharistiae Sacramento remanere substantiam panis et vini, una cum corpore et sanguine domini nostri Iesu Christi, negaveritque mirabilem illam et singularem conversionem totius substantiae panis in corpus et totius substantiae vini in sanguinem, manentibus duntaxat speciebus panis et vini, quam quidem conversionem catholica ecclesia aptissime Transsubstantiationem appellat; anathema sit.“ Can. 2. Catech. rom. P. II, c. 4. qu. 22. qu. 31. Andradii Orthod. explic. I. VII. p. 569. Bellarm. T. II, Controv. Gener. III. I. I—III.

Aug. Conf. p. 12. Apol. p. 157. „De transsubstantiatione subtilitatem Sophisticam nihil curamus, qua fingunt, panem et vinum relinquere et amittere naturalem suam substantiam et tantum speciem et colorem panis et non verum panem remanere etc. Art. Smalc. p. 330, Catech. min. p. 380. sqq. mai. p. 402. Epit. p. 602. Declar. p. 736. Cfr. diss. mea Sanctorum Patrum de praesentia Christi in coena domini sententia triplex sive sacrae Eucharistiae historia tripartita. Heidelbergae 1811. 4.

II. Sess. XIII. Cap. 3. 5. „Si quis dixerit, peracta consecratione, in admirabili Eucharistiae Sacramento non esse corpus et sanguinem domini nostri Iesu Christi, sed tantum in usu, dum sumitur, non autem ante vel post et in hostiis seu particulis consecratis, quae post communionem reservantur, vel supersunt, non remanere verum corpus domini; anathema sit.“ Can. 4. „Si quis dixerit, in sancto Eucharistiae Sacramento Christum unigenitum dei filium non esse cultu latrae, etiam externo, adorandum atque ideo nec festiva peculiari celebritate venerandum, neque in Processionibus, secundum laudabilem et universalem ecclesiae sanctae ritum et consuetudinem solenniter circumgestandum, vel non publice, ut adoretur, populo proponendum et eius adoratores esse idololatrias; anathema sit.“ Can.

6. Bellarm. T. II. Contr. gen. II. 1. IV. c. 29. Benedicti XIV. p. r. in Commentar. de Festis Iesu Christi et matris eius etc. P. I. num. 532 sqq. p. 211 sqq. Chemnitii. examen concil. Trid. P. II. p. 384 sqq. Dalaiei de cultibb. relig. Latinor. l. VII. p. 815. sqq.

§. 40.

III. Ex decretis ecclesiae catholicae omnes fideles utriusque sexus, cum ad annos discretionis pervenerunt, tenentur singulis annis, saltem Paschate, ad communicandum: quae quidem lex, cum olim piorum libertatem nimium circumscribere videretur, nostris profecto liberioribus temporibus non inutilis tamen libertati evangelicae repugnat. IV. Porro totum et integrum Christum esse sub qualibet specie, proptereaque confirmandam communionem sub una panis, ex iustis, ut locuta Synodus est, causis docuit. Ansam, imo praetextum praebuit effusionis sacri vini periculum et Scholasticorum commentum de concomitantia. Atque hoc in loco Protestantes longius recedunt ab ecclesia catholica nec mutilari sibi Sacramentum sinunt. Neque tamen praetermittendum videtur, ex Catholicorum ipsorum sententia communionis sub utraque prohibitionem ad disciplinam magis, quam ad doctrinam spectare.

III. Sess. XIII. Can. 9. Harduin. Concil. VII. p. 35. Catechis. min. p. 363. maior p. 560. 5. 4.

IV. Sess. XXI. Cap. 1. 2. 3. „Si quis dixerit, ex Dei praecepto vel necessitate salutis omnes et singulos Christi fideles utramque speciem sanctissimi Eucharistiae Sacramenti sumere debere, anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, sanctam ecclesiam catholicam non iustis causis et rationibus adductam fuisse, ut laicos atque etiam Clericos non conficientes sub panis tantummodo specie communicaret, aut in eo

errasse, anathema sit.“ Can. 2. „Si quis negaverit, totum et integrum Christum, omnium gratiarum fontem et auctorem, sub una panis specie sumi, quia ut quidam falso asserunt, non secundum ipsius Christi constitutionem sub utraque specie sumatur, anathema sit.“ Can. 3. Catech. rom. P. II. c. 4. qu. 27. 28. 30. 50. Concil. Constant. ed. von der Hardt III. P. 18. p. 646. sqq. Bellarm. Tom. II. Controv. gen. II. l. IV. c. 21. sqq. Bossuet Exp. doct. cathol. c. 17. Aug. Conf. p. 21. Apol. p. 233. sqq. „Et non tantum unam speciem esse dandam sentimus. Non enim indigemus doxosophia ista, quae nos doceat, sub una specie tantum esse, quantum sub utraque, sicut Sophistae et concilium Constantiense docent. Etsi enim verum esse forte possit, quod sub una tantum sit, quantum sub utraque, tamen una species non est tota ordinatio et institutio per Christum facta, tradita et mandata. Inprimis vero damnamus et execramur in nomine Domini omnes eos, qui non tantum utramque speciem omittunt, verum etiam tyrannice eam prohibent, damnant et blasphemant, ut haeresin, et ita se ipsos supra et contra Christum Dominum et Deum nostrum extollant, opposcentes et praepoentes se Christo etc.“ Art. Smalc. p. 330. Chemnitii Ex. P. II. loc. 5. p. 412. Io. Andr. Schmid dissert. de fati calicis eucharistici in eccles. rom. Helmst. 1708. Spittler Gesch. d. Kelchs im Abendmahl. Mayeri diss. de regis Galliae communione sub utraque. Viteb. 1686. 4. Bossuet über die Communion unter beiden Gestalten. Aus dem Franz. mit Anmerk. von Regel. Bamb. 1780. 8.

§. 41.

V. Denique in Eucharistia Sacrificium esse voluit Synodus, idque propitiatorium. Hoc de Sacrificio dogma nullum habere cum Sacramento commercium putat: quapropter et singulari loco de illo disputat. Nec vera Protestantium doctrina omnino abhorret a recta sacrificii notatione; exstat enim doctrina de sacrificio Christi in cruce peracto libris sacris expressa. Verum ecclesia catholica docet, Christum in instituta ipsa coena sacra se obtulisse Patri sub speciebus

panis et vini tanquam sacrificium, atque simul sacerdotem secundum ordinem Melchisedek, ut cruentum illud semel in cruce peragendum repraesentaret. Quo in loco, ut facile intelligitur, plurimum valet doctrina de transsubstantiatione. Duae autem hic res praecipue spectandae sunt, altera, propter naturam hominis visibile hoc institutum esse a Christo sacrificium, proptereaque magna rituum et ceremoniarum pompa celebrandum, altera, verè et proprie propitiatorium esse, non tantum vivis, sed et defunctis. Vnde effluxit cum missarum singularis ratio et copia, tum sacerdotii dignitas. Sed ea omnia, prout a Catholicis explicantur, locum habere in doctrina Protestantium non possunt.

Sess. XXII. Prooem. Cap. 1. 2. 5. „Si quis dixerit, in Missa non offerri Deo verum et proprium sacrificium, aut quod offerre non sit aliud, quam nobis Christum ad manducandum dari, anathema sit.“ Can. 1. „Si quis dixerit, Missae sacrificium tantum esse laudis et gratiarum actionis; aut nudam commemorationem sacrificii in cruce peracti, non autem propitiatorium, vel soli prodesse sumentis, neque pro vivis et defunctis, pro peccatis, poenis, satisfactionibus et aliis necessitatibus offerri debere, anathema sit.“ Can. 3. „Si quis dixerit, ceremonias, vestes et externa signa, quibus in missarum celebratione ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis, quam officia pietatis, anathema sit.“ Can. 7. „Si quis dixerit, blasphemiam irrogari sanctissimo Christi sacrificio, in cruce peracto, per missae sacrificium, aut illi per hoc derogari, anathema sit.“ Can. 4. Catechism. rom. qu. 75. Ritus in celebratione missae observandos prolixius descripsit Benedict. XIV. p. r. in Commentar. de sacrificio missae. Num. 36. sqq. p. 42. sqq. „Ut autem sacrificium est eucharistia, non merendi solum, sed satisfaciendi quoque efficientiam continet. Nam ut Christus dominus in passione sua pro nobis meruit ac satisfecit: sic qui hoc sacrificium offerunt, quo

nobiscum communicant dominicae passionis fructum merentur ac satisfaciunt.“ Qu. 55. „Sacrosanctum, missae sacrificium est — vere etiam propitiatorium sacrificium, quo deus nobis placatus et propitius redditur. Huius enim victimae odore ita delectatur dominus, ut gratiae et poenitentiae donum nobis impertiens, peccata condonet.“ Quaest. 62. „Ea est vis huius sacrificii, ut non solum immolanti et sumentis prosit, sed omnibus etiam fidelibus, sive nobiscum in terris vivant, sive iam in domino mortui, nondum plane expiati sint.“ Quaest. 63. Bosuetti expositio doctr. cathol. c. 14.

De missa Aug. Conf. p. 23. Apol. p. 250. De sacrificio p. 153 — 276. „Etsi autem adversarii in hoc loco multa congerunt, ut probent, missam esse sacrificium, tamen ille ingens tumultus verborum prolata hac unica responsione consilescet, quod haec quamvis longa coacervatio auctoritatum, rationum, testimoniorum non ostendat, quod missa ex opere operato conferat gratiam, aut applicata pro aliis mereatur eis remissionem venialium et mortalium peccatorum culpa et poenae.“ l. c. p. 251. „Adversarii ubique sacrificii nomen ad solam ceremoniam detorquent, praedicationem evangelii; fidem, invocationem et similia omittunt, cum ceremonia propter haec instituta sit. Et novum Testamentum debeat habere sacrificia cordis, non ceremonialia pro peccatis facienda, more levitici sacerdotii.“ l. c. p. 259. „Adversarii falso somniant, solam ceremoniam significari, non etiam praedicationem evangelii, mortificationem et vivificationem cordis etc. Nunc igitur boni viri facile iudicare poterunt, falsissimam hanc criminationem esse, quod iuge sacrificium aboleamus.“ l. c. p. 261. „In hoc articulo de missa Concilium potissimum sudabit et consummabitur. Etsi enim possibile esset, ut omnes reliquos articulos nobis concederent, tamen hunc concedere non poterunt, quemadmodum Campegius Augustae dixit, se prius omnia tormenta, membrorum dilaniationem et mortem passurum, quam missam missam facturum esse. Et ego etiam per Dei opem in cineres corpus meum redigi et concremari patior prius, quam ut missarium ventrem, vel bonum, vel malum, equiparari Christo Iesu, Domino et Servatori meo, aut eo superiorem esse feram. Sic scilicet in aeternum disiungimur et contrarii invicem sumus.“ Art. Smalc. p. 307. V. Chemnitii Examen conc. Trid. P. II. loc. VI. p. 459. Io. Franc. Buddei diss. Clementem. rom. atque Irenaeum non favere Missae Pontificiae in

Miscell. sacr. P. I. p. 1. sqq. Ge. Galixti de Pontificio Missae Sacrificio Tract. Francof. 1614. 4. Eiusd. de Missis Solitariis exercitatio. Helmst. 1647. 4. Cfr. Io. Gr. Cotta in Supl. ad Gerhardi Locc, theol. de sacra coena, T. X. p. 446 sqq.

§. 42.

Ordinis sacramentum esse, a Protestantibus negatur, quamquam sacram esse rem piūque actum conceditur. Est autem Catholicorum hoc Sacramentum ritus, a solo episcopo administrandus, quo manu imposita alicui potestas traditur, sacrificium corporis Christi offerendi, nec non peccata remittendi et retinendi. Probare conantur ex singulari sua, quam de sacrificio et munere sacerdotum conceperunt, notionē. Hinc visibile sacerdotium, hinc sacerdotis conficientis et offerentis dignitas. Protestantes autem sacerdotes suos in praedicando primum verbo Dei, deinde in Sacramento administrando versari docent, et quamquam munere, tamen re ipsa non esse a laicis diversos, quos sacerdotes etiam appellare licet. Qua in re accuratius explicanda in diversas partes abeunt Protestantes et Catholici, ita, ut hac potissimum doctrina de Sacramento ordinis Hierarchiae suae multiplicem formam et varia officia tueantur Catholici.

Sess. XXIII. cap. 1. „Cum in N. T. sanctum Eucharistiae sacrificium visibile ex Domini institutione Catholica Ecclesia acceperit, fateri etiam oportet, in ea novum esse, visibile et externum sacerdotium, in quod vetus translatus est, hoc autem ab eodem Domino Salvatore nostro institutum esse, atque Apostolis eorumque successoribus in sacerdotio potestatem traditam consecrandi, offerendi et ministrandi corpus

corpus et sanguinem eius, nec non et peccata dimittendi et remittendi, sacrae literae ostendunt et Catholicae Ecclesiae traditio semper docuit.“ Et deinde „cum scripturae testimonio, apostolica traditione et Patrum unanimi consensu perspicuum sit, per sacram ordinationem, quae verbis et signis exterioribus perficitur, gratiam conferri, dubitare nemo debet, Ordinem esse vere et proprie unum ex septem sanctae Ecclesiae Sacramentis.“ l. c. c. 3, can. 1. 3. 4. 6. 7. 2, cfr. Sess. XXII. cap. 1. Catech. Rom. II. 7. 10. 34. Bellarm. T. II. Contr. gen. V. libro de Sacr. Ord. p. 32. Bossuet Exp. d. cath. cap. 9.

Apologia p. 264. sqq. „Sacerdotium N. T. est ministerium Spiritus. Ideo unicum habet sacrificium Christi satisfactorium et applicatum pro peccatis aliorum. Ceterum nulla habet sacrificia similia leviticis, quae ex opere operato applicari pro aliis possint, sed exhibet aliis Evangelium et Sacramenta, ut per haec concipiant fidem et Spiritum sanctum, et mortificentur et vivificentur, quia ministerium Spiritus pugnat cum applicatione operis operati. Est enim ministerium Spiritus, per quod Sp. S. efficax est in cordibus, quare habet tale ministerium, quod ita prodest aliis, cum in eis efficax est, cum regenerat et vivificat eos. Id non fit applicatione alieni operis pro aliis ex opere operato.“ Apol. p. 265.

CAP. 6.

DE CULTU SANCTORUM, RELIQUIARUM ET IMAGINUM.

§. 43.

Monent Catholici, veram his de rebus ecclesiae sententiam sedulo distinguendam esse a crassis superstitionibus et consueta ecclesiarum praxi. Ac primum quidem Tridentina Synodus Sanctos invocare docet bonum et utile esse, deinde, eorum oratione et intercessione magna nobis beneficia impertiri, postremo mediatores, quamquam non redemptionis et satisfactionis, tamen interces-

sionis esse voluit proptereaque in eorum honorem et memoriam missas celebrandas. Ceterum inter λατρεῖαν et δουλείαν distinguere solent, quod quidem discrimen ex Protestantium sententia re ipsa nullum est. Et omnino Sanctos quamquam venerandos docent, tamen invocationis honore persequendos esse negant. Ea enim nusquam sacris literis praescripta aut commendata invenitur, verae christianorum antiquitati et consuetudini prorsus contraria est, ac tali honore et merito Christi et Dei erga homines beneficiis nimium derogari docetur.

„Mandat sancta Synodus omnibus episcopis et ceteris docendi munus curamque sustinentibus, ut iuxta catholicae et apostolicae ecclesiae usum, a primaevis christianae religionis temporibus receptum, sanctorumque patrum consensionem et sacrorum conciliorum decreta imprimis de Sanctorum intercessionem, invocationem, Reliquiarum honore et legitimo imaginum usu, fideles diligenter instruant, docentes eos, Sanctos una cum Christo regnantes, orationes suas pro hominibus Deo offerre; bonum atque utile esse, suppliciter eos invocare et ob beneficia impetrandum a Deo per filium eius Iesum Christum Dominum nostrum, qui solus noster redemptor et salvator est, ad eorum orationes, opera, auxiliumque confugere; illos vero, qui negant, Sanctos, aeterna felicitate in coelo fruente, invocandos esse, aut qui asserunt, vel illos pro hominibus non orare, vel eorum, ut pro nobis etiam singulis orent, invocationem esse idolatriam, vel pugnare cum verbo Dei adversarique honori unius mediatoris Dei et hominum Iesu Christi, vel stultum esse, in coelo regnantibus voce vel mente supplicare, impie sentire.“ Sess. XXV. Catech. rom. P. IV. c. 6. qu. 2. 3. „Etsi ob eam etiam causam magis colendi et invocandi sunt Sancti, quod pro salute hominum preces assidue faciunt, multaque eorum merito et gratia Deus in nos confert beneficia.“ I. c. P. III. c. 2. qu. 5. In Professione articulus iuramenti est, invocandos esse sanctos: „Similiter et Sanctos una cum Christo re-

gnantes venerandos atque invocandos esse, eosque orationes Deo pro nobis offerre atque eorum reliquias esse venerandas. — „Et quamvis in honorem et memoriam Sanctorum nonnullas interdum missas ecclesia celebrare consueverit, non tamen illis sacrificium offerri docet, sed Deo soli, qui illos coronavit, unde nec sacerdos dicere solet; offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, sed Deo; de illorum victoriis gratias agens eorum patrocinia implorat, ut ipsi pro nobis intercedere dignentur in coelis, quorum memoriam facimus in terris.“ Sess. XXII. cap. 3. „Hinc duas adhibemus precandi formulas, modo differentes: ad Deum enim proprie dicimus; Misereere nobis, Audi nos; ad Sanctum: Ora pro nobis.“ Catech. rom. P. IV. c. 6. qu. 3. Bellarmin de Sanct. beat. I. l. c. 7. 8. sqq. 17. 20. Tom. II. p. 719. „Apparet igitur, ex concilii mente Sanctos invocare nihil aliud esse, quam ad eorum confugere precēs, ad beneficia per Christum a Deo impetranda. Nam re ipsa per Christum solum inque eius nomine consequimur, quodcunque consequimur intervenientibus Sanctis, cum ipsi Sancti non nisi per Christum orent, nec nisi in eius nomine exaudiantur. Haec est ecclesiae fides etc.“ Bossueti expositio doctrinae cathol. c. 4. Sailer Eccles. cathol. de cultu Sanct. doctrina, Monach. 1797. 4.

Discrimen esse nullum inter *λατρείαν* et *δουλείαν* abunde demonstravit Io. Dallaeus advers. Latinor. de cultus religiosi obiecto traditionem l. I. c. 5. p. 19. sqq. „De cultu Sanctorum docent, quod memoria Sanctorum proponi potest, ut imitemur fidem eorum et bona opera iuxta vocationem. — Sed scriptura non docet invocare Sanctos, seu petere auxilium a Sanctis; quia unum Christum nobis proponit mediatorem, propitiatorem, pontificem et intercessorem.“ August. Conf. p. 19. „Atque etiam illud dicunt sine testimonio scripturae, quod, ut verecundissime dicatur, tamen obscurat officium Christi et fiduciam misericordiae debitam Christo transfert in Sanctos. Fingunt enim homines, Christum duriorem esse et Sanctos placabiliores et magis confidunt misericordia Sanctorum, quam misericordia Christi et fugientes Christum quaerunt Sanctos. Ita faciunt ex eis re ipsa mediatores redemptionis.“ Apologia. p. 225. Art. Smalc. p. 230.

§. 44.

Eadem etiam reliquiarum et imaginum ratio est, quarum adorationem non postremam religionis partem ducunt. Et Synodus quamvis abusus tollendos esse fateatur, tamen generali suo decreto non sigillatim enumerat, nec funditus extirpat. Non enim reiecit Scholasticorum his de rebus commenta, ex quibus et merita Sanctorum interponuntur, et magica quaedam vis reliquiis et imaginibus tribuitur, et omnibus superstitionibus aditus paratur. Imo praecepit talem imaginum venerationem, qualem Pseudosynodus septima approbavit. Quae quum ex Protestantium certe opinione crassas et adversa fronte cum verbo divino pugnantes superstitiones, invocationem et adorationem imaginum introduxerit, inde iam intelligi potest, quid sibi velit Tridentinum, ubi de abrogandis quae irrepserint pudendis superstitionibus concionatur.

„Sanctorum quoque martyrum et aliorum cum Christo viventium sancta corpora, quae viva membra fuerunt Christi et templum Spiritus sancti, ab ipso ad aeternam vitam suscitanda et glorificanda, a fidelibus veneranda esse, per quae multa beneficia a Deo hominibus praestantur: ita, ut affirmantes, Sanctorum reliquiis venerationem atque honorem non deberi, vel eas aliaque sacra monumenta a fidelibus inutiliter honorari atque eorum opis impetrandae causa Sanctorum memorias frustra frequentari, omnino damnandi sint, prout iam pridem eos damnavit et nunc etiam damnat ecclesia. Imagines porro Christi Deiparae virginis et aliorum Sanctorum, in templis praesertim habendas et retinendas eisque debitum honorem et venerationem impertiendam, non, quod credatur inesse aliqua in iis divinitas vel virtus, propter quam sint colendae, vel quod ab eis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in imaginibus sit figenda, veluti olim fiebat a Gentibus

quae in idolis spem suam collocabant: sed quoniam honos, qui eis exhibetur, refertur ad prototypa, quae illae repraesentant: ita, ut per imagines, quas osculamur, et coram quibus caput aperimus, et procumbimus, Christum adoremus et Sanctos, quorum illae similitudinem gerunt, veneremur. Id quod Conciliorum, praesertim vero secundae Nicaenae Synodi decretis contra imaginum oppugnatores est sancitum. — Omnis porro superstitio in Sanctorum invocatione, reliquiarum veneratione et imaginum sano usu tollatur, omnis turpis quaestus eliminetur, omnis denique lascivia vitetur — nihil (in festis diebus) inordinatum aut praepostere aut tumultuarie accomodatum, nihil profanum, nihilque inhonestum appareat, cum domum Dei deceat sanctitudo etc.“ Sess. XXV. decr. de inv. et vener. et rel. Sanct. et sacr. imag. Cfr. Prof. fidei et Catech. rom. P. III, c. 2. 9. 8. 10. 14. „Profitemur, non alia causa uti imaginibus, quam ut animum ad coelum tollamus, ubi aut Christum, aut Sanctos, in iisque ipsum Deum, Sanctitatis omnis et gratiae autorem, veneremur. Eodem sensu accipiendus est honos, quem prima ecclesiae imitati tempora sacris reliquiis exhibemus. Neque enim si perpenderent adversarii Sanctorum nos corpora respicere ut victimas, olim Deo martyrio vel poenitentia consecratas, crederent, nos honore eis hoc animo exhibito ab honore ipsi Deo exhibendo dimoveri.“ Bossueti exp. doct. cath. c. 5. p. 38. De meritis Sanctorum Petri Lomb. Sentent. l. 4. Dist. 45. p. 432. Bonavent. Sentent. l. 4. Dist. 4. art. 3. qu. 2. Non repugnante ipso catech. rom. l. 5. Acta Syn. VII.

Apol. p. 229. Io. Ranoldi de rom. eccles. Idolatria in cultu Sanctor. Reliquiarum, Imaginum etc. libri duo. Oxon. 1596. 4. Io. Dallaei de imaginibus libri IV. Lugd. Bat. 1642. 8. Eiusd. advers. latinor. de cultus relig. obi, trad. libro praesertim IV.

CAP. 7.

DE PURGATORIO.

§. 45.

Iulius doctrinae, quam Spiritu S. edocta Synodus ex sacris literis, ex antiqua PP. traditione

et sacris conciliis habere affirmat, principia et stamina fere haec sunt: 1. esse praeter locum beatorum et damnatorum tertium aliquem post hanc vitam constitutum, ubi 2. quorundam, qui in vera fide defuncti sint, animae igne torqueantur, priusquam ad requiem et beatitudinem transferantur; 3. viventium deinde suffragiis, eleemosynis, missarum sacrificiis, ieiuniis, aliis pietatis operibus iuari animas easque citius liberari a tormentis purgatorii; 4. esse igitur locum veniae et remissionis peccatorum, quae, dum viverent, nulla ratione remitti potuerint.

Loquitur hac de re Synodus *ὡς ἐν παρόδῳ* primum Sess. VI. Can. 30. „Si quis post acceptam iustificationis gratiam cuilibet peccatori poenitenti ita culpam remitti, et reatum aeternae poenae deberi dixerit, ut nullus remaneat reatus poenae temporalis exsolvendae vel in hoc seculo, vel in futuro in purgatorio, antequam ad regna coelorum aditus patere possit, anathema sit.“ Deinde Sess. XXII. cap. 2. sub. fin. „Quare non solum pro fidelium vivorum peccatis, poenis, satisfactionibus, et aliis necessitatibus, sed pro defunctis in Christo nondum ad plenum purgatis, rite, iuxta Apostolorum traditionem offertur.“ Denique Sess. XXV. in decr. de Purgatorio: „Cum catholica ecclesia, Sp. S. edocta, ex sacris literis et antiqua PP. traditione, in sacris conciliis et novissime in hac oecumenica Synodo (vid. l. c.) docuerit, Purgatorium esse, animasque ibi detentas fidelium suffragiis, potissimum vero acceptabili altaris sacrificio iuari, praecipit S. Synodus episcopis, ut sanam de Purgatorio doctrinam, a sanctis patribus et sacris conciliis traditam, a Christi fidelibus credi, teneri, doceri, et ubique praedicari diligenter studeant.“ l. c. Professio fidei haec habet: „Constanter teneo Purgatorium esse animasque ibi detentas fidelium suffragiis iuari.“ Et Catech. rom. „Praeterea est purgatorius ignis, quo piorum animae ad definitum tempus cruciatae expiantur, ut eis in aeternam patriam ingressus patere possit, in quam nihil coinquinatum ingreditur.. Ac de huius quidem doctrinae veritate, quam

et scripturarum testimoniis et apostolica traditione confirmatam esse sancta concilia declarant, diligentius et saepius Parocho disserendum erit, quod in ea tempora incidimus, quibus homines sanam doctrinam non sustinent." P. I. c. 6. qu. 3. Ea est vis huius sacrificii (missae), ut non solum immolanti et sumenti prosit, sed omnibus etiam fidelibus, sive illi nobiscum in terris vivant, sive iam in Domino mortui, nondum plane expiati sint. Neque enim minus ex Apostolorum certissima traditione pro his utiliter offertur, quam pro vivorum peccatis, poenis, satisfactionibus, ac quibusvis calamitatibus et angustiis." I. c. P. II. c. 4. qu. 63. Cfr. Canisii Catech. qu. 9. de poenit. Bellarmin. de Purgatorio l. I. c. 1. Controv. gener. VI. De quaestione, ubi sit locus purgatorii, Bellarminus opiniones octo recenset, l. c. l. II. c. 6. p. 114.

§. 46.

5. Nam fide tantum propter Christum culpam peccati remitti, poenam vero aeternam mutari in temporalem, pro quibus tum in hac, tum in futura vita satisfaciendum sit, sive per nos, sive per alios; 6. Propterea, quod sine omni macula debeat iustificatus quisque ingredi in regnum Dei, purgatorio excrucianas esse animas, ut hoc igne maculae quasi peccati excoquantur; 7. Peccata haec venialia, quae dicuntur, quae non sunt contra leges Dei, tam atrocibus suppliciis post hanc vitam expianda esse. Sed haec commenta, nonnullorum PP. inde ab Origene dictis conflata quum catholicorum ipsorum nonnulli faterentur sacris literis non contineri, a Protestantibus prorsus repudiata sunt. Hi enim culpam cum omnibus poenis simul remitti a Deo iustificatis docent. Ceterum Synodus monet, omnes difficiliore quaestiones vitandas, tum videndum, ne superstitio, lucrum et scandalum inde enascantur.

Sess. XIV, cap. 8. cfr. can. 12. 13. „Apud rudem vero plebem difficiliore ac subtiliore quaestiones, quaeque ad aedificationem non faciunt et ex quibus plerumque nulla sit pietatis accessio, a popularibus concionibus secludantur. Incerta item vel quae specie falsi laborant, evulgari ac tractari non permittant. Ea vero, quae ad curiositatem quandam, aut superstitionem spectant, vel turpe lucrum sapiunt, tanquam scandala, et fidelium offendicula prohibeant. Curent autem episcopi, ut fidelium vivorum suffragia, missarum scilicet sacrificia, orationes, eleemosynae, aliaque pietatis opera, quae a fidelibus pro aliis fidelibus defunctis fieri consueverunt, secundum ecclesiae instituta pie et devote fiant etc.“ Sess. XXV. decr. de Purg. De peccatis venialibus vid. Bellarm. de amissa grat. et statu pecc. l. I. c. 9. Disputat. Tom. IV. p. 78.

Singularis est S. Augustini hac de re opinio, quam proficitur in libro de cura pro mortuis ad Paulinum Nolanum c. 1 sqq. c. 18. ad Dulcitium quaest. 2. De civit. Dei l. XXI. c. 13. 14. Enchirid. c. 69. de verbis Apostoli Serm. 32.

Apologia p. 164 sqq. 184, 188 sqq. p. 273. Art. Smale. p. 307 sqq. Catholicorum, qui saoris scripturis probari purgatorium posse negant, testimonia collegit Gerhardus in Confessione cathol. l. II. P. II. art. 3. p. 941 sqq. Cfr. Calixti de igne purgatorio dissert. Helmst. 1650. 4. Forbesii Instruct. hist. theol. l. 13. Bayeri diss. de Purgatorio Pontificiorum, utrum claris testimoniis Augustini solide probari possit. In decad. II. Dispp. theolog. M. Chemnitii ex conc. trid. P. III. p. 732 sqq. Hoepfner de orig. dogm. rom. pontif. de Purgatorio 1792.

CAP. 8.

DE INDULGENTIIS.

§. 47.

Quibusnam potissimum rebus constant indulgentiae, non magis exposuit Synodus, quamquid sit purgatorium. Esse tantum utramque

rem, nec parum facere ad salutem, semperque fuisse in usu, satis habuit indicare et ad credendum proponere. Ex ingenio itaque et consuetudine ecclesiae paululum recentiori et ex scriptis clarissimorum doctorum ea res repetenda est. Est sicuti de purgatorio, ita etiam de indulgentiis doctrinae locus in articulo de satisfactionibus. Quum enim poena temporalis maior sit, quam ut a quoquam hac in vita exsolvi possit, non solum purgatorium adest, ubi luendae sunt, quae hac in vita non exsolvebantur poenae, sed etiam ecclesia succurrit cum potestate, quam dicit, sibi divinitus tradita, quae indulgentiis suis poenas, quas vel canon poenitentialis, vel divina iustitia exigit, vel omnino, vel ex parte aliqua remittit, ubi certo et praescripto modo, vel pecunia, vel operibus redimuntur h. a. si id praestatur, quod in forma et literis indulgentiarum positum est ac postulatum.

Continuatio Sess. XXV. Decr. de indulg. „Cum potestas conferendi indulgentias a Christo ecclesiae concessa sit atque huiusmodi potestate, divinitus sibi tradita, antiquissimis etiam temporibus illa usa fuerit, sacrosancta Synodus indulgentiarum usum, christiano populo maxime salutarem et sacrorum conciliorum auctoritate probatum, in ecclesia retinendum esse docet et praecipit eosque anathema damnat, qui aut inutiles esse afferunt, vel eas concedendi in ecclesia potestatem esse negant.“ Eadem fere verba habet Professio fidei. Quis olim fuerit indulgentiarum usus v. ap. Bingham Orig. eccles. I, VIII, c. 4. §. 9. Vol. VIII. p. 178 sqq. Chemnitium in exam. conc. trid. P. IV. p. 87 sqq. Petr. de Marca de concordia sacerdotii et imperii I, III, c. 13. §. 2 sqq. p. 230. sqq. Muratorii Dissert. de redempt. peccat. et indulgentiar. origine; in Antiquitatt. Ital. med. aevi. Tom. V. p. 711. Planck Gesch. d. prot. Lehrbegr. I. p. 30. sqq. A. Hille die kathol. Lehre vom Ablass. Leitmeritz 1826.

§. 48.

Nifitur autem ea ecclesiae postulatio thesauro quodam ecclesiastico operum supererogationis Sanctorum et meritis passionis Christi superabundantibus in thesaurum ecclesiae congestis, quēmodum Scholastici fabulantur. Ceterum Synodus et moderationem commendat in impertiendis indulgentiis et abusus non sigillatim nominatos et corruptelas non speciatim explicitas tolli generaliter vehementer cupit. Quod tamen non impedivit, quominus merces hae indulgentiarum venales et nundinationes inde a primis ecclesiae restauratae initiis damnatae fuerint.

Bellarmin. de indulgentiis l. I. c. 1. Tom. III. p. 1145.

„Cum igitur aspera peccatoribus et laboriosa opera iniungit ecclesia, iique illa submisso animo subeunt: ea dicitur satisfactis; cum autem propter eximiam poenitentiam, pietatem, aliave bona opera, quae iis ipsa praescripserit, e debita aliquid ipsis poena remittit, ea dicitur indulgentia.“ Bossueti expos. doctr. cathol. c. 8. §. 70. Conc. trident. indulgentias vocat coelestes ecclesiae thesauros Sess. XXI. decr. de reformatione c. 9. „In his tamen concedendis moderationem iuxta veterem et probatam in ecclesia consuetudinem adhiberi cupit, ne nimia facilitate ecclesiastica disciplina enervetur. Abusus vero, qui in his irrepserunt, quorum occasione insigne hoc indulgentiarum nomen ab haereticis blasphematur, emendatos et correctos cupiens, praesenti decreto generaliter statuit, praeavos quaestus omnes pro his consequendis, unde plurima in christiano populo abusu causa fluxit, omnino obolendos esse. Ceteros vero, qui ex superstitione, ignorantia, irreverentia, aut aliunde quomodocunque proveniunt, cum ob multiplices locorum et provinciarum, apud quas hi committuntur, corruptelas commode nequeant specialiter prohiberi, mandat omnibus episcopis, ut diligenter quisque huiusmodi abusus ecclesiae suae colligat etc.“ Sess. XXV. cont. decr. de indulg.

Apol. p. 165. Art. Smal. p. 324. sqq. Gerhard conf. cathol. p. 1398. sqq. „Cogitarunt homines fore, ut Tri-

dentinum concilium, si pontificias illas indulgentias non prorsus damnare et abiicere vellet, earum tamen mentionem sepeliret vel approbationem suspenderet, sicut astutiores inter Pontificios scriptores his temporibus facere consueverunt. Sed ecce in ultima sessione (sicut iuxta proverbium diabolus solet relicto post se foetore discedere) peculiare decretum de indulgentiis retinendis et dispensandis fabricant." Chemnit, ex. conc. trid. P. IV. p. 69.

CAP. 9.

DE REBUS NONNULLIS CIRCA FIDEM VERSANTIBUS,
INTER UTRAMQUE ECCLESIAM CONTROVERSIS.

§. 49.

Prohibuit ecclesia catholica sacerdotibus matrimonium contrahere. Et status controversiae hic est. Asserit, solos coelibes ad munus ecclesiasticum rite fungendum idoneos, iugumque coelibatus omnibus sine discrimine sacerdotibus imponendum. Habuit eius rei olim ecclesia varias causas: quae vero ex S. S. et ecclesiae antiquitate sumi solent, nullae omnino sunt, cum ex Protestantium, tum ex ipsorum Catholicorum multorum sententia. Perniciosa haec lex coelibatus, quum etiam illis imponatur, qui donum continentiae non habent, flagitiosa multorum sacerdotum facinora et scandala peperit. Quo magis dolendum, quod Tridentinum concilium hanc legem, non tam tanquam disciplinae, quam doctrinae caput denuo repetiit ac promulgavit: anathematis enim fulmine percussit eos, qui contrarium docerent.

„Si quis dixerit, Clericos in sacris Ordinibus constitutos, vel Regulares castitatem solenniter professos, posse matrimonium contrahere contractumque validum esse, non obstante lege ecclesiastica, vel voto et oppositum nil aliud esse, quam damnare matrimonium, posseque omnes contrahere matrimonium, qui non sentiunt, se. castitatis, etiamsi eam noverint, habere donum, anathema sit: cum Deus id recte petentibus non denegat, nec patiatur, nos supra id, quod possumus, tentari.“ Sess. XXIV. de Sacr. matrim. can. 9. Bellarm. de clericis. L. I. cap. 18. sqq. in Controv. gener. V. Tom. I. Innumera sunt clericorum nostri temporis contra coelibatum scripta: v. c.: Das kirchliche Coelibatgeboth in seinen Verhältnissen zur Religion, Sittlichkeit und Politik. Mit einem Anhang der Geschichte alles dessen, was sich auf dem Concil zu Trient, in Beziehung auf die Frage über die Priesterehe zugetragen hat, und einem Abriss der Geschichte des Coelibats. Von einem Deutschen. 1814. 8. Theiner die Einführung der erzwungenen Ehelosigkeit. P. I. et II. Altenb. 1828. 8.

Aug. Conf. p. 21 sqq. Apol. p. 235. Art. Smalc. p. 334. Io. Andr. Schmidii diss. de apostolis uxoratis. Helmst. 1704. 4. Io. Georg. Geret Commentat. de clericor. coniugio. Onold. 1751. 4. Georg. Calixti de coniugio clericor. tract. Helmst. 1631. 4.

§. 50.

Improbant porro Protestantes ecclesiasticas omnes de ieiuniis et delectu ciborum leges nimiamque dierum festorum multitudinem: omnibus enim his onerari cruciarique conscientias, supersticiosas opiniones admisceri, verum autem Dei cultum humanis penitusque liberis pietatis exercitiis ac ritibus facile postponi solere perhibent. Non igitur damnant ieiunia, certosque festorum dies, sed libera piis animis illa relinquunt, et horum paucitatem sapienter constituunt, ne ultra Evangelii praescripta evagetur cultus divinus. Quod enim Ecclesiae statutis atque propositis his in rebus servandis maxime obsequendum esse docet Concilium, tales traditiones nor

ine probabili caussa tanquam periculosos conscientiarum laqueos reiiciunt.

„Insuper hortatur S. Synodus et per sanctissimum Dominum nostri atque Salvatoris adventum pastores omnes obtestatur, ut, tanquam boni milites, illa omnia, quae S. rom. Ecclesia, omnium Ecclesiarum mater et magistra, statuit, nec non ea, quae tam in hoc concilio, quam in aliis oecumenicis statuta sunt, quibuscunque fidelibus sedulo commendent omniique diligentia utantur, ut illis omnibus et iis praecipue sint obseverantes, quae ad mortificandam carnem conducunt; ut ciborum delectus et ieiunia, vel etiam, quae faciunt ad pietatem augendam, ut dierum festorum devota et religiosa celebratio, admonentes populos crebro, obedire praepositis suis, quod qui audiunt, Deum remuneratorem audient, qui vero contemnunt, Deum ipsum ultorem sentiunt.“ Sess. XXV. Decret. de del. cib. ieiun. et dieb. fest. Cfr. Melch. Cani Summa doctr. christ. p. 58. 159. Benedicti p. I. XIV. de ieiunio ecclesiast. edictum in Act. hist. eccles. Vol. 14. p. 678.

Aug. Cont. p. 28. „Publica persuasio fuit non tantum vulgi, sed etiam doctentium in Ecclesiis, quod discrimina ciborum et similes traditiones humanae sint opera utilia ad promerendam gratiam et satisfactoria pro peccatis. Et quod sic senserit mundus, apparet ex eo, quia quotidie instituebantur novae caeremoniae, novi ordines, novae feriae, nova ieiunia et doctores in templis exigebant haec opera tanquam necessarium cultum ad promerendam gratiam et vehementer terrebant conscientias, si quid omitterent. Ex hac persuasione de traditionibus multa incommoda in Ecclesia secuta sunt.“ „Homines admonentur, quod talis cultus non iustificet coram Deo et quod non sit ponendum peccatum in talibus rebus, si omittantur sine scandalo. Haec libertas in ritibus humanis non fuit ignota patribus“ I. c. p. 13. Apologia. p. 213. 214. Chemnitii Ex. conc. Trid. P. IV. p. 123 sqq. Frid. Uir. Calixti diss. de ieiunio. Helmst. 1676. 4. Io. Dallaei de ieiuniis et Quadragesimal. Daventr. 1654. 8.

§. 51.

Omnis denique ceremoniarum multitudo ac splendor, ex interna catholicae fidei natura procediens, ad disciplinam variis temporum ac locorum rationibus accommodatam pertinens non-

nulla habet universaliora et catholica. Hunc censum veniunt praescriptus missarum ordo, iustus in eorum celebratione observandi et latinae linguae usus. Quae omnia, suo quidem locum necessaria et fidei convenientia, tamen quum et ambiguo traditionum fonte derivari soleant, haud pauca et contra institutum divinum et contra historiam continere, nec raro superstitionibus ansam praebere videntur Protestantibus.

„Cumque natura hominum ea sit, ut non facile quae sine admniculis exterioribus ad rerum divinarum meditationem sustolli, propterea pia mater Ecclesia ritus quosdam, ut scilicet quaedam summissa voce, aliter vero elatiore in missa pronunciarentur, instituit; ceremonias item adhibuit, ut mysticas benedictiones, libamina, thymiamata, vestes, aliaque id genus multa et apostolica disciplina et traditione; quo et maiestatem sacrificii commendaretur et mentes fidelium per haec visibilia religionis et pietatis signa ad rerum sanctissimarum, quae in hoc sacrificio latent, contemplationem excitarentur.“ Sess. XXII. c. 5. de solenni missae cerem. „Si quis dixerit, ceremonias, vestes, externa signa, quibus in missarum celebratione Ecclesia catholica utitur, irritabula impietatis esse magis quam officia pietatis, anathema sit.“ Can. 7. Et missa magnam contineat populi fidelis eruditionem non tamen expedire visum est patribus, ut vulgari lingua passim celebraretur; quamobrem retento ubique cuiusque Ecclesiae antiquo et a sancta rom. Ecclesia omnium Ecclesiarum matre et magistra probato ritum ne oves Christi esuriant, neve parvuli panem petant et non sit, qui frangat eis, mandat S. Synodus pastribus et singulis curam animarum gerentibus, ut frequenter inter missarum celebrationem, vel per se, vel per alios, ex iis, quae in missa leguntur, aliquid exponant, atque inter cetera sanctissimi huius sacrificii mysterium aliquod declarent, diebus praesertim dominicis et festis.“ l. c. cap. 8. et can. 9. Bonae de rebus liturg. l. I. c. 5. p. 52. c. 7. p. 53. c. 24. p. 404; pertinet huc totus operis liber secundus inde a p. 533.

„Quid hoc aliud est, quam colere Deum auro et argento et rebus pretiosis, i. e. sentire, quod Deus fiat placatus

varietate vestitus, ornamentorum et similibus ritibus, quales sunt infiniti in traditionibus humanis? Apol. p. 209. Vere praedicare possumus, publicam formam Ecclesiarum apud nos honestiorem esse, quam apud adversarios. Apud adversarios missas faciunt sacrificuli inviti, et mercede conducti et plerumque tantum mercedis causa, canunt Psalmos, non ut discant aut orent, sed cultus causa, quasi illud opus sit cultus aut certe mercedis causa. Apud nos utuntur coena domini multi singulis dominicis, sed prius instituti, explorati et absoluti. Pueri canunt Psalmos, ut discant, canit et populus, ut vel discat vel oret. Apud adversarios nulla prorsus est *κατηχησις* puerorum, de qua quidem praecipiunt canones. Apud adversarios in multis regionibus toto anno nullae habentur conciones, praeterquam in quadragesima. Atqui praecipuus cultus Dei est, docere Evangelium. Et cum concionantur adversarii, dicunt de traditionibus humanis de cultu sanctorum et similibus nugis, quas iure fastidit populus etc.“ l. c. p. 212. „Adversarii longam declamationem habent de usu latinae linguae in missa, in qua suaviter ineptiunt, quomodo prosit auditori indocto in fide Ecclesiae missam non intellectam audire, videlicet fingunt, ipsum opus audiendi cultum esse et prodesse sine intellectu. — Latinam linguam retinemus propter hos, qui latine discunt et intelligunt. Et admiscemus germanicas cantiones, ut habeat et populus, quod discat et quo excitet fidem et timorem.“ l. c. p. 250 sqq. Referendi huc etiam sunt Catholicorum nostri temporis hac de re scripta nonnulla. *Werkmeister an die Mainzer Journalisten über die deutsche Meßs-Abendmahlsanstalt in der herzogl. Hofcapelle. Stuttg. 1787. 8. Eiusd. Beiträge zur Verbesserung d. kathol. Liturgie in Deutschland. 1. Heft. Vlm. 1789. 8. Entwurf eines neuen Rituals, von einer Gesellschaft kath. Geistl. im Bisthum Constanx. 1806. Winter Liturgie, was sie seyn soll, oder Theorie der öffentlichen Gottesverehrung. Eiusd. Versuche zur Verbesserung d. kathol. Liturgie. Erster Versuch. Prüfung des Werthes unserer liturg. Bücher. Münch. 1804. 8. Ei. Erstes deutsch. kritisch. Meßbuch. Landsh. 1810. 8. p. 51. sqq. F. Grundmayer Lexicon d. röm. kath. Kirchengebräuche, ed. 2. Augsb. 1816. A. H. Gräser die römisch-kathol. Liturgie nach ihrer Entstehung und endlichen Ausbildung oder geschichtl. Darstellung aller in der röm. Messe vorkommenden Gebete, Gesänge und Gebräuche. Erster Theil, Halle 1829.*

CAP. 10.

DE EXTERNO STATU ET PERICULIS REUNIONUM
FACTIS.

§. 52.

Quemadmodum Catholicorum externa societas per regiones Europae meridianas maxime diffusa est, ita Ecclesia evangelica septentrionalis potissimum occupavit. Utraque externae huius propagationi et internae fidei convenientem expressit externi sui status formam ac vitae rationem. Secundum diversam ipsius naturam utraque fecit ad excolendas literas et artes, sibi quae et reipublicae formam elegit aptissimam. Ubique terrarum utraque Ecclesia nostris temporibus non solum fertur, sed etiam, ubi et numero et viribus altera regnans praeter altera eminet, tamen alterius etiam coactum admittit. Quamquam enim extinctum plane esse odium vetus, extirpatamque invidiam dici non possit, tamen fraterno Christi vinculo utramque contineri, quotidie magis perspicitur.

Charles Villers essay sur l'esprit et l'influence de la reformation de Luther.

Breitenbach Religionszustand der verschiedenen Länder der Welt, nebst einer Karte, herausg. von J. E. Lange. Leipz. 1781. 8. G. H. Kasche Ideen über religiöse Geographie. Lübeck 1795. 8. C. Fr. Staudlin kirchl. Geographie und Statistik, Tüb. 1804. 2 Vol. 8

§. 53.

Nihilo tamen minus reconciliationis consilia saepius inde fere ab initio dissensionis capta sunt. Quae cuncta humanis fere omnibus

nibus viribus tentata tamen felici eventu hactenus carebant. Manifestum est, catholicam inde Ecclesiam fructum haud exiguum omneque augmentum capere, rebus quidem levioribus ab illa condonatis atque concessis, in gravioribus ne latum quidem unguem a sententia sua et praxi recedere velle, ac ne minimum quidem in articulis fundamentalibus largiri posse. Innumera sunt, quibus iam Sec. XVI. Imperatores, Theologi et Episcopi hunc in finem uti solebant remedia cum polemica, tum irenica s. methodi, quarum septemdecim maxime iactabantur. Neque defuere inter Protestantes, qui aut astutia aut pacis amore capti concordiae ineundae spe vana se decipi paterentur. Ac pertinent huc praecipue primo, quae Sec. XVII. Romm. pontifices maximi et nonnulli episcopi moliebantur, deinde quae inter Richelium Cardinalem et Protestantes in Gallia, tum quae a Ge. Calixto et Io. Fabricio, tandem quae a Bossueto cum Molano et Leibnitio, postremo, quae nostris diebus in Gallia hac de re acta sunt.

Erasmus Rot. de amabili ecclesiae concordia, prim. ed. 1533. postea a Herm. Conring. Helmst. 1650. 4. Biecks dreyfaches Interim. Lips. 1721. 8. Ge. Cassandri consulatio de artic. relig. inter cathol. et prot. controuv. ad Impp. Ferd. I. et Max. II. 1564. Ei. de officio pii ac publicae tranquillitatis vere amantis viri in hoc religionis dissidio. Basil. 1559. 8. Vterque liber editus est ab Hug. Grotio, Paris 1642. 8. ab Herm. Conring 1659. 4. Ge. Wicelii via regia s. de controversis rel. capitibus conciliandis sententia. 1554. ed. Herm. Conring. Helmst. 1650. 4. Conférences des Protestans opposées aux XVII. methodes du clergé de France. à Par. 1682. 12. Scripta du Peronii, Veronii, Nihusii Adr. et Pet. de Walenburch, Armandi Richelii, aliorum v. ap. Walch. Bibl. theol. sel. II, p. 309, sqq. Consultatio de modis,

Lutheranos Germaniae principes ad Ecclesiae communionem reducendi et Cath. relig. exercitium in liberas imperii civitates inducendi, in Moser patriot. Archiv VI. p. 367. cfr. V. p. 277. Schlegel Kircheng. d. achtz. Jahrh. 1. p. 904 sqq. De la reunion des Protestans de Strasbourg à l'Eglise romaine, également necessaire pour leur salut et facile selon leurs principes. à Strasb. 1687. 1698. 8. Speners theol. Bedenken. I. p. 95 sqq. lo. Fabricii Consid. controvers. quae evangelicos inter et romano-cath. reformatosque agitantur. Helmst. 1715. 4. Super reunione Protestantium cum Ecclesia cath. Tract. inter I. B. Bossuetum, episc. Meld. et D. Molanum, Abbatem in Lockum, Viln. 1782. 4. etiam in Oeuvres posth. de Iac. Ben. Bossuet. à Amst. T. I. p. 3. sqq. p. 37 sqq. Schlegel l. c. p. 909. De la tolerance des religions, lettres de Mr. de Leibnitz et réponses de Mr. Pelisson. 1692. 12. A circumstantial and exact account of the correspondence, that was carried on in the year 1717. and 1718. between D. Will. Wacke—to a project of union between the english and gallican churches in Maclanii app. ad vers. anglic. Hist. ecclesiast. Moshemii p. 20 sqq. Allgem. deuts. Bibliothek Vol. 53. p. 97 sqq. Proj. de reunion des toutes les communes chretiennes, par Mr. de Beaufort, Juris-Consulte, à Par. 1806. La religion catholique triomphante de l'erreur, à Par. 1805. Details historiques et recueil des pieces sur les divers projets de reunion de toutes les communes chretiennes, par Rabaut le jeune, à Par. 1806. Reponse à la lettre de Mr. l'Archeveque de Besançon par Mr. Beaufort, à Par. 1807. De la reunion des communes chret. ou l'hist. des negociations, conferences, correspondences, projets et plans, qui ont été formés à ce sujet, par Mr. Tabaraud. à Par. 1808. G. J. Planck Worte des Friedens an die kath. Kirche gegen ihre Vereinigung mit der prot. Gott. 1809. 8. Ph. Marheineke, über das wahre Verhältniß des Katholicismus u. Protestantismus und die projectirte Kirchenvereinigung. Briefe an Hr. C. R. Plank. Heidelberg 1810. 8. G. J. Plank über die geg. Lage u. Verh. der kath. und prot. Parthei in Deutschland und einige besondere zum Theil von dem deutschen Bundestage darüber zu erwart. Bestimmungen etc. Hannover 1816.

DOCTRINA
LUTHERANORUM
ET
REFORMATORUM.

CAP. 1.

DE ORIGINE DISSENSUS INTER LUTHERANOS ET REFORMATOS.

§. 54.

Natum primum inter Lutherum et Carolostadium de sacra coena dissidium insanabile mox factum est, quum Ulricus Zwinglius et Oecolampadius ad coeptum ab illis certamen accederent. Fortiter deinde dimicabatur inter viros illos scriptis ab utraque parte editis: conventus coacti: colloquia ad restituendam pacem instituta felici eventu carebant. Communi primum Evangelicorum nomine insigniti deinde discernebantur ita, ut Lutherani Protestantes, Zwinglii vero doctrinae assentientes in Gallia primum Reformati dicerentur, a Catholicis autem nomine eorum, qui reformati velint videri (les prétendus réformés), et Hugonotti. Pace denique Osnabrugensi Reformati quoque in eorum societatem recepti sunt, qui Aug. Conf. addicti nominabantur.

Luthers sämtliche Schrifften. ed. J. G. Walch XX. Theile cfr. eiusd. Einleitung in die Streitigkeiten Lutheri mit den Sacramentirern l. c. p. 1 — 71. Zwinglii Opp. Basil. 1593. 4. Voll. fol. De Oecolampadii scriptis v. Walch, l. c. et in Bibl. theol. sel. II, p. 424. Cfr. Joh. Jac. Hottinger Hist. eccles.

helvet. P. III. l. 6. p. 12. sqq. Paul Ern. Jablonsky Institutt. hist. christ. sel. Sect. III. p. 29. sqq. Rud. Hospiniani Hist. sacramentariae Pars posterior, ed. nov. Genevae 1681 fol. Ludolph. Lavateri Historia de Orig. et Progressu controv. sacramentariae de coena Domini ab a. nativ. Chr. 1523. usque ad a. 1553. deducta. Tiguri, 1563. ed. etiam 1672. 8. Ruchat Histoire de la reformation de la Suisse, Genevae 1727. 6 Voll. 12. Vie de Vlrich Zwingle, par Mr. Hefs. 1809. 8. germ. vertit Vsteri. 1810. 8. Löscher ausführliche Historia motuum zwischen den evangel. luth. und reformirten, 3 Voll. ed. 2. Francof. et Lips. 1723. 4. Plank Geschichte d. prot. Lehrb. I. II. et III. Id. über die Trennung und Wiedervereinigung der getrennten christlichen Hauptpartheien. Tüb. 1803. 8. p. III. sqq. Instr. Pac. Os nab. art. VII. §. 1. Mosheim Kirchenr. herausg. von C. A. Günther p. 234. Georg Wiese Grunds. des gem. in Teutschl. übL. Kirchenr. Gött. 1805. 8. p. 498.

§. 55.

Exstitit autem clarissimus Genevensis Ecclesiae praeceptor Iohannes Calvinus, qui non solum illam de coena domini doctrinam vehementer commutavit, sed controversiae etiam alterum caput addidit, quod est de praedestinatione. Qui cum utrumque locum summo ingenio et eximia eruditione pietateque defenderet, inita cum Tigrinis, Bernensibus, aliisque Helvetiae Ecclesiis concordia, auctoritate, qua pollebat, maxima, eloquentia, epistolis, discipulis ad alios populos emissis efficiebat, ut Zwinglianismo, qui totus erat in tenenda sua de sacra coena doctrina Calvinismum annecterent et singularem etiam de absoluto Dei decreto sententiam susciperent plurimi.

Ioh. Calvini Opp. Aust. 1667. Voll. IX. fol. Adami vitae Theologorum exter. princ. p. 32. sqq. Ruchat Hist. de la reform. de la Suisse. T. V. l. 14. p. 610. Henr. Bullingeri Opp. 1582. Voll. X. Adami l. c. p. 217. De Theodoro Beza, Petró Mart. Vermili, Fa-

rello, Vireto, Joh. a. Lasco v. Adami l. c. p. 101. 24. 57. 61. 10. Schlosser Leben des Theod. de Beza und des P. Martyr Vermili. Heidelb. 1809. 8. Jac. Basnage Histoire de la religion des eglises reformées, dans laquelle on voit la succession de leur eglise, la perpetuité de leur foi, principalement depuis le huitieme siecle, l'establissement de la reformation, la perseverance dans les memes dogmes, depuis la reformation jusqu'à present. Prima et Roterod. 1690. S. post. auct. obitum 1725. 2 Voll. 4. Oppositus erat libro Bossueti celeberrimo, inscripto: Histoire des variations des eglises protestantes, à Par. 1734. 4 Voll. 12.

§. 56.

Accessit denique Synodi Dordracenae a. 1618. intra Arminianos s. Remonstrantes habitae auras, quae nimium quantum fecit ad stabilendam cum internam tum externam discordiam. emadmodum enim inde aucta sunt domestica sidia, sibi que opposita. Remonstrantium et Contraemonstrantium singularia dogmata, orta Supralapsariorum et Infralapsariorum, Particularistarum et Universalistarum, Hypotheticorum et Abutorum infausta nomina et certamina, ita Lutherani inusta Arminianis pessimarum haeresium cula et labe se ipsos haud obscure damnatos ebant.

Edita sunt ab Arminianis Acta synodalia Dordracena Harderw. 1620. 4. ab adversariis Acta Synodi nationalis Dortrechtii habitae. Lugd. Bat. 1620. fol. Ben- them Holländ. Kirchen- und Schulenstaat. P. 1. c. 18. p. 625. sqq. Io Halesii Historia concilii Dordraceni, lat. vert. Io. Laur. Moshemius cum var. observ. auct. vita et de auctoritate conc. Dordrac. paci sacrae noxia Consultatione, Hamb. 1724. 8. Jac. Arminii Opp. theol. Lugd. Bat. 1629. 4. De Joh. Vetenbogardo, Philippo a Limborch, Steph. Curcellaeo v. Adr. a Cattenburgh Biblioth. script. Remonstrantium p. 136. 102. 48. De Conr. Vorstio v. Sanden Biblioth.

Antitrinitariorum p. 98. Hug. Grotii Opp. omnia theologica. Amst. 1679. 4. Voll. fol. Basil. 1733. Leben des Hugo Grotius. Eine Biographie von Heinrich Luden, 1804. 8. Historia vitae Sim. Episcopii a Phil. a Limborch, Amst. 1701. 8. De Gerh. Io. Vossio, Io. Clerico, Adriano a Cattenburgh v. J. G. Walch Einl. in die Religionsstr. ausser der luth. K. III, p. 572 et 697. sqq. Relatio hist. de orig. et progressu controversiarum in foederato Belgio de praedestinatione in Phil. a Limborch Theologia christiana. Amst. ed. 4. 1751. Epistolae Remonstrantium 1660. Gerh. Brandt Historia reformationis belgicae. Amst. 1671. 4 Voll. Histoire abrégée de la reformation des paysbas, traduite du hollandois de Gerard Brandt. Haag. 1726. 3 Voll. 8. Iacobus Regenboog Historie der Remonstranten kortelyk vervattende de Geschiedenissen der gereformeerde Christenen, die men Remonstranten noemt. Amst. 1774. 2 Voll. 8.

CAP. 2.

DE SYMBOLIS.

§. 57.

Diutius iam dimicatum erat, priusquam orta inter Lutheri et Zwinglii doctrinam discordia publicis etiam utrinque editis formulis declarata prodiret. Primum eius rei quodammodo testimonium publicum ab altera parte Syngramma Suevicum, ab altera confessio quatuor civitatum, Argentoratensis, Constantiensis, Memmingensis et Lindaviensis est, quae detrectantes subscriptionem Augustanae Confessionis singularem hanc confessionem comitiis offerebant, quemadmodum et Zwinglius suo ipsius nomine fecit. Quatuor autem illae civitates, postquam annis 1531 et 1532 Aug. Conf. subscripserant, concordia deinde cum

Vitebergensibus inita se in Lutheranorum sententiam ac coetum retrahi passae sunt.

Syngramma clarissimorum, qui Halae Suevorum convenerunt, virorum super verbis coenae domini et pium et eruditum, ad Io. Oecolampadium (a Brentio conscriptum a. 1525.) eodem anno editum Hal. Suev. exstat in Pfaffii Ac. et script. publ. eccles. Virtembergicae p. 153, Strobel Miscellaneen literar. Inh. P. III. p. 157 sqq. Augustana conf. art. 10. Concordia Vitembergensis a. 1636; legitur etiam in app. ad Camerarii notitiam de vita Melanchth. a Strobelio ed. p. 431. Cfr. Form. Conc. Declar. p. 729.

Io. Chr. Guil. Augusti Corpus libror. symbolic., qui in eccles. reform. auctoritatem publicam obtinuerunt, Elberf. 1828. 8. I. I. Mefs Samml. symb. Bücher der ref. K. oder d. helvet. Confessionen. Neuwied, 1828 8. Confessio Tetrapolitana (a Bucero concinnata) lingua vernacula in Luth. Opp. ed. Walch Tom. XX. novissima editio est Mulleri ad calc. formulae Confut. Aug. Conf. Lips. 1808. 8. Ad Carolum Romanorum imperatorem, Germaniae comitia Augustae celebrantem fidei Ulrichii Zwinglii. ratio. Tiguri 1530. 4 in Zwinglii Opp. II. p. 538. et in Cypriani abgedruckt. Unterricht v. kirchl. Vereinigung der Protest. Additum, I. p. 1 sqq. Quum unius tantum viri symbolum sit, non reperitur in confessionum reformatae Ecclesiae collectione, inscripta Corpus et Syntagma confessionum fidei, quae in diversis regnis et nationibus Ecclesiarum nomine authentice editae, in celeberrimis conventibus exhibitae, publicaeque auctoritate comprobatae. Editio nova, Genevae 1654. 4. Cfr. Sleidan, commentar. l. VII. Georg Coelestini Hist. comitior. a. 1530. Augustae celebrator, T. III. p. 294. IV. p. 93. Lud. Lavateri Hist. controuv. sacram. p. 19 et 54. Löscher ausführl. hist. mot. I. II. c. 3. Salig Hist. der Augsb. Conf. II. c. 12. p. 490 sqq. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 282. III. 1. 83. 347 sqq.

§. 58.

Helveti contra sua in doctrina symbolo etiam declarata magis magisque aucto persistere. Deinde post mortem Lutheri quum ab utraque parte niuior quaedam de sacra coena doctrina gliscere

coepisset, ex coetu nimirum helvetico Calviniana, ad Lutheri doctrinam paullo propius accedens, ex Lutherano Melanchthoniana, subito Cryptocalvinismi fama omnem Ecclesiam Lutheranam personuit misereque laceravit, turbae novae motae, internae dissensiones auctae, quibus Formula concordiae a. 1580 in lucem edita tantum ab-erat, ut mederi potuerit, ut novarum discordiarum in animis semina sparserit, vulnusque Ecclesiae insanabile prorsus inflixerit.

Iam a. 1534 tradita erat Vitembergensibus confessio Basileensis, quae non omnino displicuit v. Hospinian P.: II, p. 132. Planck III. 1. p. 359.

Confessio Helvetica s. Basileensis, composita Basileae 1536 a Bullingero, Myconio, Grynaeo, Leone Iudae et Megandro eum maxime in finem, ut universo concilio communi helveticarum civitatum nomine exhiberetur, lat. excusa 1581. in Corp. et Synt. P. I, p. 67 sqq. et in Rud. Hospiniani hist. sacram. P. II, p. 238. cfr. Hottinger helvet. Kirchengesch. I. VI, p. 1699. Prorsus fere alia ea apparet in Confessione et expositione simplici orthodoxae fidei et dogmatum catholicorum sinceræ religionis christ. concorditæ ab Ecclesiae Christi ministris, qui sunt in Helvetia, Tiguri, Bernae, Glaronae, Basileae, Scaphusii, Abbatisellae, Sangalli, Curiae Retorum et apud confederatos, Mühlhusii etiam et Biennae, quibus adiunxerunt se Genevensis et Neocommensis Ecclesiae ministri, una cum aliis Evangelii Praeconibus in Polonia, Hungaria et Scotia Tiguri 1566. 1568. 4. in Corp. et Syntagm. P. I, p. 1. sqq. Translata quoque haec confessio est in linguam polonicam, hungaricam, arabicam. Cfr. Köcher Bibl. theolog. symb. p. 274. Hospinian. I. c. P. II, p. 554 sqq. Consensus Tigurinus s. Consensio mutua in sacramentaria Ministrorum Tigurinae Ecclesiae et D. lo. Calvini, Genevensis Ecclesiae ministri, a. 1549 in Calvini Opp. VIII. p. 648 sqq. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. V. 2. p. 19. sqq.

Augustana Confessio, *variata* a. 1540 legitur in Corp. et Synt. P. II, p. 1 sqq. Walch Einleit. in die Religionsst. außer d. Luth. K. III. p. 72 sqq. Planck

I. c. IV. p. 6 sqq. Baumgarten Erläut. der im christl. Concordienb. enth. symb. B. der evang. luth. K. p. 178. Semler Apparat. §. 146 sqq. Tittmanni Institutio symb. p. 207. De ortis post Formulam concordiae de exorcismo disputationibus v. J. G. Walch Eial. in die Religionsst. III. p. 91 sqq. Visitation-Artikel im ganzen Churkreis Sachsen. Samt deren Calvinisten negativa und Gegenlehre und die Form der Subscription, welchergestalt dieselben beiden Partheyen sich zu unterschreiben sind vorgelegt worden. 1583. lat. in libro Conc. ed. Rechenb. p. 831. Frid. Balduini disputationes tredecim pro aureolo visitationis Misnicae libello, in quo articuli quatuor cardinem salutis nostrae concernentes compendiose et orthodoxe per thesin et antithesin explicantur. Witeb. ed. 2. 1620. Ex Reformatorum scriptis huc pertinent Sam. Strimesii de visitatoriis quatuor artic. saxon. post mort. ed. P. E. Jablonsky. 1730.

§. 59.

Eodem Lutheranarum multarum Ecclesiarum abolo Calvinianum dogma de praedestinatione reiectum erat, expositum contra iam antea posteaque confirmatum plurimis Ecclesiae renatae symbolis. Nimirum Calvinus Ecclesias veticas a. 1554 commovit, ut conscriptum a iam a. 1551 de praedestinatione librum apparent, praeditum deinde omni symboli forma, Figurinarum consensus nomine celeberrimum. e factum est, ut omnes reformatae Ecclesiae de re sententiam singulari de sacra coena trinae admiscerent, quod a nonnullis, Gallia, Hungarica, iisdem fere verbis ac rationibus, bus Calvinus ipse usus est, factum esse vinus.

Consensus Tigurinarum in Calvini opusc. p. 714 erat antea appellatus Consensus Pastorum Ecclesiae Genevensis de aeterna Dei praedestinatione, qua alios ex hominibus elegit, alios suo exitio reliquit, in Cal-

vinī Opp. T. VIII. p. 593. sqq. cfr. Planck I. c. 1 p. 806. sqq. Gallicarum Ecclesiarum confessio fidei Carolo IX. reg. a 1561. exhibita, In Corp. et Synt. P. 1. p. 77. Symbolum hoc in prima Ecclesiarum reformatarum Synodo, Parisiis celebrata 1559, proposita ac recepta, deinde anno sequenti Francisco I. Galliarum regi, denique in colloquio Possiaco 1564 a Theod. Beza in medium allata est. V. Kicher Bibl. theol. symb. p. 229. J. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 420. Theodore de Beze Histoire ecclésiastique des églises réformées au royaume de France. I. II. p. 173. Vera Confessio ex verbo De sumpta et in Synodo Czengeriana uno consensu exhibita et declarata, excusa Debrezinī a. 1570. In Corp. et Synt. I. c. p. 148 sqq.

§. 60.

Sed quum neque generali Synodo aut universaliori consensu apud reformatas in remotissimis terris Ecclesias probata una tantummodo et communis confessio exstaret, neque tanta esset inter ipsas Ecclesias concordia, praesertim in articulo de praedestinatione et externo statu, ut in uno tenendo acquiescere omnes potuerint, inde evenit, ut nationalis quasi exprimeretur et Ecclesiarum forma externa et interna de rebus in controversia positae doctrina. Quo referendi praecipue sunt XXXIX. articuli Ecclesiae Anglicanae, qui vehementer temperatam continent Calvinī doctrinam.

Comprehendunt articulos XLII. auctoritate regia compositos et a. 1553 editos, deinde in nonnullis rebus mutati et ad numerum XXXIX. redacti sunt. De illis v. Burnet Hist. reform. Ecclesiae anglic. P. II. p. 111. sqq. et Salig Gesch. der Augsb. Conf. T. II. I. VI. c. 2. p. 456 sqq. Hi leguntur in Corp. et Synt. P. I. p. 99 sqq. Benthem England, Kirchen- und Schulenstaat c. 8. p. 170. Gilbert Burnet Expositio undequadragesima articulorum Ecclesiae anglic. Lond. 1699. fol. Accedunt porro Liber Homiliarum, a Cran-

mero et Ridleio compositus, ut in coetibus sacris a ministris recitarentur, quemadmodum etiam in articulo XXXV. sancitum est, et Liturgia anglicana, quae non minus symbolicam auctoritatem retinuit. Spectat huc etiam Anglicana confessio fidei, quae exstat in Apologia Ecclesiae anglic. inter Opera Theologi Io. Iuelli, Episc. Satisburensis, edita a. 1562. In Corp. et Synt. l. c. p. 89 sqq. Scoticana confessio legitur ibi p. 109 sqq.

§ 61.

Sequitur Catechismus Palatinus s. Heidelber-
sis, a Casp. Oleviano et Zach. Ursino, Fri-
ci III. Electoris Palatini iussu, a. 1562 con-
ptus. Is ob virtutes, praecipue ob concin-
n tractandi rationem, ordinem rerum elegan-
t, perspicuitatem, testimoniorum ex S. S. de-
um moderationemque ita se commendavit, ut
a solum reliquis reformatae Ecclesiae catechis-
t existimatione mox fuerit superior, sed etiam
quam norma institutionis publicae ac fidei
istianae non tantum in omnibus Germaniae,
etiam multis aliis Ecclesiis reformatis recipie-
ur ac postea singulari Synodi celeberrimae
reto ad symbolicam dignitatem tolleretur.

Prodiit a. 1563 cum praefatione Electoris et mandato,
ut singulis annis in coetibus sacris explicaretur. In-
numerae sunt editiones, Heidelbergenses, cum testi-
moniis et aliis tractatibus 1585. 8. 1559. 12. cum ri-
tibus ecclesiasticis ac precationibus 1652. 8. Bremen-
sis 1609. Herbornensis 1614. 8. Belgicae, al. Transla-
tus quoque catechismus in omnes fere linguas a
Frid. Sylburgio versio graeca exstat: *κατηχησις της
χριστιανικης πιστωσης, καδαπηγ αυτη εν ταις της Πανα-
τινης αρχαιρεσιαις εκκλησιαις τε και σχολαις παραδιδο-
ται.* Heidelb. 1597. 8. Alia graeca, nimis barbara
ea est, quam ordines generales Belgii foederati in
usum graecorum hodiernorum edendam curarunt a.
1648. Exstat praeterea versio gallica, belgica, saxo-
nica, brittannica, italica, bohemica, polonica, hun-

garica, ebraea; poesi etiam ornatus catechismus prodit: der alte heidelbergische Catech. durch eine feine nehme poet. Feder in deutlichen Reimen entworfen Vesal. 1742. 4. Et magnus illorum numerus est, qui hunc catechismum commentariis illustrarunt, Oederichs Nachr. von e. selt. Ausgb. d. Heidelb. Cat. Berlin 1793. 8. Abegg von einem Hauptbildungsmitel in der protest. Kirche, in Studien herausgeg. v. Daub u. Creuzer. II. p. 132 sqq. Cfr. praeterea Balthem holländ. Kirchen- und Schulstaat P. 1. c. 6. p. 199. sqq. Altling Scriptt. theol. Heidelberg. T. III. p. 65. Struve pfalz. Kircheng. c. 5. p. 139. Köcher katechet. Gesch. der reform. K. c. 8. p. 237. Wahl Bibl. theol. sel. I. p. 516 sqq.

§. 62.

Post hunc catechismum locum inter germanicas confessiones reformatas principem tenet marchica, quae cum primum separatim ederetur, deinde cum aliis scriptis confessionibusque coniunctim prodit, mitioremque omnino de praedestinatione sententiam continet. Deinde etiam Corpus doctrinae Philippicum, quod et suum fecerunt et pro libro symbolico receperunt Palatini, Brandenburgenses, Anhaltini, Bremenses et Hassiaci. Universalioribus tandem symbolis annumeranda est Confessio belgica, primum ut scriptio privata gallico sermone edita a. 1562 sequenti in belgicam linguam translata, tamquam longe lateque disseminata, ut sensim ab universa Ecclesia reformata tanquam symbolum receptetur.

Glaubensbekenntniss Joh. Sigismunds, Marggrafens von Brandenburg, Francof. ad Viadr. 1613. Auf sonderbaren Befehl und Anordnung des durchl. hochged. Fürsten u. Herrn Joh. Sigismunds, Marggrafens von Brandenburg anderweit gedruckte Glaubensbekenntniss der reform. evang. Kirchen in Deutschland, 1614. 12. Continentur libro: der Chur Brandenburgischen Reformati-
ons-Werk; die drei confessiones oder glau

bensbekenntnisse, welche in den churfürstl. brandenburg. die Religion betreffenden Edictis zu beobachten befohlen worden. Colon. Brandenb. 1695. 4. Sunt tamen aliae harum trium confessionum editiones inter se diversae, ita, ut non in omnibus eadem Electorum brandenburgensium Io. Sigismundi et Friderici Guilelmi edicta reformatae religionis caussa promulgata ante oculos nobis ponantur. De his et iis, quae contra haec scripta sunt, v. J. G. Waloh Bibl. theol. sel.1., p. 423. Dan, Heinr. Hering hist. Nachricht von dem ersten Anfang der evang. reform. Kirche in Brandenburg u. Preußen. Halle 1778. 8. Corpus doctrinae Melanchthonis tanquam liber symbolicus nominatur ab Ecclesia Palatina his verbis. „Antiquum Doctrinae corpus maneat eodem, quo hactenus fuit, loco in Ecclesiis et scholis; maneat consensus secundum corpus doctrinae constitutus; ab adversariis damnatus, sed nunquam refutatus.“ Admonitio Neostadiana, c. XII. p. 444. cfr. c. V. p. 188. c. VI. p. 205. c. IX. p. 324. c. X. p. 336. c. XI. p. 393. 400. Seren. Elector Brandenburg. Io. Sigismundus, ecclesiarum et scholarum reformatarum doctores ad corpus Doctrinae Philippi adstrinxit his fere verbis. „Sufficiat scholis et ecclesiis nostris iuxta biblia sacra et Symbola atque confessionem Augustanam Corpus doctrinae a Philippo traditum, ad cuius normam Ecclesiarum et Scholarum Professores et Ministri sese componant non sine fructu publico.“ Vid. Barth. Holzfuß tract. theol. de praedestinatione ed. tert. Lugd. Bat. 1756. 8. p. 117. Anhaltini non solum a. 1581. repetitionem brevem s. simplicem et perspicuam confessionem Corpori Doctrinae Melanchthonis conformem ediderunt, sed etiam Wolfg. Amling. Theologus Anhaltinus, in conc. funebri seren. dom. Ioach. Ernesti, Princ. Anhalt, omnes Anhaltinos ad perseverandum in doctrina, Corpori Doctrinae Philippico consentanea, graviter adhortatus est, ap. Holzfuß I. c. p. 118 et Hospiniani Conc. disc. c. 12. p. 66. sqq. qui refert, Theologos Hassiacos olim, cum Form. Conc. prodiret, monuisse, corpus Doctrinae Philippicum, quo hactenus pro consensu christiano fovendo, tanquam scriptis propheticis consentaneo, usi sint, non esse abolendum novi substitutione I. c. Bekenntniss der Anhalt, Theologen von den fürnehmsten Hauptartikeln der christl. Lehre. 1589. 4. Confessio belgica a Guidone de Bres Wallonico sermone composita, cuius deinde et aliorum studiis primum gallice lucem aspexit a.

1562, Non solum literis latinis saepius descripta est verum etiam germanicis, hungaricis, graecis, arabicis. Diligenter collatam cum vetustissimis gallicis et belgicis confessionem illam exhibuit Festus Hommius in Specimine controversiarum belgicarum etc Lugd. Bat. 1618. 4. Distinguerendum tamen inter editiones, quae ante Synodum Dordracenam ac postea prodire: discrepant enim praesertim in articulo de praedestinatione, ac multo accuratius expensa perpolita, et approbata est Synodo. Ita legitur in Act. Syn. nat. Dortrechtii habita P. I. in Corp. et Synt. I. p. 129 sqq. Benthem holländ. Kirchen- u. Schulst. I. c. 5. p. 146. Brandt Hist. abrégée de la reform. des Pays-bas. I. p. 105. Köcher Bibl. theol. symb. p. 216. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 411.

§. 63.

Maximam denique nominis famam assecuti sunt decreta Synodi Dordracenae, quam funestissimum excipiebat Arminianorum schisma. Quum iam antea quinque articulis dissensum a Calvini doctrina de praedestinatione professi essent deinde singularibus confessionibus sententiam suam declararunt. Sed ipsa concilii Dordraceni placita non in omnibus reformatis Ecclesiis existimationem sibi conciliare potuerunt, imo a multis tacite praetermissa, ab Anglis omnino reiecta sunt Quo tamen magis a Presbyterianis s. Puritanis et ab Helvetis singularibus symbolis suscipiebantur.

Iudicium synodi nationalis reformatarum Ecclesiarum belgicarum, habitae Dortrechtii a. 1618 et 1619. etc. de quinque doctrinae capitibus, in Ecclesiis belgicis controversis, promulgatum 6. Maii 1619. 4. Canones et Decreta Syn. Dord. leguntur etiam in Corp. et Synt. P. III. p. 23. sqq. Beiträge zur Kenntniss der Synode von Dortrecht. Aus D. Wolfg. Meyers und Antistes Jac. Breitingers Papieren von Math. Graf. Basel, 1825. 8. Aymonii tous les Synodes

des nationaux des églises réformées de France. Tom. II. p. 298. Benthem Holländ. K. u. S. p. 391. — Quinque articuli, Remonstrantia comprehensi, leguntur in Scriptis adversariis collationis Hagiensis habitae a. 1611. Lugd. Bat. 1616. 4; in Walch Einl. in die Religionsstr. III. p. 540. In censum hunc veniunt etiam primum Remonstrantium Epistola ad exterarum Ecclesiarum reformatos doctores, pastores, theologos, contra epistolam ministrorum Valachrianorum Lugd. Bat. 1617. 4. Deinde Acta et scripta synodalia ministrorum remonstrantium in foederato Belgio 1620. 4. Tum Confessio sive declaratio sententiae Pastorum, qui in foederato Belgio remonstrantes vocantur super praecipuis articulis religionis christianae, a Sim. Episcopo concinnata a. 1621. lat. versa a. 1622. in Episcopi Opp. T. II. p. 2. p. 69. Symbolum fere commune est, ex unanimi, ut refert praefatio, fratrum omnium (ne iis quidem, qui in ergastulis conclusi tenentur, exceptis) consensu, qui omnes et singuli diligenter eam antelegerunt, in timore Domini expenderunt, ad normam S. S., quatenus per temporum iniquitatem fieri potuerit, sedulo examinaverunt, tandemque uno corde unaque ore omnes approbaverunt. Porro Apologia pro Confessione s. declaratione sententiae eorum, qui in foederato Belgio vocantur Remonstrantes a. 1629, in Episc. Opp. l. c. p. 95. Denique Catechesis Remonstrantium Rotterod. 1640. Vid. Köcher Bibl. theol. symb. p. 489. sqq. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 426. sqq. — Heet. Göttf. Masii diss. de contemptu Concilii Dordraceni in Anglia, in ei. dissertt. academ. I. p. 601. Ern. Salom. Cypriani Urtheil hochberühmter englischer Theologen von der Synode zu Dortrecht u. ihrer Lehre. Goth. 1723. — Presbyterianorum confessio s. Westmonasteriensis a. 1643, exarata haec est: Confessio fidei in conventu Theologorum, auctoritate parlamenti anglicani indicto, elaborata, eidem parlamento postmodum exhibita, quin et ab eodem deindeque ab Ecclesia Scotica cognita et approbata, una cum Catechismo duplici. Cantabrigiae 1659. 8. Köcher l. c. p. 282. Walch l. c. p. 419. Einl. in die Religionstr. l. c. p. 109. sqq.

§. 64.

Nam quum ex Gallia, praesertim ex Academia Salmuriensi in Ecclesiam Genevensensem

negavit ipsamque igitur substantiam corporis et sanguinis Christi in coena sacra edi ac bibi, quemadmodum Lutherus docebat, noluit. Alterum est, quod Zwinglius addidit, voculam *est* in verbis Domini per *significat* interpretandam esse. Tertiam ac novam interpretationem proposuit Oecolampadius, qui corpus meum idem esse dixit, ac figuram corporis mei. Convenit triplex interpretatio in eo, quod symbolicam tantum, non autem veram, realem, et substantialem praesentiam Christi in sacra coena admittit atque omnino mysterium negat Sacramentis inesse, hisque vere conferri et exhiberi rem divinam aut gratiam significatam. Nullum facile symbolum Ecclesiae Reformatae inveneris, praeter Zwinglii ipsius, quod hac in tenui de nudis signis doctrina fovenda acquiesceret,

-Carlostadii libelli reperiuntur in Lutheri Opp. T. XX. ed. Walch. Zwinglii interpretationem verbi *est* in eius Epist. ad Albertum Reutlingensem a. 1524. in Commentario de vera et falsa religione, in subsidio de Eucharistia, in Responsione ad Buggenhagii epistolam. Oecolampadii libellus de genuina verborum domini: hoc est corpus meum, iuxta vetustissimos auctores expositione a. 1525. editus est contra quem Syngramma Suevicum prodit. V. Planck. Gesch. d. prot. Lehrb. I. et II. In illo libro demonstrat Oecolampadius, nullum miraculum in pane mystico esse supra captum hominis, ut fatetur ipse Rudr. Hospinian. in Hist. sacram. P. II. p. 56. „Nullum Sacramentum unquam fuisse inventum, quod illud ipsum nobis praesens facere possit, quod per illud significabatur, sed hoc unius cuiuscunque Sacramenti opus et munus est, ut illud, quod denotat, praesens esse significet duntaxat et testetur etc.” Vlr. Zwinglius ad Luth. Conf. respons. Tom II. Opp. p. 477. „Sunt ergo Sacramenta signa vel ceremo-

niae, pace tamen omnium dicam, quibus se homo Ecclesiae probat aut candidatum aut militem esse Christi: redduntque Ecclesiam totam potius certiorum de tua fide, quam te." Commentar. de vera et falsa relig. in Opp. T. II. p. 198. „Quapropter cum Christum discessisse, deseruisse mundum nec amplius nobiscum esse constet, vel fidei articulos et Christi verba diserta et clara cadere necesse est (quod ipsum tamen fieri nequit), vel Christi corpus in Sacramento praesens non esse, nec etiam sanguinem ipsius in hoc contineri fatendum erit." De coena dom. plana et brev. inst. Opp. II. p. 285. „Plane loquamur, spiritualiter edimus, quum per Dei gratiam ad Christum venimus. Spiritualiter ergo Christi corpus edere, quid porro aliud esse potest, quam Christo fidere?" Commentar. de vera et fals. relig. l. c. p. 215. „Credo, imo scio, omnia Sacramenta tam abesse, ut gratiam conferant, ut ne adferant quidem, aut dispensent. Qua in re forsitan audacior tibi videri potero, potentissime Caesar. Sed stat sententia. Nam gratia, ut a Spiritu diuino sit aut datur (loquor autem latine, cum gratiae nomine utor pro venia scilicet, indulgentia et gratuito beneficio) ita donum istud ad solum spiritum pervenit. Dux autem vel vehiculum Spiritui non est necessarium, ipse enim est virtus et latio, qua cuncta feruntur, non qui ferri opus habent. — Credo igitur, o Caesar, Sacramentum esse sacrae rei, hoc est, factae gratiae signum. — Credo, testimonium publicum esse etc." Ad Carol. Imp. Fidei ratio Opp. II. p. 451. Quod si quis autem aliam animo habeat notionem Sacramenti, nimirum, quod sit tale signum, per quod bonum aliquod non solum repraesentetur et obsignetur, verum et exhibeatur ac conferatur, uti Lutheri discipuli hanc de Sacramentis notionem habent etc." Dan. Wyttenbach Tent. Theol. Dogm. §. 753.

§. 66.

Quibus contraria prorsus est Lutheranorum intentia, cum in Aug. Conf. tum in Apologia clarata. Omnino enim mysticam hic docerionem veri corporis et sanguinis Christi cum ibilibus speciebus, easque res visibiles vocari na non per se, sed quatenus cum rebus co-

niuncta creduntur corpus et sanguis Christi, sponte intelligitur. Sed quum postea illi symbolorum articuli in favorem Reformatorum explicari solerent, ex Lutheri sententiis genuina Lutheranorum doctrina repetenda est. Is igitur, ut discrimen inter utramque sententiam recte perspiceretur, docuit, cum obiectivam (corporalem) Christi esse cum rebus in sacra coena coniunctionem, tum oralem manducationem tamque internam et necessariam Christi in rebus illis visibilibus praesentiam, ut sub pane et vino Christum esse dici, nec tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis Christianis possit.

„Es sind nur drey Worte: das ist mein Leib. Da giebt einer dem Wörtlein *Das* eine Nasen und reissets vom dem Brodt, das mans so soll deuten, gerade ab, wenn ich spreche: Nimm und isse, hier sitzt Hans mit der rothen Jopen. Der ander nimmt das Wörtlein *Ist*, das soll ihm so viel heißen, als das Wort *bedeut*. Der dritte sagt: das ist mein *Leib*, heisst so viel, als das ist eine Figur meines Leibes. Setzen solche eigne Träume ohne allen Grund der Schrift.“ Luth. Sermon von den Sacram. des Leibes und Blutes Christi wider die Schwärmer a 1526. Opp. XX, p. 931. „De coena domini docent, quod corpus et sanguis Christi vere adsint et distribuuntur vescitibus in coena Domini et improbant secus docentes.“ Aug. Conf. art. 10. p. 12. „Confitemur nos sentire, quod in coena domini vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Christi; et vere exhibeantur cum illis rebus, quae videntur, pane et vino his, qui sacramentum accipiunt. Et comperimus non tantum Romanam Ecclesiam affirmare corporalem praesentiam Christi, sed idem et nunc sentire et olim sensisse Graecam Ecclesiam.“ Apolog. p. 157. De Sacramento altaris sentimus, pane et vinum in coena esse verum corpus et sanguine Christi et non tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis Christianis.“ Art. Smalc. p. 330. quod etiam

in Concordia Vitembergensi sancitum legitur ap. Camerar. in Vita Melanchth. app. p. 432. „Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Domini nostri Iesu Christi sub pane et vino, nobis Christianis ad manducandum ac bibendum ab ipso Christo institutum.” Catech. min. p. 380. Quid est igitur Sacramentum altaris? responsio: est verum corpus et sanguis domini nostri Iesu Christi in et sub pane et vino per verbum Christi nobis Christianis ad manducandum et bibendum institutum et mandatum. Catech. mai. p. 553. Etiam si infinitae diabolorum myriades una cum omnibus Schwermeris uno ore impudentissime affirmarent, quomodo panis et vinum Christi corpus et sanguis esse possunt? etc. tamen compertum habeo, omnes ad unum spiritus et doctos non tanta excultos esse prudentia atque intelligentia, quanta Deum omnipotentem vel in minimo digitulo valere certe scio ib. p. 544.

§. 67.

Deinde postquam Bucerus, in medio loco ter utramque partem diutius constitutus, no-nem praesentiae verae, realis et substantialis agis urgere coeperat, tunc non solum appropinquatio ac transitus facilius parari posse videtur, sed etiam Helvetorum ipsorum Zwinglii hactenus sententia vehementer commutata, multiplicata et altiori sensui accommodata prodit. Nam eodem fere tempore Iohannes Calvinus doctrinam proposuit inter Lutheri et Zwinglii sententias mediam et utrinque redum. Ac primum quidem cum Luthero et Zwinglio docuit, Sacramenta omnino esse notas tesseræ christianae professionis et societatis, gratiarum actionem incitamenta et exercitia ei ac piae vitae eumque esse Sacramentorum nem, ut per ea nobis gratiam suam testetur Deus, repraesentet atque obsignet. Neque ta-

men ut Zwinglius hac in re tenenda constituit, sed conferri etiam rem divinam ac gratiam per Sacramenta addidit. De vera praesentia lis dirempta, nunc de modo praesentiae nova dissensio orta.

„Es wird im Abendmahl nicht nur eitel Brodt und Wein, sondern auch der Leib und das Blut des Herrn wahrlich mitgetheilt und genossen, man sagt nun: in, unter oder neben dem Brodt, das gilt gleichviel; denn es ist allein um die wahre Gegenwart Christi zu thun.“ M. Bucers Schrift an den Rath und die Kirche zu Münster in Westphalen, c. 24. Cfr. Apologia contra Robertum Episcopum Abricensis Gallum, Tom. Angl. p. 613. Talia quoque Helvetica confessio continet. a. 1536 rogatu Buceri ita accomodata, ut inter Ecclesias sarciretur concordia, cuius tunc magna spes affulgebat. „Signa, quae in Ecclesia Christi Sacramenta vocantur duo sunt, Baptismus et Eucharistia. Haec arcanarum rerum symbola non nudis sed signis simul et rebus constant. In Eucharistia panis et vinum signa sunt. Res autem communicatio corporis Christi, parva salus et peccatorum remissio, quae quidem percipiuntur Fide, quemadmodum signa corpore et in ipsa re totus fructus Sacramentorum est. Unde asserimus, Sacramenta non solum tesseras quasdam societatis christianae, sed et gratiae divinae symbolum esse. Art. XX. in Corp. et Synt. l. p. 70. cfr. art. XXII. l. c. „Quum Lutherus docere coepit, sic materiam Coenae tractabat, ut, quod ad corporalem Christi praesentiam attinet, talem ipsam relinquere videretur, qualem tunc omnes concipiebant. Nam transubstantiationem damnans panem corpus Christi esse dicebat, quod una cum ipso coniunctum esset. Adiungebat praeterea similitudines duras quidem illas et rudes. Sed eis uti cogeatur, quod aliter mentem suam explicare non poterat. Difficile enim est, rem tam arduam exponere, quin impropria quaedam subinde accersantur. Dehinc suborti sunt Zwinglius et Oecolampadius, qui quum imposturam et deceptionem a diabolo inveciam considerarent in stabilienda praesentia illa carnali, quae ab annis sexcentis tradita, et pro certa habita fuerat: rem tanti momenti dissimulare, nefas esse existimarunt. Maxime quum huic errori execrabilis idololatria annexa esset, quod Chri-

stus quasi sub pane inclusus adoraretur. Quia vero difficillimum erat, hanc opinionem, quae diu iam et altius radices egerat in animis hominum revellere, omnem ingenii vim ad eam impugnandam applicarunt, admonentes crassissimi et absurdissimi erroris esse, non agnoscere ea, quae de ascensione Christi tota Scriptura testatur, ipsum in coelo in hominis natura receptum esse ibique mansurum, quoad descendat ad iudicandum orbem. *Sed huic proposito nimium intenti quum praesentiam Christi in coena credere debeamus, qualis illis communicatio corporis et sanguinis ipsius recipiatur, dicere omittebant. Adeo ut Lutherus eos nihil praeter signa nuda et spiritualis substantiae vacua relinquere velle existimaret.* — Habemus itaque, qua in re impleverit Lutherus, in qua etiam Oecolampadius et Zwinglius, etc". Calvinus de coena Domini, primum a. 1540 gallice scriptum et a. 1555. lat. versum in Opp. Tom. VIII. p. 8. 9. Addit denique: Uno igitur ore fatemur omnes, nos quum iuxta Domini institutum fide Sacramentum recipimus, substantiae corporis et sanguinis Christi vere fieri participes. l. c. p. 9. „Sunt quidem et hi Sacramentorum fines, ut notae sint ac tesserae christianae professionis et societatis sive fraternitatis, ut sint ad gratiarum actionem incitamenta, et exercitia fidei ac piae vitae: denique syngraphae ad id obligantes. Sed hic unus inter alios praecipuus, ut per ea nobis gratiam suam testetur Deus, repraesentet atque obsignet. Nam etsi nihil aliud significant, quam quod verbo ipso annunciat, hoc tamen magnum est, subiici oculis nostris quasi vivas imagines, quae sensus nostros melius afficiant, quasi in rem ducendo: dum nobis Christi mortem omniaque eius beneficia in memoriam revocant, ut fides magis exerceatur: deinde quod ore Dei renunciatum erat, quasi sigillis confirmari et sanciri." Consensio mutua in re sacram. ministror. Tigur. Eccl. et D. Calvini in Opp. VIII. P. 949. „Longe falluntur, qui nullam carnis Christi praesentiam in coena concipiunt, nisi in pane sistatur. Ita enim arcanae Spiritus operationi, quae nobis Christum ipsum unit, nihil reliquum faciunt. Christus praesens illis non videtur, nisi ad nos descendat. Quasi vero si ad se nos evehat, non aequo potiamur eius praesentia. Ergo tantum de modo quaestio est: quia Christum ipsi in pane locant, nobis autem non ducimus fas esse, eum e coelo detrudere. Utrum rectius sit, iudicent lectores. Tantum facessat calumnia illa, auferri Christum a sua coena.

nisi sub panis integumento lateat. Nam quum mysterium hoc coeleste sit, necesse non est, Christum elicere in terras, ut nobis sit coniunctus." Calvinus laetit, christ. rel. I. IV. c. 17. p. 287.

§. 68.

Nam Calvinus docet, non in nudis signis acquiescendum, sed rem signatam maxime spectandam, promissiones illis oblatas amplectendas, nec a signis veritatem disiungendam. Conferri gratiam docet, neque per nuda signa, neque per internam elementorum rationem, quemadmodum Lutherus voluit, sed per Spiritum sanctum. Nam nec in elementis consistendum, nec his salutis omnis fiducia affingenda. Deus est, qui Spiritu S. in nobis agit, quum signis utimur, et adminiculis his utitur ad promovendum salutis ac fidei opus. Fides est, quae promissionem in sacra coena oblata amplectitur et spirituali communicatione particeps fit veri corporis et sanguinis Christi. Christus est, qui implet, quod figurant Sacramenta, ut totus effectus penes eius Spiritum resideat. Denique mysterium sublime ac ratione superius in sacra coena deprehenditur. Docetur a Calvino vera, realis, substantialis in sacra coena praesentia corporis ac sanguinis Christi, sed fide tantum animadvertenda et amplectenda signisque figurata; non admittitur localis ulla praesentia (a Luthero ipso negata) aut literalis verborum Domini interpretatio; docetur, fideles tantum et electos veritate corporis et sanguinis Christi participes fieri, reprobis et infidelibus contra nil nisi signa administrari.

Quare etsi distinguimus, ut par est, inter signa et res signatas: tamen non disjungimus a signis veritatem: quin omnes, qui fide amplectuntur illis oblatas promissiones, Christum spiritualiter cum spiritualibus eius donis recipere adeoque et qui dudum participes facti erant Christi, communionem illam continuare et reparare fateamur." Consensio mutua in re sacramentaria minist. Tig. Eccl. et L. Io. Calvini l. c. art. IX. p. 649. „Neque enim ad signa nuda, sed potius ad promissionem quae illis annexa est, respicere convenit. Quatenus ergo in promissione illis oblata proficeat nostra fides, eatenus ista vis et efficacia, quam dicimus, se exercet. Ita materia aquae, panis aut vini, Christum nequaquam nobis offert, nec spiritualium eius donorum compotes nos facit; sed promissio magis spectanda est, cuius partes sunt, nos recta fidei via ad Christum ducere, quae fides nos Christi participes facit. Art. X. Praeterea si quid boni nobis per sacramenta confertur, id non fit propria eorum virtute, etiamsi promissionem, qua insigniuntur, comprehendas. Deus enim solus est, qui Spiritu suo agit! Et quod Sacramentorum ministerio utitur, in eo neque vim illis suam infundit, neque Spiritus sui efficaciae quicquam derogat, sed pro ruditatis nostrae captu, ea tanquam adminicula sic adhibet, ut tota agendi facultas maneat apud ipsum solum. Art. XII. Quod autem carnis suae esu et sanguinis potione, quae hic figurantur, Christum animas nostras per fidem, Spiritus s. virtute pascit, id non perinde accipiendum, quasi fiat aliqua substantiae vel commixtio, vel transfusio: sed quoniam ex carne semel in sacrificium oblata et sanguine in expiationem effuso vitam hauriamus. Art. XXIII. Primum quidem fateamur, Christum, quod panis et vini symbolis figurat, vere praestare, ut animas nostras carnis suae esu et sanguinis potione alat. Facessat igitur putida illa calumnia, theatricam fore pompam, nisi re ipsa praestet Dominus, quod signo ostendit. Neque enim dicimus, quicquam ostendi, quod non vere detur. Iubet nos Dominus, panem et vinum accipere; interea spirituale carnis suae et sanguinis alimentum se dare pronuntiat. Huius rei non fallacem oculis proponi figuram dicimus, sed pignus nobis porrigi, cui res ipsa et veritas coniuncta est, quod scilicet Christi carne et sanguine animae nostrae pascantur. Io. Calv. Defensio sacrae et orthod. doct. de Sacr. eorumque materia, vi, fine, usu et fructu, quam Pastores et ministri Tigurinae Eccl. et Genev.

ante aliquos annos brevi consensionis formula complexi fuerunt. a. 1554. Calv. Opp. VIII. p. 657. Carnem ergo Christi sine ullis ambagibus fatemur esse vivificam: non tantum, quia semel in ea salus nobis parata est, sed quia nunc, cum sacra unitate cum Christo coalescimus, eadem illa caro vitam in nos spirat, vel ut brevius dicam, quia arcana Spiritus S. virtute in corpus Christi insiti communem habemus cum ipso vitam. Nam ex abscondito Deitatis fonte in Christi carnem mirabiliter infusa est vita, ut inde ad nos fluere. l. c. p. 657. Quod, nos sibi coniungens non modo vitam suam nobis instillat, sed etiam unum nobiscum efficitur, sicuti ipse unus est cum patre, sublimius captu nostro mysterium esse concedimus l. c. Spiritualem cum dicimus, fremunt illi, quasi hac voce realem, ut vulgo loquuntur, tollamus. Nos vero, si reale pro vero accipiant, et fallaci vel imaginario opponant, barbaramente loqui malle, quam pugnis occasionem praebere; — placidis itaque et moderatis hoc testatum volo, ita secundum nos spiritualem esse communicationis modum, *ut re ipsa Christo fruamur*. l. c. Praesertim vero tollenda est quaelibet localis praesentiae imaginatio. Nam quum signa hic in mundo sint, oculis cernantur, palpentur manibus, Christus quatenus homo est, non alibi quam in coelo, nec aliter quam mentis et fidei intelligentia quaerendus est. Quare perversa et impia superstitio est, ipsum sub elementis huius mundi includere. Cons. mut. l. c. Art. XXI. p. 650. Proinde, qui in solennibus Coenae verbis: hoc est corpus meum, hic est sanguis meus, praecise literalem, ut loquuntur, sensum urgent, eos tanquam praeposteros interpretes repudiamus. Nam extra controversiam ponimus, figurate accipienda esse, ut esse panis et vinum dicantur id, quod significant. Art. XXII. Praeterquam quod in Sacramentis nihil nisi fide percipitur, tenendum quoque est, minime alligatam ipsis esse Dei gratiam, ut quisquis signum habeat, re etiam potiatur. Nam reprobus peraeque ut electis signa administrantur: veritas autem signorum ad hos solos pervenit. Art. XVII. XVIII. Porro de modo si quis me interroget, fateri non pudebit, sublimius esse arcantum, quam ut vel meo ingenio comprehendere, vel enarrari verbis queat, atque, ut apertius dicam, experior magis, quam intelligam. Itaque veritatem Dei, in qua acquiescere tuto licet, hic sine controversia amplector. Pronuntiat ille carnem suam esse animae meae cibum, sanguinem esse potum. Talibus alimen-

tis animam illi meam pascendam offero. In sacra sua coena iubet me sub symbolis panis ac vini corpus ac sanguinem suum sumere, manducare ac bibere, nihil dubito, quin et ipse vere porrigat, et ego recipiam. Io. Calvini Inst. christ. rel. l. IV. c. 17. p. 278. „Ceterum quicquid ad exprimendam veram substantialemque corporis et sanguinis communicationem, quae sub sacris Coenae symbolis fidelibus exhibetur, facere potest, libenter recipio, atque ita, ut non imaginatione duntaxat aut mentis intelligentia percipere, sed ut re ipsa frui in alimentum vitae aeternae intelligantur.” l. c. p. 282. Et sunt inter Ecclesiae reformatae doctores haud pauci, qui Calvini sententiam secuti affirmant, Sacramenta non tantum significare bona coelestia, sed etiam re ipsa exhibere atque conferre. Franc. Turretin, Inst. Theol. elenct. III, l. 1. 49. qu. 3. F. Burmann, Synops. Theol. l. VII, c. 4, Christ. Beck Synops. inst. univ. Theol. p. 210.

§. 69.

Quamquam in his nonnulla deprehenduntur magnificentius dicta et Lutheranae doctrinae consonantia, tamen differentia adhuc in raque doctrina residens neminem praeterire test. Calvinus enim *cum* pane et vino (i. e. nexum, eodem tempore) verum corpus verumque sanguinem Christi in coelo habitantis usque Spiritu s. ad se attollentis exhiberi dixit; Lutherus praesentiam Christi cum pane et *sub* pane docuit simul in coelo et in sacra coena aesentis propter ubiuitatem, quam dicunt, et promissionem. Ille spiritualement solam manducationem veri corporis ac sanguinis, hic aliam simul esse voluit. Lutherus interna et necessaria quadam ratione in pane, cum pane sub pane adesse Christum asseruit tamque ctissime cum elementis coniunctum, ut vel ab fidelibus suscipi sumique queat; Calvinus pios

et electos solos, in fide constantes eius participes fieri docuit. Quae omnia, postquam acrioribus certaminibus a Westphalio, Timianno, aliis cum Calvino, Iohanne a Lasco, aliis in utramque partem agitata et disputata erant, tandem symbolis declarata sunt. Lutheranam igitur doctrinam Formula concordiae his potissimum sententiis de praesentia Christi in pane, cum pane et sub pane et vino propter omnipotentiam Dei et ubiuitatem Christi, de orali etiam manducatione deque omnium, vel impiorum participatione veri corporis et sanguinis Christi contineri voluit. Neque tamen, ut recte monet unus ex illius auctoribus, Chemnitius, fundamentum praesentiae corporis Christi in coena, ex vera Lutheri sententia, collocandum est in disputatione de ubiuitate, sed in veritate verborum institutionis et grammatica eorum expositione: in illis enim latet, tanquam in interiori recessu, omnis dissensio, quamquam supersedere disputatione illa de ubiuitate vix potest theologia hac de re doctrina.

„Hoc modo non tantum refutatur Papistarum commentum de transsubstantiatione, sed crassa omnia figmenta atque fuitiles argutiae, quae vel coelesti eius gloriae detrahunt vel veritati humanae naturae minus sunt consentaneae. Neque enim minus absurdum iudicamus, Christum sub pane locare vel cum pane copulare, quam panem transsubstantiare in corpus eius". Cons. mutua Art. XXIV, l. c. p. 650. „Certe si Paulo dicere licuit, nos a domino peregrinari, quamdiu sumus in mundo, eadem quoque ratione dicemus, quadam absentiae specie nos ab eo disiungi, quatenus scilicet a coelesti eius domicilio nunc distamus. *Abest igitur Christus a nobis secundum cor-*

pus. Spiritu autem suo in nobis habitans in coelum ad se ita nos attollit, ut vivificum carnis suae vigorem in nos transfundat; non secus ac vitali solis calore per radios vegetamur." Io. Calvini defensio sanae et orth. doctr. de Sacr. I. c. p. 658. Alii fatentur panem Coenae vere substantiam esse terreni et corruptibilis elementi nec quicquam in se pati mutationis, sed sub habere inclusum Christi corpus. Si ita sensum suum explicarent, dum panis in mysterio porrigitur, annexam esse exhibitionem corporis, quia inseparabilis est a signo suo veritas: non valde pugnarem. Sed quia in pane corpus ipsum locantes ubiuitatem illi affingunt naturae suae contrariam, addendo autem: Sub pane, illic occultum latere volunt: tales astutias e suis latebris paulisper extrahere necesse est, etc. Inst. christ. rel. I. IV. c. 17. p. 282. Brevis et dilucida de Sacramentis Ecclesiae Christi tractatio, in qua et fons ipse et ratio totius sacramentariae nostri temporis controversiae paucis exponitur naturaque et vñ Sacramentorum compendio et perspicue explicatur per Io. a Lasco, Baronem Poloniae; Superintendentem Ecclesiae peregrinorum Londini, Lond. 1552. 8. V. Planck Gesch. d. protest. Lehrb. V. 9, p. 36 sqq.

Farrago confusaneorum et inter se dissidentium opinionum de Coena Domini ex Sacramentariorum libris congesta. Ed. Io. Westphalus, Magdeb. 1552. 8. Planck I. c. p. 28 sqq. „Credimus, docemus et confitemur, verba Testamenti Christi non aliter accipienda esse, quam sicut verba ipsa ad litteram sonant: ita, ne panis absens Christi sanguinem significet: sed ut propter sacramentalem unionem panis et vinum vere sint corpus et sanguis Christi — Fundamenta, quibus in hoc negotio contra Sacramentarios nitimur, haec sunt: Primum fundamentum est articulus fidei nostrae christianae, videlicet: Iesus Christus est verus, essentialis, naturalis perfectus, Deus et homo in unitate personae, inseparabilis et indivisus. Secundum: quod dextera Dei ubique est: ad eam autem Christus ratione humanitatis suae vere et re ipsa collocatus est: ideoque praesens gubernat, in manu sua et sub pedibus suis, ut Scriptura loquitur, habet omnia, quae in coelo sunt et in terra. Ad eam Dei dexteram nullus alius homo ac ne Angelus quidem, sed solus Mariae filius collocatus est, unde et ea, quae diximus, praestare potest. Tertium: quod verbum Dei non est falsum aut mendax. Quartum: quod Deus varios modos novit et in sua potestate habet, quibus alicubi esse potest: neque ad unicum illum al-

ligatus est, quem Philosophi localem aut circumscriptum appellare solent. Credimus, docemus et confitemur, corpus et sanguinem Christi non tantum spiritualiter per fidem, sed etiam ore, non tamen capernaitice, sed supernaturali et coelesti modo, ratione sacramentalis unionis cum pane et vino sumi. — Credimus, docemus et confitemur, quod non tantum veri in Christum credentes et qui digne ad coenam Domini accedunt, verum etiam indigni et infideles verum corpus et sanguinem Christi sumant, ita tamen ut nec consolationem nec vitam inde percipiant, sed potius, ut illis sumtio ea ad iudicium et damnationem cedat, si non convertantur et poenitentiam agant." Form. Conc. Epitome, p. 599 sqq. Sequitur contrariae et damnatae Sacramentariorum doctrinae reiectio, p. 601 sqq. Deinde in Declaratione leguntur haec, „Et sane omnes circumstantiae institutionis Coenae dominicae luculenter testantur, verba illa Domini (quae per se perspicua, firma, clara et indubitata sunt) non aliter, quam in usitata, propria et communi significatione accipi posse et debere. Cum enim Christus mandatum illud in mensa et in coena dederit, dubium esse non potest, quin de vero naturali pane et de vero naturali vino, atque de manducatione, quae ore fit, loquatur, ita, ut nulla in vocabulo panis metaphora esse possit, quasi Christi corpus spiritualem panem aut spiritualem cibum animae dicere voluerit. Et Christus ipse praecavere studuit, ne metonymia in vocabulo (corporis) intelligeretur et ne existimaretur de signo corporis sui aut tantum de symbolo vel de figura corpore, aut de virtute corporis sui, seu beneficiis, quae oblatione corporis sui nobis promeruit, agere. Diserte enim loquitur de vero, essentiali et substantiali suo corpore, quod in mortem pro nobis tradidit et de vero, substantiali sanguine suo, quem pro nobis in ara crucis in remissionem peccatorum effudit." Decl. p. 739. „Et sane si d. Paulus duntaxat de spirituali communicatione corporis Christi, quae per fidem fit, ageret (ut Sacramentarii hoc Paulinum dictum [1. Cor. 10, 16.] suo more depravare solent), non dixisset panis, sed Spiritus aut Fides est communicatio corporis Christi." l. c. p. 741. „Cum etiam omnes illi (indigni), qui benedicti et distributi panis in sacra coena participes sunt, etiam cum corpore Christi communicationem habeant, profecto d. Pauli verba non possunt accipi de spirituali communi

municatione cum Christo, qua nemo abuti unquam potest et a qua homines non sunt deterrendi." l. c. p. 742. Duplex igitur est manducatio carnis Christi. Una spiritualis, de qua praecipue Christus in evangelista Iohanne c. 6. agit, quae non alio modo, quam Spiritu et fide in praedicatione et meditatione Evangelii fit, non minus, quam cum coena Domini digne et in fide sumitur. Haec spiritualis manducatio per se utilis et salutaris est, omnibusque christianis et quidem omnibus temporibus ad salutem necessaria est: sine qua spirituali participatione sacramentalis illa, aut quae ore duntaxat fit, manducatio in coena non modo accipientibus non salutaris, sed noxia etiam et damnationis caussa esse solet. Spiritualiter igitur manducare nihil aliud est, quam credere praedicato verbo Dei etc. — Altera vero manducatio corporis Christi est sacramentalis et ore fit, quando in sacra coena verum et substantiale corpus et sanguis Christi ore accipiuntur etc. 744. Illud Christi mandatum, consideratis diligenter omnibus circumstantiis, non potest nisi de orali, non tamen de crassa, carnali, capernaitica, sed de supernaturali et incomprehensibili manducatione corporis Christi intelligi l. c. p. 745. Chemnitii Examen conc. Trid. P. II. Loc. 4. Sect. I. c. 1. §. 4.

§. 70.

Superest, ut eorum tandem symbolorum mentionem faciamus, quorum est maxima apud reformatos auctoritas, Quae quum omnia fere in loco, qui de sacra coena est, Calvini stigma premant, satis habebimus, ex Confessione allicana a. 1559, ex Helvetica a. 1566, ex Articulis Anglicanis, ex actis Synodi Dordracenae, et Catechismo Heidelbergensi et Confessione Brandenburgica nonnulla delibare.

Gallicana confessio haec habet: Adfirmamus, sanctam coenam Domini, alterum videlicet Sacramentum, esse nobis testimonium nostrae cum Domino nostro, Iesu Christo, unionis, quoniam non est duntaxat mortuus semel et excitatus a mortuis pro nobis, sed etiam vere nos pascit et nutrit carne sua et sanguine, ut unum

eum ipso facti vitam cum ipso communem habemus. Quamvis enim nunc sit in coelis, ibidem etiam mansurus, donec veniat mundum iudicaturus, credimus tamen, eum arcana et incomprehensibili spiritus sui virtute nos nutrire et vivificare sui corporis et sanguinis substantia per fidem apprehensa. Dicimus autem, hoc spiritualiter fieri, non ut efficacias et veritatis loco imaginationem aut cogitationem supponamus, sed potius, quoniam hoc mysterium nostrae cum Christo coalitionis tam sublime est, ut omnes nostros sensus totumque adeo ordinem naturae superet, denique quoniam quum sit divinum ac coeleste, non nisi fide percipi et apprehendi potest. Art. 36. Credimus, tam in coena, quam in baptismo, Deum nobis reipsa, i. e. vere et efficaciter donare, quicquid ibi sacramentaliter figurat, ac proinde cum signis coniungimus veram possessionem et fruitionem ejus rei, quae ibi nobis offertur. Itaque affirmamus, eos, qui ad sacram mensam Domini puram fidem, tanquam vas quoddam afferunt, vere recipere, quod ibi signa testificantur, nempe corpus et sanguinem Iesu Christi, non minus esse cibum et potum animae, quam panis et vinum sunt corporis cibis. Art. 37. Credimus, adiuncta esse verbo Sacramenta, amplioris confirmationis caussa, gratiae Dei nimirum pignora et tesseras, quibus infirmas et rudi fidei nostrae subveniatur. Fatemur enim talia esse signa haec exteriora, ut Deus per illa, S. sui Sp. virtute, operetur, ne quicquam ibi frustra nobis significetur. Arbitramur tamen omnem illorum substantiam et veritatem esse in Christo Iesu, a quo si separentur, nihil sint, quam inanes umbrae et fumi. Art. 34. Corp. et Synt. I. p. 85. 86.

Helvetica hanc sententiam profitetur: Est manducatio corporalis, qua cibus in os percipitur ab homine, dentibus atteritur, et in ventrem deglutitur. Hoc manducationis genere intellexerunt olim Capernaïtae sibi manducandam carnem Domini, sed refutantur ab ipso. Nam ut caro Christi corporaliter manducari non potest citra flagitium aut truculentiam, ita non est cibus ventris. Id quod omnes fateri coguntur. Improbamus igitur Canonem in Decretis Pontificum. Neque enim credidit vetustas pia, neque nos credimus, corpus Christi manducari ore corporis corporaliter vel essentialiter. Est et spiritualis manducatio corporis Christi, non ea quidem, qua existimemus, cibum ipsum mutari in spiritum, sed qua, manente in sua essentia et proprietate corpore et sanguine

Domini, ea nobis communicantur spiritualiter, utique non corporali modo, sed spirituali, per Sp. S. qui videlicet ea, quae per carnem et sanguinem Domini pro nobis in mortem tradita, parata sunt, applicat et confert nobis, ita ut Christus in nobis vivat et nos in ipso vivamus efficitque, ut ipsum, quo talis sit cibus et potus spiritualis noster i. e. vita nostra, vera fide percipiamus. — Ex quibus omnibus claret, nos per spirituales cibum minime intelligere imaginarium nescio quem cibum, sed ipsum Domini corpus pro nobis traditum, quod tamen percipiat a fidelibus, non corporaliter, sed spiritualiter per fidem. Et hic esus carnis et potus sanguinis Domini ita est necessarius ad salutem, ut sine ipso nullus servari possit. Fit autem hic esus et potus spiritualis etiam extra Domini coenam et quoties aut ubicunque homo in Christum crediderit. Praeter superiorem manducationem spiritualem est et sacramentalis manducatio corporis Domini, qua fidelis non tantum spiritualiter et interne participat vero corpore et sanguine Domini sed foris etiam accedendo ad mensam Domini accipit visibile corporis et sanguinis Domini sacramentum. — Ceterum, qui nulla cum fide ad hanc sacram Domini mensam accedit, Sacramento duntaxat communicat, rem Sacramenti unde est vita et salus, non percipit. — Ergo corpus et sanguinem Domini cum pane et vino non ita coniungimus, ut panem ipsum dicamus esse corpus Christi, nisi ratione sacramentali aut sub pane corporaliter latitare corpus Christi, aut quincunque signum percipiat, idem et rem percipiat ipsam. Corpus Christi in coelis est ad dexteram Patris. Sursum ergo elevanda corda et non defigenda in panem, nec adorandus Dominus in pane. Et tamen non absens est Ecclesiae suae celebranti Coenam Dominus. Sol absens a nobis in coelo nihilominus efficaciter praesens est nobis, quanto magis sol iustitiae Christus, corpore in coelis absens nobis, praesens est nobis, non corporaliter quidem, sed spiritualiter per vivificam operationem et ut ipse se nobis praesentem futurum exposuit in ultima coena Io. 14. 15. 16. Vnde consequens est, nos non habere coenam sine Christo, interim tamen habere coenam incruentam et mysticam, sicuti universa nuncupavit vetustas." Cap. XXI. in Corp. et Synt. l. p. 49. 50.

Anglicana confessio ita docet. „Coena domini non est tantum signum mutuae benevolentiae Christianorum inter se, verum potius est Sacramentum nostrae per

mortem Christi redemptionis. Atque adeo rite dignè et cum fide sumentibus panis, quem frangimus, est communicatio corporis Christi: similiter poculum benedictionis est communicatio sanguinis Christi. Panis et vini transsubstantiatio in Eucharistia ex sacris literis probari non potest sed apertis Scripturas verbis adversatur, Sacramenti naturam evertit et multarum superstitionum dedit occasionem. Corpus Christi datur, accipitur et manducatur in Coena tantum coelesti et spiritali ratione. Medium autem quo corpus Christi accipitur et manducatur in Coena, Fides est." Art. 28. „Impii et fide viva destituti licet carnaliter et visibiliter (ut Augustinus loquitur) corporis et sanguinis Christi Sacramentum dentibus premant, nullo tamen modo Christi participes efficiuntur, sed potius tantae rei sacramentum seu symbolum ad iudicium sibi manducant et bibunt." Art. 29. in Corp. et Synt. I. p. 105.

Ecclesiarum belgicarum confessio; prout in Synodo Dordrechtana fuit recognita et approbata, haec fere continet. „Credimus, benignum illum Deum nostrum, habita habitudinis et infirmitatis nostrae ratione Sacramenta nobis instituisse, ut promissa sua in nobis obsignaret utque divinae erga nos benevolentiae ac gratiae essent pignora. Quin etiam ad fidem nostram fovendam et sustentandam. Quae quidem verbo Evangelii addidit, ut efficacius sensibus nostris externi exhiberet, tam ea, quae nobis externe verbo suo declarat, quam quae in cordibus nostris interne operatur, ut eo magis ratam in nobis faciat salutem quam nobis communicat. Sunt enim Symbola et sigilla visibilia rei internae et invisibilia, per quae, cum media, Deus virtute Spiritus S. in nobis operatur. Signa itaque minime vana sunt et vacua, aut nos decipiendo ac frustrando instituta. Iesum Christum enim pro sua veritate habent, sine quo nullius prorsus essent momenti" Art. 33. „Credimus et confitemur, Iesum Christum Servatorem nostrum sanctae coenae Sacramentum ordinasse et instituisse, ut ea nutriat et sustentet eos, quos iam regeneravit et in familiam suam nempe Ecclesiam inseruit. Qui porro regnati sunt, duplicem in se vitam habent, unam quidem corporalem et temporariam, quam secum a prima sua nativitate attulerunt, quaeque omnibus communis est. Alteram vero spiritualem, et coelestem. quae altera sua nativitate illis donatur, et per

verbum Evangelii in communione corporis Christi efficitur. Atque haec vita non nisi Electis Dei communis est. Similiter nobis Deus panem terrenum et materialem ad vitae corporalis et terrenae conservationem idoneum attribuit, qui omnibus, sicuti et vita ipsa, communis est. At vero ad conservationem vitae spiritualis et coelestis, quam fideles iam habent, Deus illis panem vivificum misit, qui e coelo descendit, nempe Iesum Christum, qui manducatus i. e. si applicetur, et recipiatur Spiritu per fidem, vitam fidelium spiritualem nutrit et sustentat. Vt autem panem hunc spirituales et coelestem Christus nobis repraesentaret, panem terrestrem ac visibilem in Sacramentum corporis sui, vinumque in sanguinis sui Sacramentum insuit, ut iis ipsis testificetur, nos, quam vere hoc Sacramentum manibus nostris accipimus et tenemus illudque ore comedimus et bibimus, unde postmodum vita nostra sustentatur, tam vere etiam nos fide (quae animae nostrae et manus et os est) in animis nostris recipere verum corpus et verum sanguinem Christi, unci servatoris nostri, ad vitam nostram spiritualem. Certissimum porro est, Christum non frustra Sacramenta sua nobis commendasse. Quapropter omne id in nobis efficit, quodcumque sacris suis signis nobis repraesentat; quamvis modus ipse, mentis nostrae captum superet nobisque sit incomprehensibilis, sicut et operatio Spiritus Dei occulta et incomprehensibilis est. Interea vero nequaquam erraverimus dicentes, id, quod comeditur, esse proprium et naturale corpus Christi idque quod bibitur, proprium eius sanguinem. At manducandi modus talis est, ut non fiat ore corporis, sed Spiritu per fidem. Atque ita Christus ad dexteram Patris sui in coelis perpetuo sedet, neque eo minus se nobis per fidem communicat. Convivium hoc mensa est spiritualis, in qua Christus se ipsum nobis cum omnibus bonis suis communicat, efficitque, ut in illa tam ipsomet, quam passionis mortisque ipsius merito fruamur: miseram nostram animam omnique solatio destitutam carnis suae esu-nutrients corroborans et consolans sanguinisque potu reficiens ac recreans. Praeterea, etiamsi Sacramenta coniuncta sunt rei significatae, utrumque tamen simul ab omnibus non accipitur. Impius enim recipit quidem Sacramentum in suam condemnationem, sed veritatem Sacramenti non recipit, veluti Iudas et Simon Magus acceperunt quidem uterque Sacramentum, sed non etiam Christum, qui illo significabatur, qui solummodo fidelibus

communicatur. Art. 35. In Corp. et Synt. I. p. 143. 145.

In Catechismo Heidelbergensi hac de re leguntur haec. „Quid est crucifixum corpus Christi edere et Iesum eiusque sanguinem bibere? resp. Est non tantum totam passionem et mortem Christi certa animi fiducia amplecti ac per id remissionem peccatorum et vitam aeternam adipisci, sed etiam Sp. S., qui simul in Christo et in nobis habitat, ita sacrosancto eius corpori magis ac magis uniri, ut quamvis ipse in coelo, nos vero in terra simus, nihilominus tamen caro simul de carne eius et os de ossibus eius, utque omnia corporis membra ab una anima, sic nos uno eodemque Spiritu vivificemur et gubernemur. Qu. 76. Num ergo panis et vinum fiunt ipsum corpus et sanguis Christi? resp. Nequaquam: verum, ut aqua baptismi in sanguinem Christi non convertitur, nec est ipsa peccatorum ablutio, sed symbolum tantum et pignus earum rerum, quae nobis in baptismo obsignantur: ita nec panis coenae domini est ipsum corpus Christi; quamquam pro ratione Sacramentorum et usitata Spiritus s. de his loquendi forma, panis Christi corpus appellatur. Qu. 78. Cur ergo Christus panem appellat suum corpus, calicem vero suum sanguinem, seu novum foedus per suum sanguinem: Paulus item panem et vinum communionem corporis et sanguinis Christi? resp. Christus non sine gravi caussa sic loquitur; videlicet non solum ut nos doceat, quemadmodum panis et vinum corporis vitam sustentent: sic etiam crucifixum suum corpus et effusum suum sanguinem vere esse animae nostrae cibum ac potum, quo ad vitam aeternam nutriatur: verum multo magis, ut hoc visibili signo et pignore nobis certum faciat, nos non minus vere corporis et sanguinis sui, per operationem Sp. S., participes esse, quam sacra ista symbola, in eius memoriam, ore corporis percipimus; tum etiam, quod eius passio et obedientia tam certo nostra sit, quam si ipsimet pro nostris peccatis poenas dedissemus et Deo satisfacissemus. Qu. 79.

Marchica denique confessio hanc sententiam declarat. Im heil. Abendmahl, welches das andere Sacrament im neuen Testament, glauben und bekennen Se. Churf. Gn. weil zweierlei Ding daselbst sich befinden, die äußerlichen Zeichen, „Brodt und Wein und der wahre Leib Christi, so für uns in Tod gegeben und sein heiliges Blut, so am Stamme des heil. Creu-

zes vergossen, daß auch auf zweyerley Weise dieselben genossen werden. Das Brodt und Wsin mit dem Munde, der wahre Leib und das wahre Blut Christi eigentlich mit dem Glauben und daß demnach wegen dersacramentlichen Vereinigung in dieser heiligen Action beide zusammen seyn und zugleich ausgespendet und genommen werden; gletchwie das geistliche Manna oder Himmelbrodt des Worts geistlich genossen und in dem Reich Christi, welches nicht von dieser Welt, alles geistlich bestehet. Also glauben Se. Churf. Gn. daß das h. Abendmahl auch eine geistliche Speise der Seelen sey, dadurch dieselbe erquicket, gestärket und mit dem vereinigten Leibe zur Unsterblichkeit gespeiset und erhalten wird. Bleiben demnach stracks ohn allen Zusatz bei den heiligen Wörten der Einsetzung, das Brodt sey der wahre Leib Christi und der Wein sey sein heilig Blut, Sacramentlich, auf die Art und Weise, wie Gott die heil. Sacramente alten und neuen Testaments eingesetzt und verordnet, daß sie seyen sichtliche und wahre Zeichen der unsichtbaren Gnaden und der Herr Christus selbst anzeigt, daß das heil. Abendmahl ein Zeichen, doch aber nicht bloß und leer sey, des neuen Bundes, eingesetzt zum Gedächtniß Christi oder, wie es der Apostel Paulus 1. Cor. 11, 26 erklärt, zu steter Gedächtniß und Verkündigung seines Todes, damit es sey ein Trostgedächtniß, Dankgedächtniß, Liebgedächtniß. Und dieweil der Glaube gleichsam der Mund ist, dadurch des Herrn Christi gekreuzigter Leib und sein vergossenes Blut empfangen wird, halten Se. Churf. Gn. beständig dafür, daß den Ungläubigen, Unbußfertigen solches Sacrament nicht nütze, sie auch des wahrhaftigen Leibes und Blutes Christi nicht theilhaftig werden, weil der Sohn Gottes, da er beim Joh. 6, 54. vom seligen Gebrauch dieses Abendmahls redet, rund aussaget: wer mein Fleisch isset und trinket mein Blut, der hat das ewige Leben und zuvor v. 47: warlich, warlich, ich sage euch, wer an mich glaubet, hat das ewige Leben, da er denn zu verstehen giebt, daß sein heilig Fleisch und Blut mit dem Glauben müsse seelig genossen werden. Und der Herr Lutherus im Kinder-Catechismo bezeuget, daß der recht würdig sey, und wohlgeschickt, der den Glauben hat an diese Wort: für euch gegeben, für euch vergossen, denn das Wort: für euch, fordert eitel gläubige Herzen. Wie er denn anderswo auch spricht: wiewohl das Sacrament eine rechte Speise ist, doch wer es nicht nimmt mit dem

Herzen, durch den Glauben, dem hilft es nicht; denn es macht niemanden gläubig, sondern es erfordert, daß er zuvor fromm und gläubig sey. p. 8. 9."

§. 71.

Postquam in controversia illa de coena Domini semel de omnipraesentia humanitatis Christi disputari coeptum erat, non solum illam ob causam haud parum momenti huic quaestioni accessit, sed etiam per se quidem gravissimum alterum dissensionis caput exstitit, quod est de communicatione idiomatum. Exquirendum autem primum, quid Lutherus hac de re senserit, cuius vestigiis insistere sibi persuadebant, qui a. 1561 eam quaestionem vehementer agitabant, Brentius, Andreae, alii, et an unquam hac sententia sese abdicasse dici recte queat; deinde, quid illi Zwinglius, quid his opponere soliti sint assentientes Calvino Bullingerus, Petrus Martyr et Theodorus Beza. Communem cum his rem defendendam susceperant post Melancthonem Vitebergenses, mediam tuebantur Helmstadienses. Ex quibus cunctis palam est, hos omnes hunc lapidem movisse non solum propter locum humanitatis Christi, quem Calviniani solummodo in coelis, Lutherani etiam in sacra coena esse volebant, sed etiam propter doctrinam de persona Christi rite explicandam.

Lutheri libellus a. 1525 editus: wider die himml. Propheten, von den Bildern und Sacr. Opp. ed. Walch XX. pag. 186. Altenb. III. p. 97. Ejusd. liber; daß diese Worte: das ist mein Leib, noch feste stehen anno 1527. Opp. III. p. 707. Großes Bekenntniß

vom Abendmahl Christi a. 1528. l. c. p. 835. „Es wird der wahre Leib Christi und sein wahres Blut im Brodt und Wein des Sacraments zu essen und zu trinken gegeben. Nun erhebt sich die Frage: wie kann Christus leiblich im Sacramente seyn, so doch ein Leib an vielen Orten zugleich nicht seyn kann? Hierauf antwort ich also: Christus hat gesagt, er wolle da seyn, darum ist er wahrhaftig im Sacrament und dazu leiblich und soll auch keine andre Ursach solcher leiblichen Gegenwart gesucht werden, denn diese: die Worte lauten also, darum muſs es also geschehen, wie sie lauten. — Vom allenthalben oder an allen Orten seyn, soll nicht disputirt werden. Es ist viel ein ander Ding in diesen Sachen. So reden auch die Schultheologen hier nichts von allenthalben, sondern behalten den einfältigsten Verstand von der leiblichen Gegenwart Christi.“ Opp. Ien. VIII. p. 376. Kleines Bekenntniſs vom Abendmahl a. 1544. Opp. Alt. VIII. p. 351. „O lieber Mensch, wer nicht will glauben den Artikel im Abendmahl, wie will er doch glauben den Artikel von der Menschheit und Gottheit Christi in einer Person? Und fichtest dich an, dafs du den Leib Christi mündlich empfähest, wenn du das Brodt vom Altar issest, item das Blut Christi empfähest mündlich, wenn du den Wein trinkest im Abendmahl, so muſs dich gewislich viel mehr anfechten (sonderlich wenn das Stündlein kommt), wie die unendliche und unbegreifliche Gottheit, so allenthalben wesentlich ist und seyn muſs, leiblich beschlossen und begriffen werde in der Menschheit und in der Jungfrauen Leibe, wie S. Paulus sagt Col. I. in ihm wohnet die ganze Fülle der Gottheit leiblich.“ l. c. Cfr. p. 36. Cfr. J. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 295. Planck Gesch. des protest. Lehrb. II. p. 494 sqq. VI. p. 786 sqq.

„Caro Christi a dexteris patris sedet, nec inde movetur.“ Zwingl. Subsid. de Euch. a. 1525. „Jam vero et hoc observandum est, cum ambae naturae, divina nimirum et humana sic in Christo coniunctae sint, ut ambae simul unum tantummodo Christum constituent, scriptura non raro illarum appellationes commiscere solet, ut de altera nonnunquam dicatur, quod alterius est.“ Zwinglii resp. ad Valent. Comparem a. 1525 in Opp. I. p. 250. „Christi corpus sic dexterae Dei est alligatus, ut nusquam nisi istic esse possit usque ad extremum diem.“ „Alloeosis, quam nos desultoriam locutionem interpretati sumus, Plutarcho autore tro-

pus est, quo consuetus ordo sive ratio commutatur: cum scilicet propter affinitatem aliquam passionum grammaticarum fit de una ad aliam saltus aut permutatio. Eas itaque permutationes, sive commutationes, sive desultus, quibus divini homines de Christo pro duarum in illo naturarum unione libere usi sunt, imo Christus ipse de se ipso iucunda variatione usus est, quas paulo ante Theologi idiomatum, hoc est, proprietatum communicationem vocabant, eas, inquam, Allooses sive desultus, quo Grammaticos haberemus magis propitios, appellavimus. — Est ergo ~~αλλοιωσις~~ quantum huc attinet, desultus aut transitus ille, aut si mavis permutatio, qua de altera in eam naturam loquentes alterius vocibus utimur. Ut cum Christus ait: caro mea vere est cibus, caro proprie est humanae in illo naturae, tamen per communicationem hoc loco pro divina ponitur natura. Quatenus enim Dei filius est, eatenus est animae cibus." Exegesis euchar. negot. ad M. Luth. a. 1527. l. c. II. p. 350. Cfr. ad libr. Luth. de Sacr. resp. a. 1527. l. c. p. 403. Ad Luth. conf. resp. a. 1528. l. c. p. 469. Calvini inst. rel. christ. l. II. c. 14. Bullingeri tractatio verborum Domini Ioh. 14, 2. Tiguri 1561. Ei. responsio, qua ostenditur, sententiam de coele et dextra Dei firmam adhuc perstare. Tig. 1562. Ei. Fundamentum firmum, cui tuto fidelis inniti potest. 1563. Bezae responsum ad Brentii argumenta in Opp. II. p. 507 sqq. de hypostatica unione l. c. p. 625.

Brentii sententia de libello Bullingeri. Tub. 1561. Ei. de personali unione. Tub. 1561. De divina maiestate Christi. 1562. Recognitio doctrinae de vera mai. Chr. 1564. Iac. Andreae assertio de persona et unione 1565. Declaratio et confessio maiestatis Christi. Tub. 1565. M. Chemnitii lib. de duabus naturis in Christo, de hypostatica earum unione, de communicatione idiomatum et aliis quaestionibus inde dependentibus, Jen. 1570. 8. ad calc. ei. Locc. theol. Cfr. Musaei praelect. in epit. Form. conc. art. 8. c. 1. Leonh. Hutteri Concordia concors p. 35 sqq. Löschner ausführh. hist. mot. l. 4. c. 9. Christ. Matth. Pfaffii de act. scriptisque publ. eccles. Wirtemb. p. 62. I. G. Walch Intr. in libr. eccl. Luth. symb. l. I. c. 7.

„In hypostatica duarum Christi naturarum unitione Divinitas non magis esse, vel suas proprietates (quas sunt ipsamet eius essentia) humanitati unitae communicat, quam humanitas Divinitati." Beza P. 1. Resp. ad Acta Colloquii Mompelg. p. 130. „Com-

municationem, qua dicitur humanitas eūc quodam modo esse omnipotens, ne verbalem quidem esse dicimus, sed tam falsam esse existimamus, quam falsum est, unione hypostatica humanitatem evasisse Deitatem." l. c. p. 96. „Si divinae naturae gloria essentialis est: esse ubique, omniscium, omnipotentem etc. dum profecto illa humanae naturae Christi realiter, non est communicata," Polanus Partit. theol. l. c. l. 2. c. 3. p. 524.

§. 72.

Nunc informandus caussae status est. Aetherani quidem idiomatum communicationem ita stabilire conati sunt, ut non tam de absoluta ubiquitate quaerere, quam eam humanitatis omnipraesentiam defendere voluerint, ut, si velit, esse etiam Christus in sacra coena possit. Propterea non tam doctrinam de ubi-ritate, quam illam de communicatione idioma-um proponebant in Formula concordiae, illam men ob causam ab ipsis nonnullis Ecclesiis theranis reiecta. Docebant igitur, talem esse divinae et humanae naturae conjunctionem, ut nequid illi proprium, id huic etiam competere posse propter naturarum communicationem, di- namque naturam cum humana communicare posse, quae proprie ad ipsam pertineant. Con-ariam sententiam tanquam Nestorii haeresin improbant. Calvinianiani contra neque unionem ypostaticam duarum naturarum in una per-ona, neque omnipraesentiam divinae naturae egabant nec eam duarum naturarum rationem, ut una persona Christi dici haberique deus et omo posset. Tamen non solum incommode-ictum de verbali tantum, non autem reali

communicatione idiomatum, sed etiam falsum esse dicebant, si quis velit divinae attributa humanae tribuere v. c. omnipraesentiam, quod tanquam Eutychianisimum damnabant. Quae quam parum sibi constent atque convenient, sponte intelligitur.

Copiosè hac de re disputat Form. conc. Epit. art. 8. p. 605 sqq. copiosius etiam eiusdem Declaratio pag. 761 — 788.

Gallicana confessio haec habet: „Credimus, in una eademque persona, quae est Iesus Christus, vere et inseparabiliter duas illas naturas sic esse coniunctas, ut etiam sint unitae, manente tamen unaquaque illarum naturarum in sua distincta proprietate, ita, ut quemadmodum in ista coniunctione, divina Verbi natura proprietates suas retinens, mansit increata, infinita, et omnia replens: sic etiam humana manserit mansuraque sit in aeternum finita, suam illam naturalem formam, dimensionem atque adeo proprietatem habens, cui nimirum veritatem humanae naturae non ademerit resurrectio et glorificatio sive assumptio ad dexteram Patris. Itaque sic Christum consideramus in sua Deitate, ut ipsum sua humanitate non spoliemus.“ Art. 15. in Corp. et Synt. I. p. 84. Anglicanae Eccles. art. 39. v. in Corp. et Synt. I. c. p. 100. art. 4. Catechismus Heidelbergensis ad propositam quaestionem 47. ita respondet: Christus est verus Deus et verus homo, itaque secundum naturam humanam iam non est in terris: at secundum divinitatem suam, maiestatem et Spiritum nullo unquam tempore a nobis abest. An vero isto pacto duae naturae in Christo non divelluntur, si non sit natura humana, ubicumque est divina? resp. Minime. Nam cum divinitas comprehendi non queat et omni loco praesens sit: necessario consequitur, esse eam extra naturam humanam, quam assumsit, sed nihilominus tamen esse in eadem, eique personaliter unitam permanere.“ I. c. p. 26. Confessio Brandenburgica hanc sententiam profitetur: „Belangende etliche Articul christlichen Glaubens, darüßer soviel Streits und disputation eine geraume Zeit hero durch Anregung des Störenfrieds, des höllischen Geistes, in allen Landen erwecket worden, als von der Person des Herrn Christi — bekennen Se, Churf. Gn. hiemit öffentlich, daß

sie von Herzen glauben, wie in Christo zwei unterschiedliche Naturen, die göttliche und menschliche also persönlich vereinigt und verbunden, daß sie nun und nimmermehr mögen oder können von einander getrennt werden und daß jede Natur ihre gewisse natürliche Eigenschaften habe und behalte, auch in der persönlichen Vereinigung und dennoch eine wahre communion und gemeinschaft sei, also, daß man recht und wol von Christo alles, was von Gott und alles, was von einem wahren Menschen mag gesagt werden, reden könne, als, daß der Mensch Christus sey von Ewigkeit, nemlich nach seiner göttlichen Natur, daß der Sohn Gottes geboren sei aus dem Saamen Davids nach dem Fleisch, daß der Herr der Herrlichkeit gekreuziget, daß Gott gestorben sey nach dem Fleisch, daß Christus bei uns sey und bleibe bis ans Ende der Welt nach seiner unendlichen Natur: nach seiner göttlichen Majestät und kräftigen Beistand, nicht aber nach der Natur, nach welcher er gen Himmel gefahren und von dannen wieder kommen wird, welche ohne Vertilgung ihrer Eigenschaft auch in der höchsten Glori wesentlich nicht kann überall seyn, sintemal überall seyn, nur der göttlichen Natur zugeschrieben wird. — Die locutiones abstractionis, das ist, solche Art zu reden, die Gottheit Christi hat gelitten, die Menschheit Christi ist allmächtig, überall gegenwärtig und dergleichen, weil sie in der heiligen Schrift nicht zu finden und den Hauptsymbolis entgegen, auch extensionem, exaequationem et abolitionem naturarum et naturalium proprietatum, das ist, eine Ausdehnung, Vergleichung und Abtilgung der Naturen und natürlichen Eigenschaften auf dem Rücken tragen, wollen Se. Churf. Gn. ausgesetzt und niemand zu derselben ganz gefährlichen und hochärgerlichen Gebrauch gezwungen wissen, in sonderer Erwägung, daß weder die orthodoxi patres, noch Lutherus also gelehret und daß durch solche und dergleichen locutiones die Artikel des christlichen Glaubens wo nicht ganz und gar verleugnet, doth meistens verdunkelt und zweifelhaftig gemacht und viel merklichen bis-hero seyn damit gärgert worden." t. c. p. 4. sqq.

§. 73.

Pervenimus nunc ad tertium disputationis apud, quod est de praedestinatione. Qua de

re primum ex historia controversiae scitu di nonnulla praemitemus: deinde quid ipsa Theologia Calviniana doceat, cum contraria et thesanorum et Remonstrantium sententia affimus; denique quid ceterae reformatae Ecclesiae hac de re statuunt, videbimus. Negari aut primo non potest, Lutherum et Melanchthon diutius fuisse huic doctrinae. Quas enim in libro de servo arbitrio, hic vero in Locor editionibus usque ad a. 1535 proponebat necessitate factorum, de voluntatis human nullitate sententias, eae sine dubio praedest tionis doctrinam vehementer sapiunt. Tan temporis progressu factum est, ut Luther nusquam ad eam sententiam rediret neque lam publice profiteretur, neque Melanchtho sollertiam improbaret, qua publice se hac sententia abdicabat. Nec Zwinglius, nec Oecolamp dius ad priorem illam Lutheri sententiam cesserunt. Waldenses etiam, se nunquam ri diorem illam Lutheri sententiam probasse, stati sunt.

Lutheri lib. de servo arbitrio, a. 1525. germ. in Opp. Walch. Tom. XIX. ed. lac. Kimedoncius cum p fat. Heidelb. 1591. Bened. Picteti Virorum immor et b. mem. Lutheri et Calvini Consensus in qua de Praedestinatione et redempt. Iesu Chr. Gene 1700. 8. Eiusdem sententiae erant Io. Alph. Tustinus, Stephanus Vitus, Io. lac. Hottinger in F doctrinae de praedest. et gratia Dei salutari. I. IV. 1. p. 12 sqq. Ex Lutheranis Calixtus in Consult. tolerantia Reform. p. 12. et Pfaffius in Alloquio ire co ad protest. p. 11. et in diss. de Influxu dogma de praedest. et reprobationis decreto absoluto in p xin fidei et pietatis. p. 16. Io. Trellundi diss. de formatore Ecclesiae b. Luthero, doctrinae absol decreti suspicione multis et manifestis evangelic

i. as doctrinae testimoniis absoluto. Hafa. 1717. 4.
 „ir gestehen ungewungen, daß der seelige Luther eine Zeitlang, da er aus dem Wust der jämmerlich verderbten Theologiae scholasticae sich herausarbeiten mußte, in dem philosophischen Absolutismo gesteckt habe, aber kaum so tief, als Augustinus selbst, welcher sich auch diese Art zu philosophiren gefallen liefs. — Er hat selbst mündlich gestanden (wie Phil. Nicolai in Examine Pieriano p. 383 meldet), daß er es aus der Philosophie mit Erasmo wagen und nicht von dem in der heiligen Schrift geoffenbarten, sondern verborgenen Gott oder sofern er uns ganz unbegreiflich ist, von dem absoluten und nicht in heiliger Schrift geordneten und ordentlich geoffenbarten Recht Gottes hätte handeln wollen. — Es wird demnach von reformirter Seite Luthero mit Unrecht zugeschrieben, daß er im theologischen Verstand ein Absolutist und dem Irrthume der Reformirten zugehan gewesen.“ Löscher ausführl. Hist. mot. II. B. 4. c. 10. 223. Rambach M. Lutheri wahre Meinung von der allgemeinen Gnade Gottes, der allgemeinen Kraft des Verdienstes Christi, der ewigen Versehung Verstockung und and. dahin geh. Materien. 1727. J. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 330. Planck Gesch. d. prot. Lehrb. II. p. 131. De Melanchthone v. supra §. 12. „Quandoquidem omnia, quae eveniunt, necessario iuxta divinam praedestinationem eveniunt, nulla est voluntatis nostrae libertas.“ Locc. theol. a. 1521 et postea: „Qui potui dissimulare sententiam scripturae de praedestinatione, quando voluntatis nostrae libertatem per praedestinationis necessitatem adimit scriptura?“ Deinde: „quod asperior paulo sententia de praedestinatione vulgo videtur, debemus illi impiae Sophistarum Theologiae, quae sic inculcavit nobis contingentiam et libertatem voluntatis nostrae, ut a veritate scripturae molliculae aures abhorreant.“ Locc. theol. l. c. in Herm. von der Hardr Hist. liter. Reform. P. IV. p. 32 sqq. Cfr. Loc. ed. a. 1535. Calv. Epist. p. 133. 153. Scribebam nuper de illo doctrinae capite, in quo magis sensum tuum dissimulas, quam a nobis dissentis; epist. a. 1554. Mutatam sententiam quasi excusat rationesque mutationis reddit Melanchthon in epist. duab. ad Brentium datis ap. I. Heinr. Hottinger Primitiae Heidelberg. p. 227. cfr. Altling Hist. theol. Amstel. 1664. 4. p. 296. Waldenses benigniorem suam sententiam declarabant in Epistola ad Ioh. Oecolampadium scripta, in qua reformationis tempore profi-

tebantur, se ante quadraginta annos, si non a tempore Apostolorum, eam doctrinae formam secutos esse. „Insuper nihil est, quod magis imbecilles nos conturbet, nostra tamen, ut cognosco, ignorantia, quam quod audiui et apud Lutherum legi de libero arbitrio et Dei praedestinatione. Credebamus enim, omnibus hominibus aliquid virtutis, naturaliter inditum esse a Deo, cui tamen plus et cui minus, sicut experientia patet, hominem differre ab homine. Et sicut videtur innuere parabola de talentis et sicut etiam experientia videmus herbis, plantis, lapidibus ceterisque omnibus rebus inesse naturalibus virtutem propriam a Deo inditam, qua ad multa possunt. — De praedestinatione autem credebamus, omnipotentem infinite ante coeli et terrae creationem praescivisse, quotquot salvi et reprobi fieri debeant: omnem tamen hominem fuisse ad vitam aeternam: reprobi quidem fieri sua culpa, id est, quia noluerunt obedire et servare mandata. At si omnia necessitate contingunt, ut Lutherus dicit et qui sunt praedestinati ad vitam, non possunt fieri reprobi, nec contra: quia praedestinatio divina non frustratur; quorsum tot scripturae et praedicatores et medici corporales? nihil enim propter haec minus aut plus fiet, quia necessario contingunt omnia. Ap. Abr. Scultetum in Annal. Evang. passim per Europam renovati; decad. II. p. 295. 304 sqq.

§. 74.

In eadem doctrina perstitere Helveti, priusquam Calvinus Augustinianam prorsus hac de re doctrinam resuscitaret, ingenii vi et eloquentia vehementer ornaret, summaque auctoritate cum discipulis suis defenderet. Prima hac de re controversia inter Lutheranos et Reformatos a. 1561 a Ioanne Marbachio mota est, qui coniunctos sibi contra Hieronymum Zanchium habebat ministros Ecclesiae Argentinensis. Ea lis, quantopere a pristina sententia deflexissent Lutherani, satis probavit atque potissimum effecit, ut in Formula concord

rdiae huius rei sana explicatio proponeretur contraria de praedestinatione doctrina tantam minime ferenda in Ecclesia rejiceretur.

In Confessione helvetica a. 1536. a. Bullingero, Grynaeo, aliis composita, adhuc modeste hac de re dicitur art. 5. „Status totius scripturae totus hic est; bene Deum hominum generi velle et eam benevolentiam per Christum Dominum declarasse, Filium suum, quae fide sola recipiatur. Haec autem charitas efficax sit et innocenti vita exprimat.“ In Corp. et Synt. l. p. 67. Nec Zwinglium et Oecolampadium, Bullingerum et Musculum hac de re durius scripsisse constat. V. Holzfufs de praedest. tract. p. 186. Io. Calvini Institutio christianae religionis, prim. ed. 1535. equidem utor ed. Genev. 1612. 8. et pertinent huc praecipue l. c. c. 16. et l. III. c. 21 — 24. Defensio sanae et orthodoxae doctrinae de servitute et liberatione humani arbitrii adversus calumnias Alb. Pighii Io. Calv. clarissimo viro Phil. Melanchthoni a. 1543. Opp. VIII. p. 116. sqq. De aeterna Dei praedestinatione, qua in salutem alios ex hominibus elegit, alios suo exitio reliquit, item de providentia, qua res humanae gubernat; consensus Pastorum Genevensis Ecclesiae. l. c. p. 593. sqq. Brevis responsio ad diluendas nebulonis cuiusdam calumnias, quibus doctrinam de aeterna Dei praedestinatione foedare conatus est. l. c. p. 629 sqq. Petri Martyris Loci communes ed. Genev. 1627. fol. class. 3. c. 1. Theod. Bezae Quaest. et respons. christ. libellus ed. 4. Genev. 1573. 8. p. 105 sqq. Ei. ad Sycophantarum quorundam calumnias, quibus unicum salutis nostrae fundamentum i. e. aeternam Dei praedestinationem evertere nituntur, responsio. 1558. 8. a. 1541. Sebast. Castalio, Genev. schol. praef. cum nonnulla in Calvino reprehenderet et eam de praedestinatione sententiam sibi displicere palam profiteretur, munere et civitate privatus est. Io. Conr. Füsßlin Lebensgesch. Seb. Castalio. p. 7. sqq. Et quum a. 1551. Hieronymus Bolsecus hanc doctrinam impugnasset in concione publica, re ad senatum delata, ille in carcerem ductus, deinde urbe eiectus est. Io. Henr. Hottinger Hist. eccles. N. T. VIII. p. 730. sqq. Hieronym. Zanchii Miscellan. libri III. Neost. Palat. 1603. 4. Io. Henr. Hottinger l. c. p. 830. Zanchii Epist. T. II. p.

31. Lüscher hist. mor. P. II. p. 285 sqq. Planck
e. VI. p. 809 sqq.

§. 75.

Iam ad sententias ipsas explicandas pergamus. Ac primum quidem Calvini doctrinæ de particulari decreto Dei obstat Lutheranorum ac Remonstrantium sententia de decreto Dei universali: ex quo quidem capitali dissensu sententiæ sibi invicem oppositæ ceteræ omnes sponte fluunt. Nam Calvinus prædestinationis, electionem esse æternum et immutabile Dei consilium docet, quo quosdam homines voluit et gratiæ Christi participes esse et in æternâ vita beatos hosque ita selegerit a ceteris, hos non electos morti et exitio reliquerit. igitur ex mente Calvini electio est, quæ reprobationi necessario et accurate opposita est prædestinatio atque electio sunt synonyma: proptereaque electionis causam ait misericordiam et gratiam Dei, reprobationis autem nullam aliam in Deo causam, nisi iustitiam propter ipsum hominis peccatum. Ingens igitur Calvinus inter bonos et malos stabilivit discrimen, ita, ut malus nullo modo unquam esse deus bonus et electus queat. Secundum contrariam sententiam prædestinatio, quæ dicitur universaliori sensu saepius accipitur, non quatenus fundamentum est electionis et damnationis, sed prout ex effectu cognoscitur et ad providentiam Dei generalem spectat. Calvini autem illa doctrina duplici modo intelligitur, tributa ratione obiecti prædestinationis. Su-

nim, qui consilium illud divinum iam ante ipsum, imo ante hominis creationem captum esse et praedestinationis obiectum neque hominem lapsum neque conditum, sed potius creatum esse doceant. Haec Supralapsariorum doctrina, cui repugnat sententia Infralapsariorum, ut ordinem capti a Deo consilii in praevisione ipsius hominis constituunt.

„Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes, sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praedeterminatur. Itaque prout in alterutrum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam vel ad mortem praedestinatum dicimus.” „Calvini Inst. rel. christ. l. III. c. 21. p. 327. Si quidem quum sublato eius lumine nihil quam caligo et coecitas supersit, quum ablato eius Spiritu corda nostra in lapides obdurescant, quum cessante eius directione in obliquitatem contorqueantur: rite excoecare, inducere, inclinare dicitur, quibus facultatem videndi, parendi, rite exequendi adimit. Inst. l. II. c. 5. Quod si patefacto non obtemperant reprobi, probe id in malitiam pravitatemque cordis eorum rejicietur, modo simul adjiciatur, ideo in hanc pravitatem addictos, quia justo sed inscrutabili Dei judicio suscitati sunt ad gloriam eius sua damnatione illustrandum. l. c. c. 24. p. 14.” „Paulus Deum ita praedestinasse et quidem pro voluntatis suae beneplacito dicit. Quibus verbis evertit quaecunque in se ipsis imaginantur homines electionis suae media. Nam et quaecunque ad spirituale vitam beneficia confert Deus, ex uno hoc fonte manare docet, quia elegit, quos voluit Deus et antequam nati essent, gratiam, qua dignari eos volebat, seorsim illis repositam habet.” l. c. c. 22. p. 330. „Sic ex Dei praedestinatione pendet eorum perditio, ut causa et materia in ipsis reperitur. Lapsus est enim primus homo, quia Dominus ita expedire censuerat; cur censuerit, nos latet. Certum tamen est, non aliter censuisse, nisi quam videbat nominis sui gloriam inde merito illustrari. Vbi mentionem gloriae Dei audis, illic iustitiam cogita. Iustum enim esse oportet, quod laudem mereatur. Ca-

dit igitur homo, Dei providentia ita ordinante, sed suo vitio cadit. Pronuntiaverat paullo ante Dominus, omnia, quae fecerat, esse valde bona. Vnde ergo illa homini pravitas, ut a Deo suo deficiat? ne ex creatione esse putaretur, elogio suo approbaverat Deus, quod profectum erat a se ipso. Propria ergo malitia, quam acceperat a Domino puram naturam corrupit, et sua ruina totam posteritatem in exitium secum attraxit. Quare in corrupta potius humani generis natura evidentem damnationis causam, quae nobis propinquior est, contemplemur, quam absconditum ac penitus incomprehensibilem inquiramus in Dei praedestinatione." I. c. c. 23, p. 318. „Tamen aeterna Dei providentia in eam, cui subiacet, calamitatem, conditus est homo, a se ipso tamen eius materiam, non a Deo sumpsit, quando nulla alia ratione sic perditus est, nisi quia a pura Dei creatione in vitiosam et impuram perversitatem degeneravit." I. c. p. 339. „Quod autem suas blasphemias longius extendunt, dum eum, qui sit a Deo reprobatus, perditurum operam dicunt, si innocentia et probitate vitae se illi approbare studeat: in eo vero impudentissimi mendacii convincuntur. Vnde enim tale studium oriri possit, nisi ex electione? Nam quicumque sunt ex reproborum numero, ut sunt vasa in contumeliam formata, ita non desinunt perpetuis flagitiis iram Dei in se provocare et evidentibus signis confirmare quod iam in se tamen est Dei iudicium, tantum abest, ut cum ipso frustra contendant." I. c. p. 340. „Quod autem aliqui in tempore fide a Deo donantur, aliqui non donantur, id ab aeterno ipsius decreto provenit, secundum quod decretum electorum corda, quantumvis dura, gratiose emollit et ad credendum inflectit; non electos autem iusto iudicio suae malitiae et duritiae relinquit." Canon, et decr. Syn. Dordrac, art. 6. in Actis S. D. p. 249. „Credimus, posteaquam tota Adami progenies sic in perditionem et exitium, primi hominis culpa, praecipitata fuit, Deum se talem demonstrasse, qualis est, misericordem et iustum. Misericordem quidem, eos ab hac perditione liberando et servando, quos aeterno et immutabili suo consilio pro gratuita sua bonitate Iesu Christo Domino nostro elegit et selegit, absque ullo operum eorum respectu. Iustum vero, reliquos in lapsu et perditione, in quam sese praecipitaverant, relinquendo." Confessio belgica, prout in Synodo Dortrechtana fuit recognita et approbata, art. 16. in Corp. et Synt. I, p. 135. Eadem fere habet Hunga-

rica Confessio, in Synodo Crængeriana composita in Corp. et Synt. I. p. 158 et Gallicana a 1561. art. 12. in Corp. et Synt. I. p. 79. sqq. „Neve quisquam animum inducat, sive publice sive privatim proponere dubium, vel novum aliquod dogma fidei in ecclesiis nostris hactenus inauditum, verbo Dei, confessioni helveticae et *Synodi Dordracenae* canonibus repugnans.“ Form. cons. helvet. §. 26. pap. 130. ed. Amstelod. Copiose disputat Holzfuß, Calvinum non esse annumerandum Supralapsariis. De praedestinatione, elect. et reprobatione tract. theol. p. 44. sqq. Sed qui hunc locum bene perspexerit, de eo non dubitabit. „Rursum excipiunt: nomine ad eam, quae nunc damnationis causa obtenditur, corruptionem Dei ordinatione praedestinati ante fuerant? Quum ergo in sua corruptione pereunt, nihil aliud, quam poenas luunt eius calamitatis, in quam ipsius praedestinatione lapsus est Adam ac posteros suos praecipites secum traxit. Annon itaque iniustus, qui creaturis suis tam crudeliter illudit? Fateor sane, in hanc, qua nunc illigati sunt, conditionis miseriam Dei voluntate decidisse universos filios Adam, atque id est, quod principio dicebam, redeundum tandem semper esse ad solum divinae voluntatis arbitrium, cuius causa sit in ipso abscondita. Sed non protinus sequitur, huic obtreccationi Deum subiacere. Occurremus enim cum Paulo in hunc modum: o homo, tu quis es, qui disceptes cum Deo? num figmentum dicit ei, qui se finxit: cur me finxisti sic? annon habet potestatem figulus, ut ex eadem massa faciat vas aliud in honorem, aliud in contumeliam?“ etc. Inst. chr. rel. c. 23. p. 336. Nec absurdum videri debet, quod dico: Deum non modo primi hominis casum et in eo posterorum ruinam praevidisse, sed arbitrio quoque suo dispensasse. Inst. I. III. c. 23. Hunc tamen in censum refert Holzfußius Theod. Bezam, Wilh. Whitakerum, Wilh. Perkinsium, Franc. Gomarum, Ioh. Maccovium, Gisb. Voetium, alios, I. c. p. 45. et addit, non tamen ipsius reformatae ecclesiae in confessionibus publicis expressa, agnita, et professus sententia est. I. c. ipse refellit eam inde a p. 48 sqq. et Sublapsariorum s. Infralapsariorum doctrinam defendit. Estque ea non tantum multorum Reformatorum theologorum, Henrici Altingii, Frid. Spanhemii, Ioh. Wollebii, Marc. Frid. Wendelini, Sam. Maresii, Franc. Turretini, aliorum, sed et quarundam reformatarum ecclesiarum, atque ab iisdem publice agnita sententia.

„Deum aeterno immutabili decreto, in Iesu Christo filio suo ante iactum mundi fundamentum statuisset, ex lapso, peccatis obnoxio humano genere illos in Christo, propter Christum et per Christum servare, qui Sp. S. gratia in eundem eius filium credunt et in ea fideique obedientia per eandem gratiam in finem perseverant: contra vero, eos, qui non convertuntur et infideles in peccato et irae subiectos relinquere et condemnare, tanquam a Christo alienos: secundum illud evangelii Io. 3. 36. qui credit in filium, habet vitam aeternam, qui vero filio non assentitur, non videbit vitam aeternam, sed ira Dei manet super eum.” Art. V. Remonstr. art. 1. cfr. art. 3. 4. „Reiicimus omnes, quos iam enumerabimus, errores: 1. Quod Deus nolit, ut omnes homines poenitentiam agant et evangelio credant. 2. Quod nolit Deus, ut omnes salventur: sed quod quidam non ratione peccatorum suorum, verum solo Dei consilio, proposito et voluntate ad exitium destinati sint, ut prorsus salutem consequi non possint.” Form. Conc. Epit. pag. 621. „Dubium quidem non est, quin Deus exactissime et certissime ante tempora mundi praeviderit et hodie etiam norit, quinam eorum numero, qui vocati sunt, in Christum credituri, aut non credituri sint: qui ex conversis in fide perseveraturi sint, qui non: et qui in peccata gravia prolapsi, reversuri sint et qui in sceleribus perituri. Et haud dubie etiam numerus eorum, qui salvabuntur et damnandorum Deo probe notus est. Quia vero Deus talia arcana soli suae sapientiae reservavit: neque ea de re quicquam in verbo suo revelavit: multo vero minus haec mysteria cogitationibus nostris indagare nos iussit: quin potius ne id conaremur, prohibuit: non decet nos cogitationibus nostris indulgere, statuere aliquid, ratiocinari aut illa occultissima investigare velle: sed in verbo ipsius revelato (ad quod ille nos ablegavit) acquiescere nos oportet.” L. c. Declarat. p. 812.

§. 76.

Speciale Dei decretum ex Calvinii sententia etiam absolutum est nec ab ullis conditionibus aut eventibus pendet: ex Remonstrantium et Lutheranorum sententia ordinatum est (respectivum), praescientia limitatum, ita, ut mera

uidem gratia sua et misericordia, nec ullo merito respectu electos post lapsum suscepit, reprobos autem ex praevisa illorum malitia damaverit. Calvinus praescientiam a praedestinatione nullo modo distinguendam sed utramque indem actum in Deo esse asseruit. Nec Inalapsarios hac in re secum habet consentientes, qui mitiorem doctrinam defendunt ac se em decretorum divinorum ita ordinant, ut eum hominis lapsum praevium permisisset, psorum quosdam ex misericordia elegisse, re quos ex iustitia propter peccata praevisa damasse dicant.

„Praedestinationem, qua Deus alios in spem vitae ad optat, alios adiudicat aeternae morti, nemo, qui velit pius censi, simpliciter negare audet, sed illam multis cavillis involvunt, praesertim vero, qui praescientiam faciunt eius, causam. Ac nos quidem utramque in Deo statuimus: sed praepostere dicimus, alteram alteri subiici. Praescientiam quam tribuimus Deo, significamus, omnia semper fuisse ac perpetuo manere sub eius oculis, at eius notitiae nihil futurum aut praeteritum, sed omnia sint praesentia et non ex fideis imaginata (qualiter nobis obversantur ea, quorum memoriam mens nostra retinet) sed tanquam ante se posita vere intueatur ac cernat.” Inst. rel. chr. l. III. c. 21. p. 327. „Quum non alia ratione quae futura sunt, praeviderit Deus, nisi quia ita, ut fierent, decrevit, frustra de praescientia lis movetur, ubi constat, ordinatione potius et nutu omnia evenire.” l. c. c. 23. p. 358. „Iterum quaero, unde factum est, ut tot gentes una cum liberis eorum infantibus aeternae morti involveret lapsus Adae absque remedio, nisi quia Deo ita visum est? Hic obmutescere oportet dicaces alioquin linguas. Decretum quidem horribile fateor; inficiari tamen nemo poterit, quin praesciverit Deus, quem exitum esset habiturus homo, antequam ipsum conderet et ideo praesciverit, quia decreto suo sic ordinat. — Non dubitabo igitur cum Augustino simpliciter fateri, voluntatem Dei esse rerum necessitatem atque id ne-

cessario futurum esse, quod ille voluerit, quemadmodum ea vere futura esse, quae praeviderit." l. c. p. 348. „Dic enim, quoniam futuros praevidit sanctos, ideo elegit, et ordinem Pauli invertes. Sic ergo colligere tuto potes, si elegit nos, ut sancti essemus, non elegit, quia futuros tales praevidebat. Pugnant enim inter se haec duo, habere pios ab electione, ut sancti sint et ad eam ratione operum pervenire." l. c. c. 22, p. 330. „Vides, ut in solum Dei arbitrium utrumque conferat Paulus? ergo si non possumus rationem assignare, cur suos misericordia dignetur, nisi quoniam ita illi placet: neque etiam in aliis reprobando aliud habebimus, quam eius voluntatem. Quum enim dicitur Deus vel indurare vel misericordia prosequi, quem voluerit, eo admonentur homines nihil causae quaerere extra eius voluntatem." l. c. p. 335. V. Acta Syn. nat. Dordrac. art. 9. „Haec electio facta est non ex praevisa fide fideique obedientia, sanctitate, aut alia aliqua bona qualitate et dispositione etc." Art. 10. „Causa gratuita electionis est solum Dei beneplacitum." l. c. p. 249. Ecclesiae reformatae docent, causam, cur Deus, quibusdam electis, reliquos praeterierit, non esse eorum impenitentiam et incredulitatem, sed solum Dei *εὐδοκίαν*. Act. Syn. Dord. p. 335. Cur hunc prae illo Deus reprobat, extra Dei *εὐδοκίαν* illam causam nullam admittimus; quem enim vult, indurat. l. c. p. 541.

Remonstr. quinque Artic. c. art. 1. Et Holzfusius ita docet. „Est electio decretum Dei, quo Deus ex benevolenti affectu voluntatis suae ante iacta mundi fundamenta ex hominibus in praescientia sua lapsis, *occatis et relapsis* quosdam in Christo et propter Christum eligere i. e. fide iustificante et salvifica donare, per fidem iustificare, in filios adoptare, sanctificare et in aeternum glorificare constituit in laudem gloriosae gratiae suae." De praedest. tract. p. 232. „Si absolutum hic contradistinguatur ordinato et respectivo eoque negetur respectus ad Christum et ordinatio mediorum, negamus hoc decretum absolutum esse, sed dicimus, illud respectu ad Christum et conditione fidei ac respicientia, mediisque salutis ita ordinatum esse, ut nemo salutis aeternae particeps fieri debeat, nisi qui mediis a Deo ordinatis usus fuerit, conditionemque a Deo positam viribus gratiae praestiterit." l. c. p. 253. — Qui igitur voluntatem Dei revelatam inquirunt eoque ordine progredi-

untur, quem d. Paulus in ep. ad Rom. secutus est (qui hominem prius ducit ad poenitentiam, ad agnitionem peccatorum, ad fidem in Christum, ad obedientiam mandatorum Dei, quam de aeternae praedestinationis mysterio loquatur) iis doctrina de praedestinatione Dei salutaris est et maximam consolationem affert etc." Form. Conc. Epit. p. 619. Declar. p. 809. „Sed et hoc magna cura considerandum est: quando Dominus peccata peccatis punit, hoc est, cum eos, qui aliquando conversi fuerant, propter subsequentem securitatem carnalem, impenitentiam, contumaciam in sceleribus et propter voluntaria flagitia punit excoecatione et induratione: id non ita accipiendum esse, quasi Deus nunquam serio voluisset, ut tales ad agnitionem veritatis pervenirent et salutem consequerentur. Ut enim haec voluntas Dei revelata est: quod Deus omnes resipiscentes et in Christum credentes in gratiam recipere velit: ita et haec est Dei revelata voluntas, quod eos, qui sponte sese a sancto Dei mandato avertunt, in coinquinationes mundi se denuo implicant et Satanae cor adornant, Spiritumque gratiae contumelia afficiunt, severissime punire velit et quod tales, si in impietate perseveraverint, indurandi, excoecandi et in aeternum damnandi sint." l. c. p. 820.

§. 77.

Ex Calvinī denique sententia particularis et omnis per Christum redemptio, vocatio, iustificatio, gratia irresistibilis, omneque eius meritum et salutaris mors ad electos solos spectat. Quapropter, cum Calviniani doceant gratiam Dei i solis electis efficacem esse, tantum abest, ut noscant omnibus dari gratiam sufficientem ad conversionem, sive ad peccata vitanda, ut hanc solis electis obtingere contendunt. Hinc particularistarum nomen. Ex Lutheranorum et demonstrentium doctrina generalis et promiscua non solum electorum, sed etiam non electorum gratia vocatio est. Quam qui ex Reformatorum

coetu sententiam amplectuntur, Universalistae vocantur propterea, quod lapsis quoque Christum esse missum, lapsos quoque ad mediatorem vocari cum fidei et resipiscentiae mandato, quin homines omnes, qui speciem humanam servant, vel Turcas et Gentiles vocabiles arbitrantur. Multiplex statuunt Dei consilium, hoc ordine captum, ut primum locum teneat decretum creationis, secundum redemptionis, tertium electionis: quae omnia humana ratione concepta in Deo unum simplicemque actum esse monent. Quin haud pauci inter Reformatos eo progrediuntur, ut Lutheranis omnino consentientes statuunt, Deum prius decrevisse, Christum in mundum mittere, quam quosdam homines ad vitam et salutem per veram in Christum fidem perducere.

„Ecce vocem ad eos dirigit, sed ut magis obsurdescant; lucem accendit, sed ut reddantur coeciores; doctrinam profert, sed qua magis obstupescant; remedium adhibet, sed ne sanentur. Atque hanc prophetiam adducens Iohannes Iudaeos Christi doctrinae non potuisse credere: asserit, quia in eos incumberet haec Dei maledictio. Neque hoc quoque controverti potest, quos Deus illuminatos non vult, illis doctrinam suam aenigmatibus involutam tradere, ne quid inde proficiat, nisi ut in maiorem hebetudinem tradantur. Testatur enim Christus, se ideo solis Apostolis edisserere parabolas, in quibus apud multitudinem loquutus erat, quia his datum sit, nosse mysteria regni Dei, vulgo non item. Quid, inquires, sibi vult Dominus eos docendo, a quibus ne intelligatur curat? Considera, unde vitium, et desines interrogare” Calv. Inst. rel. chr. I. III. c. 24. p. 347. „Quod ergo Scripturaclare ostendit dicimus, aeterno et immutabili consilio Deum semel constituisse, quos olim semel assumere velit in salutem, quos rursus exitio devovere. Hoc consilium quoad electos in gratuita eius mis-

ricordia fundatum esse asserimus, nullo humanae dignitatis respectu, quos vero damnationi addicit, his iusto quidem et imprehensibili, sed incomprehensibili ipsius iudicio vitae aditum praecludi. Iam vero in electis vocationem statuimus, electionis testimonium. Iustificationem deinde alterum eius manifestandae symbolum, donec ad gloriam, in qua eius complementum exstat, pervenitur. Quemadmodum autem vocatione et iustificatione electos suos Dominus signat, ita reprobos vel a notitia sui nominis vel a Sp. S. sui sanctificatione excludendo, quale maneat eos iudicium, istis veluti signis aperit" l. c. c. 21. p. 328. Synodus Dordracena ita docet in secundo doctrinae capite de morte Christi et hominum per eam redemptione: „Fuit hoc Dei patris liberrimum consilium et gratiosissima voluntas atque intentio, ut mortis pretiosissimae filii sui vivifica et salvifica efficacia sese exerceret in omnibus electis, ad eos solos fide iustificante donandos et per eam ad salutem infallibiliter perducendos: hoc est, voluit Deus, ut Christus per sanguinem crucis, quo novum foedus confirmavit, ex omni populo, tribu, gente et lingua, eos omnes et solos, qui ab aeterno ad salutem electi et a patre ipsi dati sunt, efficaciter redimeret; fide, quam, ut et alia Sp. S. salvifica dona, ipsis morte sua acquisivit, donaret: ab omnibus peccatis, tum originali, tum actualibus, tam post, quam ante fidem commissis sanguine suo mundaret, ad finem usque fideliter custodiret, tandemque absque omni labe et macula gloriosos coram se sisteret." Art. 8. Acta Syn. nat. Dordr. p. 258. Fatendum est omnino, voluntates etiam malas non tantum universaliter, sed expresse certo et fixo divinitus momento ad hoc vel illud agendum agi. Hoc autem non aliter potest fieri, quam Dei voluntate et decreto et quidem potenti et efficaci etc. Beza Resp. ad Acta colloquii Mompelg. P. II. p. 179. Hoc dico, Deum ab aeterno pro bona sua voluntate et ea quidem, cui resisti non potest, constituisse, quos in Christo induraret. l. c. p. 174. Homo, quando convertitur, irresistibiliter convertitur. Syn. Dord. p. 756.

Remonstr. artic. quinque; „Proinde Iesum Christum mundi servatorem pro omnibus et singulis mortuum esse atque ita quidem, ut omnibus per mortem Christi reconciliationem et peccatorum remissionem impetraverit: ea tamen conditione, ut nemo illa remissione peccatorum re ipsa fruatur, praeter hominem

fidelem et hoc quoque secundum evangelium, Io. 3, 16, et Io. 2, 2." Art. 2, cfr. art. 4, 5. Vid. Holzhusii tract. de praedest. p. 74, 75. et Form. Conc. Ep. haec habet: „Christus omnes peccatores ad se vocat et promittit illis levationem. Et serio vult, ut omnes homines ad se veniant et sibi consuli et subveniri sinant. His sese redemptorem in verbo offert et vult, ut verbum audiatur et ut aures non obdurentur, nec verbum negligatur et contemnatur. Et promittit, se largiturum virtutem et operationem Sp. S. et auxilium divinum, ut in fide constantes permaneamus et vitam aeternam consequamur." p. 618. „Vera igitur sententia de praedestinatione ex Evangelio Christi discenda est. In eo enim perspicue docetur, quod Deus omnes sub incredulitatem concluserit, ut omnium misereatur et quod nolit quemquam perire, sed potius, ut omnes convertantur et in Christum credant." l. c. p. 619. cfr. Declar. p. 804 sqq. 814 sqq. Sententia denique illa, ex qua decreto de mittendo Christo subordinatur alterum de eligendo et reprobando, prorsus conveniens doctrinae Lutheranorum, Sohnii est, olim in Acad. Heidelb. Theol. Prof. in Exegesi praecipuor. artic. conf. August. tract. de aeterna praed. II. p. 1000. Et ad eam accedunt omnes qui Cameronis et Amiraldis methodum sequuntur. V. Lud. le Blanc Theses theolog. de decretor. divinor. ordine circa electos et reprobos p. 179 sqq. Hi enim Universalistae hypothetici appellantur propterea quod omnibus Deum parasse salutem arbitrantur sub conditione: si credant omnes. Io. Dallaei apologia pro duabus Ecclesiis, Gallicar. Synodis, Amst. 1653. 8. V. Christ. Eberh. Weismanni Introd. in mem. Hist. s. n. T. P. II. 910. Christ. Matth. Pfaffii diss. de Form. conf. helv. c. 1. p. 5. sqq. Pertinet huc etiam Sam. Strimesii χαρτολογία sacra s. Systema grat. div. i. e. conciliationis gratiae Dei salutif. Univers. et partic. tentamen. Francof. ad Viadr. 1713. 4.

§. 78.

Cetera Ecclesiae reformatae symbola, quamquam fere omnia de praedestinatione dicunt, tamen ad Remonstrantium et Lutheranorum, omnium denique Universalistarum sententias propius accedunt. Ac Theologi quidam ipsi et

lvini placita et Concilii Dordraceni decreta mitiorem sensum trahere conati, neque tam a Calvini genuina sententia recessisse paten-
 ti professi sunt. Attamen consensus Theologorum et Ecclesiarum communis non tam hor-
 rifice sensit de illius doctrina, praesertim ab-
 uti decreti, ut publicis confessionibus eam in-
 erent, nec ulla exstat confessio inde a Dordra-
 na, quae absoluti decreti explicitam mentionem
 iceret ad exponendum Dei consilium de ele-
 s et reprobis, imo haud paucae sunt, quae
 l reiiicientes, quae a nonnullis Theologis as-
 rius hac de re scripta sunt, generaliore
 ctrinam profiteantur, praetermissis omnibus
 aestionibus subtilioribus; nonnullae vero, quae
 xulentissimis verbis ab eadem doctrina abhor-
 ant, ita, ut iam universaliori Ecclesiarum re-
 matarum convenientia omne fere hac in re
 scrimen penitus sublatum esse dici non sine
 pssa possit.

Pertinet huc praeter ceteris ipsa helvet. conf. a. 1556, ea
 enim docet, Deum nos non sine medio, sed in Chri-
 sto et propter Christum elegerisse, c. 10. in Corp. et
 Synt. l. p. 14 sqq. Iesum Christum, Dominum no-
 strum unicum et aeternum generis humani, adeoque
 totius mundi esse servatorem, c. 11. l. c. p. 17. Sem-
 per et omnibus peccatoribus aditum patere ad Deum,
 c. 14. l. c. p. 24. „Ergo non sine medio, licet non
 propter ullum meritum nostrum, sed in Christo et
 propter Christum nos elegit Deus, ut qui iam sunt
 in Christo insiti per fidem, illi ipsi etiam sint electi,
 reprobis vero, qui sunt extra Christum, secundum il-
 lud Apostoli, vos ipsos tentate, num sitis in fide.” —
 „Et quamvis Deus norit, qui sint sui et alicubi men-
 tio fiat, paucitatis electorum, bene sperandum tamen
 est de omnibus, neque temere reprobis quisquam an-
 numerandus est,” l. c. p. 14. — Anglicanae Ecclesiae

Art. XXXIX. Ita loquuntur: Praedestinatio ad vitam est aeternum Dei propositum, quo ante iacta mundi fundamenta suo consilio, nobis quidem occulte constanter decrevit, eos quos in Christo elegit ex hominum genere a maledicto et exitio liberare utique (ut vasa in honorem efficta) per Christum ad aeternam salutem adducere. Unde qui tam praeclaro Dei beneficio sunt donati, illi spiritu eius, oportuno tempore operante, secundum propositum eius vocantur, vocationi per gratiam parent, iustificantur gratis, adoptantur in filios Dei, unigeniti eius Iesu Christi imaginem efficiuntur conformes, in bonis operibus sancte ambulant et demum ex Dei misericordia pertingunt ad sempiternam felicitatem. — Deinde promissiones divinas sic amplecti oportet, ut nobis in sacris literis generaliter propositae sunt et Dei voluntas in nostris actionibus ea sequenda est, quam in verbo Dei habemus diserte revelatam." Art. XVII. in Corp. et Syst. I, p. 102. cfr. Art. 2. 7. 15. 31. Ita sentiunt Episcopales fere omnes. „Unde manifestum est, hanc doctrinam in se ipsa, quamvis quibusdam sub specie humilitatis possit imponere, supplantatricem esse & vastatricem universae divinae vitae, radices pariter & ramulorum, hoc est, infirmat etiam fidem hominum in Evangelio (nempe si hoc serio severeque illis inculcetur, tanquam speciale Evangelii propositum) omnes eorum conatus ad bona opera sufflammat, eosque prorsus ab omni studio revocat beatæ illius regenerationis etc." Henr. Mori Opp. theol. p. 411. sqq. cfr. Gilb. Burnet expos. undequadraginta articulorum eccles. Anglic. Lond. 1699. Guil. Nicholai Def. eccl. Angl. P. I. c. 5. I. G. Walch Einl. in die Religionsst. III, p. 814 sqq. — Catechismus Heidebergensis: „Quid credis, cum dicis: passus est? resp. Eum toto quidem vitae suae tempore, quo in terra egit, praecipue vero in eius extremo, iram Dei adversus peccatum universi generis humani, corpore et anima sustinuisse, ut sua passione, tanquam unico sacrificio propitiatorio corpus et animam nostram ad aeternam damnationem liberaret et nobis gratiam Dei, iustitiam et vitam aeternam acquireret." Qu. 27. p. 22. Confessio Anhaltina haec habet. „Praedestinatio proprie non ad numerum, qui in Deo mentis est actio, sed potius ad consilium libertinae ipsius voluntatis referri debet. Ad consilium, inquam, seu propositum, et Decretum Dei aeternum et immotum de unico illo eodemque modo recipiendi homines post lapsum in gratiam sine prosopolepsia et propter

selum filium mediatorem vera fide apprehensum. Qui modus patefactus in evangelio, ut est immutabilis et nulla Diaboli vi aut fraude, nullaque calamitatis acerbitate vel everti, vel irritus piis reddi potest: sic neminem prorsus, quod quidem ad paternam clementissimi Dei voluntatem excludit: cum simul cum assumpta natura toti humano generi communi communem etiam salutis nostrae causam in se receperit mediator, nec venerit aliquos saltem, sed totum genus humanum salvare, quod perierat. Unde etiam universalem gratiae promissionem tot asseverationibus repetitam, sanctissimo insuper non tantum iuramento, sed et baptismi, ad quem omnes gentes invitat, sacramento, tanquam universali sigillo obsignare dignatus est: stititque omnium hominum salutem adeo, ut ad agenda poenitentiam nequaquam aliquos duntaxat sed omnes inde ab instauratae ecclesiae initio, usque ad finem mundi, severissimo mandato obliget, a cuius obedientia nemini unquam immunitatem concessit, nec concessurus est, donec in hoc orbe terrarum evangelii vox audietur." — Secundum beneplacitum ac consilium clementissimae voluntatis suae, per ac propter Christum ut mediatorem et in Christo tanquam capite, in quo nos iam ante fundamenta mundi iacta dilexerit, decreto immutabili destinavit vitae aeternae omnes ad Christum vera fide confugientes et in hac usque ad finem vitae perseverantes. c. 11. p. 47. Confessio Marchica ita docet. „Im Artikel von der ewigen Gnadenwahl oder Verzehung zum ewigen Leben erkennen und bekennen Se. Churf. Gn., dafs derselbe der allertröstlichen einer sey, darauf sich nicht allein die ändern alle, sondern auch unsre Seligkeit am meisten gründet, dafs nämlich Gott der Allmächtige aus pur lauter Gnaden und Barmherzigkeit, ohn alles Ansehen der Menschen Würdigkeit, ohn allen Verdienst und Werk, ehe denn der Welt Grund gelegt worden, zum ewigen Leben verordnet und auserwählt hat alle so an Christum beständig glauben, wisse auch und erkenne gar wohl die Seinen und wie er sie von Ewigkeit her geliebet, also schenkt er auch ihnen aus lauter Gnaden den rechtschaffenen wahren Glauben und kräftige Beständigkeit bis ans Ende, also, dafs dieselbe niemand aus der Hand Christi reissen und niemand von seiner Liebe scheiden könne, dafs ihnen auch alles, es sey gutes oder böses, zum besten gereichen müsse, weil sie nach dem Fürsatz berufen sind. So hab auch Gott nach seiner strengen Gerechtigkeit alle, die an

Christum nicht glauben, von Ewigkeit übersehen, denselben das ewige höllische Feuer bereitet, wie denn ausdrücklich geschrieben stehet: wer an den Sohn nicht glaubet, der wird das Leben nicht sehen, sondern der Zorn Gottes bleibet (ergo ist er zuvor schon) über ihm, nicht, daß Gott eine Ursache sey des Menschen Verderben, nicht daß er Lust habe an der Sünde der Tod, nicht, daß er ein Stifter und Antreiber der Sünde sey, nicht, daß er nicht alle wolle selig haben, denn das Widerspiel durchaus in der heiligen Schrift zu finden ist, sondern, daß die Ursach der Sünde und des Verderbens allein bei dem Satan und in den Gottlosen zu suchen, welche wegen ihres Unglaubens und Ungehorsams von Gott zur Verdammnis verstoßen. Item, daß an niemandes Seligkeit zu zweifeln, so lang die Mittel der Seligkeit gebraucht werden, weil allen Menschen unwissend, zu welcher Zeit Gott die seinen kräftiglich berufe, wer künftig glauben werde oder nicht, weil Gott an keine Zeit gebunden und alles nach seinem Wohlgefallen verichtet. Hier entgegen verwerfen Se. Churf. Gn. alle und jede zum Theil gotteslästerliche, zum Theil gefährliche opiones und Reden, als daß man in den Himmel hinauf mit der Vernunft klettern und allda in einem sonderlichen Register oder in Gottes geheimer Canzlei und Rathstuben erforschen müsse, wer da zum ewigen Leben versehen sey oder nicht, da doch Gott das Buch des Lebens versiegelt hat, daß ihm wohl keine Creatur hinein gucken wird. Item, daß Gott propter fidem praevisam, wegen des Glaubens, so er zuvor ansehen, etliche auserwählet habe, welches pelagianisch; daß er dem meisten Theil die Seligkeit nicht gönne, welchen er absolute, bloßhin, ohne einige Ursach, auch nicht wegen der Sünde, verdammet, da doch der gerechte Gott niemand zur Verdammnis beschlossen, denn wegen der Sünde und derwegen der Rathschluß der Verwerfung zur Verdammnis nicht ein absolutum decretum, ein freier lediger Rathschluß zu achten — item, daß die auserwählten leben mögen, wie sie immer wollen, dagegen helfe denen, so nicht erwählet, kein Wort, kein Sacrament, keine Frömmigkeit etc." Conf. Fid. lo. Sigism. elect. Brandenb. p. 12 sqq.

CAP. 3.

DE EXTERNO STATU ET PERICULIS REUNIONUM
FACTIS.

§. 79.

Reformati quum inde ab initio dissensionis rationi latiore campum, in quem excurrere possent aperirent, minusque mysteria, praesertim in sacramentis, spectarent, quam ratiocinando hominum mentem atque naturam indagare et assequi uiderent, non solum hac in re ulterius, quam Lutherani, progrediebantur, sed Protestantismi iam ingenium excolendum et promovendum ulto magis curabant. Hinc Reformati ab his lim. accusabantur abusus rationis, de quo diu et acriter dimicabatur, indeque ad nascentes plurimas sectas ansam praebebant. Itaque quid significant Sacramenta, Reformati maxime spectent, factum est, ut, quamvis ritibus ceremoniis sint iniquiores, tamen accidentalia uædan, quae ad sacramentorum administrationem pertinent, pie accurateque observent propterea et communem panem distribuunt, eius loco Lutherani placentulas orbiculares et Romana Ecclesia usitatas adhibent, quas hostias et oblatas appellant, et panem illum frangere soleant, in memoriam et symbolum fracti corporis Christi.

Nicolai Vedelii Rationale theologicum s. de necessitate et vero usu principiorum rationis in argumentis theologicis, libri tres. Genevae 1628. Contra quædam librum scripta sunt Calovii consideratio rationalis theologici, Rostoch. 1636. Musaei de usu principiorum rationis et philosophiae in controvers. theol. 1721.

c. 7. sqq. cfr. Scherzer, Collegium anti-Calvinian, p. 15. Iac. Maelini colleg. anti-Calvinianum disp. 7. Io. Fridr. Mayer de quaest. theol. in quinquam adducat reformatos discrimen hoc principium: fidei dogmata esse rationis arbitrio submitienda. Gryphisw. 1704. Pfaffii introd. in hist. theol. lit. p. 1. p. 292. I. G. Walch Einleit. in die Religionsst. III. p. 154. Fr. Schlegel Vorles. über die neuere Gesch. Wien 1814. p. 429 sqq.

Marc. Friedr. Wendelini christan. Theol. I. I. c. 31. Franc. Burmanni Synops. Theol. I. VII. c. 10. Franc. Turretini Instit. Theol. elenct. loc. 19. qu. 24. Das. Wytttenbach Tentamen Theol. dogm. I. 40. Phil. Iul. Rehtmeyer diss. de oblatia eucharisticis, quae hostiae vocari solent. Helmst. 1702. 4. Si quis videret cultum, quam parum sanctae et exquisitae hae de re Polemici disputare soliti sint, adeat Io. Ern. Schubert institut. theol. polem. P. III. c. 2.

§. 80.

Imaginum in templis collocandarum usus ab Ecclesia Lutherana admittitur, tanquam adiaphoron, a Reformatis prorsus relictur ut perniciosum institutum et ad superstitionem facillime declinans. Quae de re dissensionis fundamentum ex historia repetendum, a Carolostadio et Luthero iactum, communi repugnantia contra Catholicorum nimiam erga imagines reverentiam confirmatum, denique singulari etiam praeceptorum Decalogi divisione, a Reformatis facta, stabilitum est. Lutherani Augustinianam praeceptorum enumerationem sequuntur, quae praeceptum de non faciendis imaginibus omittitur. Quae vero olim moveri solebant quaestiones controversae: utrum per sacramentum baptismi homine ipsa regeneretur fidesque illi conferatur, an vero illa confirmetur tantum et obsignetur, fidesque roboretur; deinde, utrum exorcismus de-

at necessario adhiberi in baptismo, nec ne; porro in baptismi Sacramentum in casu necessitatis administrari infantibus a laicis etiam, quin a mulieribus assit; tandem, utrum in oratione dominica nomine ~~regis~~ satanas significetur, an malum morale; de-
que utrum in publicis sacris orationibus perico-
ecclesiasticis sit utendum, nec ne: hae omnes
is profecto generis sunt, de quibus nostris
aporibus haud facile quisquam certet.

„Das Bildstürmen habe ich also angegriffen, daß ich
sie zuerst durch das Wort Gottes aus dem Herzen
risse und unwerth und veracht machte, wie es denn
auch also geschehen ist, ehe denn D. Carlstadt vom
Bildstürmen träumete. Denn wo sie aus den Herzen
sind, thun sie vor den Augen keinen Schaden. Aber
D. Carlstadt, dem nichts gelegen ist an den Herzen,
hat das umgekehrt und sie aus den Augen gerissen
und im Herzen stehen lassen.“ Luth. wid. die himml.
Propheten. a. 1525. Opp. Altenb. III. p. 42. Declar.
Form. Conc. p. 789 sqq. Io. Schröder apodixis de
imaginibus ad habendum, sed non ad colendum chri-
stiano populo concessis. Gerhard Locc. theol. T. III.
p. 50. Calov. Syst. locor. theol. T. XI. p. 48.

„An non autem in templis imagines tolerari possunt,
quae pro libris sint imperitae multitudini? resp. Mi-
nime. Neque enim decet nos sapientiores esse Deo,
qui Ecclesiam suam non mutis simulacris, sed viva
praedicatione verbi sui vult erudiri.“ Catech. Hei-
delb. qu. 98. cfr. qu. 97. Riveti explic. decal. I. p.
1257. Marckii comp. theol. christ. c. 12. p. 234. —
„Præceptum secundum: ne sculpas tibi simulacrum
etc.“ Cat. Heidelberg. Qu. 92. „Eius generis hanc
rem esse meminerint, in qua liberum cuique iudi-
cium esse debeat, ob quam non sit contentiose cum
dissentiente pugnandum.“ Calv. Inst. rel. chr. c. 3
Ursini explic. catech. p. 686.

Gruner Instit. polem. p. 234 sqq. Cfr. Stange theol.
Symmicta. II. p. 389. sqq.

§. 81.

Quum ad normam simplicis status primiti-
ve Ecclesiae revocare restauratam Ecclesiam

paulloque longius a Romana recedere conarentur Reformati, regimē etiam ecclesiasticum episcoporum, quorum in locum apud Lutheranos Superintendentes et Consistoria succedere, penitus reiiciebant ac presbyterianam inspectionem praeferebant. Qua in re constituenda Anglicana Ecclesia regnans (episcopal church, high church), Catholicismi omnino formam externam suo statu expressam praeseferens, a ceteris omnibus Ecclesiis reformatis discedit, cuius quidem constitutionis causa et ratio in historia reformationis potissimum quaerenda est. Denique ex liberiori Reformatum ingenio, rationisque usu et ipsorum interno statu ecclesiastico, cur liberae civitates ac res publicae Monarchiis non solum praeferebantur existimaverint sed ad formandas etiam haud parum ipsi fecerint, acquiescentibus tamen Lutheranis in Monarchiis temperatis, facile intelligitur.

„Graecum est et inde ductum vocabulum, quod ille, qui praeficitur, eis, quibus praeficitur, superintendit, curam eorum scilicet gerens: ex quo quippe *super*, *επισκοπος* vero intentio est, ergo *επισκοπος*, si velimus, latine *superintendere* possumus dicere.” Augustin. de civit. Dei I. 19. c. 19. l. 1. c. 9. V. Chamnitii, Loc. theol. c. 7. p. 28. Quenstaedt Syst. theol. P. IV. c. 1. p. 960. l. G. Walch Einleit. in die Religionsstr. III. p. 405 sqq. Ei. Biblioth. theol. sel. II. p. 464. Bentheim Engländer. Kirchen- und Schulenst. B. 3. c. 16. Staudlin kirchl. Geographie und Statistik. I. p. 99. 129 sqq. Schlegel I. c. p. 430.

§. 82.

Praeterea multae sunt causae, ex quibus in diversissimis Europae regionibus a Lutherana

eluncta fuit Reformationum doctrina et stabilita ecclesia. Eam publice recipi iussit in terris ibi subiectis Fridericus III. Elector Palatinus a. 1650; et post Ludovicum a. 1576, qui Lutheros restituit, Johannes Casimirus a. 1583. Deinde a. 1580 in terris Bipontinis, ac paullo post in Nassoviensibus, Hanoviensibus, Isenburiensibus provchi coepit. Bremensis Ecclesia a. 1581 reformatam doctrinam publice recepit; a. 1595 Anhaltina; a. 1605 Hassiaca et Brandenburgica a. 1614. Anglia, regnante Elisabetha, de Calvinismi castra transit, sed scissa simul in episcopaliū et Puritanorum partes; ex his orta presbyterianorum et Independentium s. Congregationalium discrimina. Scotia, Iohannis Knoxii, Calvinii discipuli, industria Genevensium ritus et dogmata accepit. Belgia foederata cum Calvinii doctrina et institutis a. 1571 reformatae ecclesiae nomen publice sibi tribuit. Nec defuere, ut Poloniae, Borussiae, Hungariae et Transsylvaniae seculo iam XVI. eandem doctrinam intrarent singulasque ecclesias instituere conarentur. Quae omnes ad hunc usque diem varia fortuna florere non desierunt.

Struve pfälz. K. Hist. c. 5 sqq. Henr. Altung hist. de Eccles. palat. c. 31. Stäudlin kirchl. Geographie und Statistik II. p. 523 sqq. — Löscher ausführl. Hist. mot. III. 1. 6. c. 8. — Salig Hist. d. Augsb. Conf. III. p. 715. 766 sqq. Stäudlin I. c. p. 411 sqq. — Io. Christ. Beckmann Hist. d. fürstl. Hauses Anhalt. II. P. 6. p. 133. Stäudlin I. c. p. 502. — id I. c. 393 sqq. 476. 511. sqq. — Gilb. Burnet Hist. reform. Anglic. II. p. 16 sqq. 267. Ge. Wilh. Alberti Briefe über den Zust. d. Relig. u. Wissensch. in Großbritannien. IV. p. 1039. Bentham england. Kirchen- und Schulstaat.

Stäudlin I. c. p. 129. — Wilh. Robertson *Gesch. v. Schottland unter der Reg. der K. Marie und des K. Iac. VI.* I. p. 137. sqq. Stäudlin I. c. p. 188 sqq. — Hug. Grotii *Annal. et hist. de reb. belg.* Amst. 1658. 12. I. II. p. 58. Stäudlin I. c. II. p. 218 sqq. — id. I. p. 355 sqq. 382 sqq. 388.

§. 83.

Vix ortum et apertum erat inter Protestantes schisma, quum iam eidem medelam afferre conarentur permulti. Sec. XVI. quorum tamen ex zelo dogmatico nati proptereaquo frustra tentati labores ad inimicitiam augendam magis, quam ad pacem restituendam faciebant; quamobrem re vera ad controversiam ipsam promovendam conferebant. Consensus Sendomiriensis a. 1570 sancitus non ita comparatus erat, ut reliquis etiam, praesertim ex Lutheranis placere potuisset. Inter Palatinos Sec. XVII. Davidus Pareus hunc saxum volvit his potissimum rationibus, quod dissensus non pertineat ad fundamenta fidei: quod controversia de cocna sacra non ad integram doctrinam spectet, sed ad partem tantum salutis parandae non necessariam, denique quod eiusmodi pax Marpurgi, Vitembergae et Sendomiriae iam tentata fuerit. Tunc maxime, an fundamentalis dissensus inter utramque Ecclesiam intercedat, quaeri coepit. Praeterea Io. Duraeus id omni studio egit, ut Reformatos cum Lutheranis reconciliaret, sed magnam sibi adversariorum multitudinem excitavit.

Consensus in fide et religione christiana inter Ecclesias evangelicas maioris et minoris Poloniae, magnique ducatus Lithuaniae et ceterarum eius regni provinciarum, primo Sendomiriae a. 1570 in Synodo gene-

rali sanctitas et deinceps in aliis, ac demum Wlodyslaviensi generali Synodo a 1583 confirmatus. Prodiit primum a. 1586 lat. et polon., deinde Thoruni 1592 cum actis et conclusionibus Synodi gener. Thoruniensis, Heidelbergae 1605, ac legitur in Corp. et Synt. I. p. 215. sqq. Vid. Dan. Ern. Jablonsky historia consensus Sendomiriensis inter evangelicos regni Poloniae et magniducatus Lithuaniae in Synodo gener. evangelicor. utriusque partis Sendomiriæ a. 1570 die 14. Aprilis initi. Berol. 1731. 4. I. G. Waloh Einleit. in die Religionstr. III. p. 1044. — Dav. Parei Irenicum s. de unione et Synodo evangelicorum concilianda liber votivus paci Ecclesiae et desideriis pacificorum dicatus. Heidelb. 1615. 4. Nic. Hunnii Diascepsis theologica de fundamentali dissensu doctrinae evangelico-Lutheranae et Calvinianae. Vitemb. 1626. Io. Laur. a. Mosheim Comment. de Jo. Duraeo pacificatore celeberr. Helmst. 1744. 4. cfr. Waloh Bibl. theol. sel. II. p. 492 sqq.

§. 84.

Colloquium Lipsiense a. 1631 a theologis Brandenburgicis et Casselanis cum Saxonis, institutum in articulis maxime controversis nihil efficiebat ad pacem restituendam. Colloquium charitativum Thorunense ad incundam cum catholica, reformata et lutherana Ecclesia concordiam a. 1645 habitum felici eventu carebat. Colloquium Casselanum a. 1661 institutum inter theologos Marpurgenses et Rintelenses eum in finem, ut si non consensio mutua, tamen fraterna tolerantia sanciretur, secutae sunt ingentes lites: dissensus magis auctus, motum iterum de Syncretismo funestum bellum est.

„Colloquium inter Theologos Germanos tam August. Conf. quam Reformatos Lipsiae habitum ap. Timann. Gesselium in Hist. rer. memorab. Traj. 1761. 4. T. II. p. 597. Colloquium Lipsiacum a. 1631. da die anwesenden Reformirten und Lutherische Theologi eine Liquidation angestellt, wie weit sie einig und nicht

einig seyen. In den Drey Confessiones, welche in den churf. Brandenburg. die Religion betr. edictis zu beobachten befohlen worden. Walch Einleit. I. c; p. 1048. — Acta conventus Thoruniensis celebr. a. 1645. etc. — (a. Catholicis edita) Varsov. 1645. 4. Thorunische Declaration, welche a. 1646. nicht allein von den Brandenburg. Reformirten, sondern auch von allen aus der Cron. Polen, Großfürstenthum Lithauen und incorporirten Provinzien Deputirten Proceribus et Theologis ist unterschrieben worden. In den Drey Confessiones I. c. Ge. Calixti Scripta facientia ad colloquium Thoruniense cum consideratione et episcopi. Helmst. 1645. Calovii Hist. syncretistica. I. III. c. 3. p. 219. sqq. cfr. Hartknoch preuss. Kirchenhist. I. IV. c. 6. p. 934 — Brevis relatio colloquii, auctoritate Guilelmi, Hassiae Landgravii, inter theologos quosdam Marburgenses et Rintelenses habiti, una cum concluso eorundem theologorum Casselis. 1641. 4. I. G. Walch Bibl. theol. set. II. p. 489 sqq.

§. 85.

Reformata Gallorum Ecclesia, temperatam Calvini doctrinam defendens, eodem seculo paci conciliandae omnem operam dedit, primum iam a. 1631 Synodo Carentonensi, deinde scriptis sat multis, quibus animum pacis cupidum ostendebat. Hos inter theologos Moyses Amyraldus et Petrus Iurieuus maxime eminent, quibus accedunt Io. Henr. Hottinger, Io. Henr. Heidegger, Bened. Pictetus. Nec deerant inter Lutheranos, qui eadem summopere conarentur, quem in censum praesertim veniunt Ge. Calixtus et Fridericus Ulricus filius, ac postea I. Fabricius. Ineunte Sec. XVIII. Fridericus I. Rex Borussiae multam hac in re promovenda operam posuit et inter utramque partem colloquium Berolini instituit. Ex Lutheranis Io. Matth. Pfaffius princeps auctor suasorque pacis, ex Reformatis Alph.

urretinus fuit. Ac saepius eadem res denuo
gitata est, postremo nostris temporibus, ubi,
nquam, expediri posse videbatur et iam mul-
s in locis expedita est.

Thom. Ittig. de Synodi Carentoniensis a Reformatis in
Gallia Ecclesiis a. 1631. celebr. indulgentia erga Lu-
theranos. Lips. 1705. 4. M. Amyraldi Irenicum s. de
ratione pacis in religionis negotio inter evangelicos
constituendae concilium. Salmur. 1662. 8. P. Jurieu
Jugement sur les methodes rigides et relaxées d'ex-
pliquer la providence et la grace, pour trouver un
moyen de reconciliation entre les protestans. Roterd.
1686. 12. Id. de pace inter Protest. ineunda con-
sult. etc. Vtr. 1688. 8. Io. Henr. Heidegger diss. pos-
terior de conc. protest. ecclesiast. T. III. Diss. select.
p. 477. Dallaei Apologia pro Ecclesiis reform. c. 7.
p. 34. Bén. Picteti de Consensu et Dissensu inter
Reform. et Aug. Conf. fratres. Amst. 1697. c. 7. —
Ge. Calixti Consultatio de tolerantia Reformatorum.
ed. Fr. Vlr. Calixtus 1658. 4. Fr. Vlr. Calixti via ad
pacem inter Protest. praeliminaliter restaurandam,
cum episcrisi, Helmst. 1700. 4. Io. Fabricii Consideratio
controversiarum quae evangel. inter et rom. cathol.
Reformatosque agitantur ed. 2. Stend. 1715. 4. — Io.
Alph. Turretini de ~~pae~~ Protestantium ecclesiastica l.
Gen. 1707. 4. quo continentur: 1) epistola pastorum
et professorum Genev. ad Frid. I. Boruss. reg. 2) re-
gis responsio; 3) comitis a Metternich literae ad past.
et prof. Genev. quum regis resp. transmitteret; 4) Tur-
retini oratio de componend. prot. dissid. Cui libro
deinde opposita est Aufrichtige und bescheidentliche
Prüfung des den 22. April 1707. an Ihro königl. Ma-
jestät in Preussen abgelassenen Schreibens der Hrn.
Prof. zu Geneve, durch einen unpartheyischen Luth-
eraner. 1708. Kappens Sammlung einiger vertrauten
Briefe, welche zwischen dem Freyherrn Gottfr. von
Leibnitz und dem Berlinischen Hofprediger Dan.
Ern. Jablonsky, auch andern Gelehrten über die Ver-
einigung der luth. und ref. Religion gewechselt wor-
den sind, aus ihren Handschriften mit einigen An-
merkungen ans Licht gestellt. Leipzig 1745. 8. Kö-
cher Bibl. irenica ad calc. ei. Abbildung einer Frie-
denstheologie p. 278. Christoph Matth. Pfaffens ge-
sammelte Schriften, so zur Vereinigung der protesti-
renden Kirchen abzielen. Halle 1723. 2 Voll. I. G.
Walch Einleitung in die Religionsstr. I. p. 523. III.

p. 1060 sqq. Bibl. theol. vol. II. p. 513. sqq. — H. S. von Alpen patriot. Aufruf zur allgemeinen Vereinigung der Religionen etc. dem Friedenscongreß gewidmet. Frankf. 1801. 8. Ist denn kein Verein der christlichen Religionspartheyen möglich etc. von I. A. D. Range. Glogau 1802. 8. Rathschläge eines Weltbürgers zu einer zweckmäßigen und dauerhaften Vereinigung beider protestantischen Kirchen mit einem Vorwort von D. Hufnagel. Frankf. 1803. 8. Gedanken über einen Kirchenverein beider protestantischen Religionspartheien von I. N. Fr. Brauer. Carlsr. 1803. 8. D. Gottl. Schlegel über den Nutzen der Annäherung und Aehnlichmachung der mehreren christlichen Religionspartheien. Laip. 1803. 8. I. N. Schember über Vereinigung der beiden protestantischen Confessionen in den Badischen Gesamt Landen. Mannh. 1803. 8. G. I. Plank über die Trennung und Wiedervereinigung der getrennten christlichen Hauptpartheien. Tüb. 1803. 8. Fr. Sam. Gottfr. Sack über die Vereinigung der beiden protestantischen Kirchenpartheien in der preussischen Monarchie; nebst einem Gutachten über die Beförderung der Religiosität. Berlin 1812. 8.

DOCTRINA
SOCINIANORUM
ET
THEOLOGIAE ORTHODOXAE.

Section

GENERAL 1502

13

GENERAL 1502

CAP. I.

DE ORIGINE ET FATIS SOCINIANISMI.

§. 86.

Doctrinae, quam Sociniani sec. XVI. profitebantur de Trinitate, origo et ratio ex veterum haeticorum sententiis repetenda est, quemadmodum ipsi Sociniani fatentur. Illorum enim opiniones quum catholicæ ecclesiae vigilantia ac severitate ante oppressæ essent, postgestitata per Lutherum sana et libertatem de rebus christianis sentiendi restauratam subito eoque liberius proliferarunt. Hunc in numerum referendæ Ludovici Hetzeri, Johannis Campani, Michaelis Scryeti sententiæ sunt, quibus excitatum non solum Lutheranorum ac Reformationis commune erga omnes divinitatis Christi veræ hostes odium, sed contraria etiam declarata est symbolis Lutheranorum, orthodoxa, et catholicae congrua doctrina. Nam ex hoc primario theologiæ christianæ capite, diversa ratione tractato prorsus diversam profluere debere omnem de religione christiana doctrinam, facile tunc perspicitur.

„Photinum certum est, ipsissimam nostram sententiam et sermone et scriptis acriter defendisse, nequa post-

quam incepit, perpetuo, dum vixit." Fausti Socii Disp. de Iesu Christi filii Dei natura, sive essentia advers. Andr. Volanum Opp. II, p. 417. „Quod ad Paulum Samosatenum attinet, eum quidem nobiscum sensisse arbitramur in eo, quod Dei filium, antequam in Mariae virginis utero conciperetur, revera constitisse negaverit atque adeo eius de Christi persona sententiam universam parum a nostra abfuisse credimus, non tamen eum pro sancto veneramur etc." Faust. Soc. I, c. p. 420 *cf.* Sandii Bibl. Antitrinitarior. p. 204.

De Hetero. v. Sandii Nucleus hist. eccles. I, III, p. 421 qui manifestissimum eum et certissimum Arianum appellat. Ei. Bibl. Antitr. p. 16. Du Pin Biblioth. des auteurs separez de la commune de l'egl. rom. I, 1, p. 339. Ioh. Conr. Fueslin Beiträge zur Kirchen-Reform. Gesch. d. Schweiz. III, praef. p. 6. V. p. 890 sqq.

De Campsio v. Sandii Bibl. Antitr. p. 17. Doch Hist. Antitrinitarior. T. II, p. 225. Schellhorn, Arianismus liter. P. XI, p. 1, sqq.

De Trinitatis erroribus libri VII, per Mich. Servetum, alias Reves ab Arragonia Hispanum 1531. 8. Dialo-
gorum de Trinitate libri duo, etc. 1542. Christianismi restitutio, totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocatio, in integrum restituta, cognitione Dei, fidei Christi, justificationis, salutis, etc. Restitutio, nobis denique regno coelesti, Babylonis impiae captivitate soluta et Antichristo cum suis penis destructo 1553. *cf.* Sandii Biblioth. Antitr. p. 141. Mosheim hist. Michaelis Serveti Helms. 1727, p. 62 sqq. Ei. Zweiter Versuch einer vollständ. u. unpart. Ketzer-gesch. Helms. 1748, 4. Elusé. Neue Nachrichten von Mich. Servet, Helms. 1750, 4. Melanchthonis Epp. selectiores, ed. a. Casp. Peucep. Viteb. 1565. 8. p. 96. sqq.

Damnatio et Samosateno, veteres et neotericos, qui tantum unam personam esse contendunt, de Verbo et Spi. Sancto, et impie rhotomantur, quod non sint personae distinctae, sed quod Verbum significet Verbum vocale et Spiritus motum in rebus creatum." Aug. Conf. art. 4, p. 9. Quos autem Samosateno neotericos dixerit Melanchthon, satis liquet. v. L. G. Walch de Samosatēianis neotericis, quorum mentio fit in Aug. Conf. len. 1730, 4. Form. Conc. Epit. p. 626. „De Serveto rogas, quid sentiam? ego vero video, satis acutum ac verum esse in disputando, sed

plane gravitatem ei non tribuo, — De Trinitate scis me semper veritum esse, ut haec aliquando erumpere-
rent: Bone Deus, quales tragoedias excitabit haec
quaestio apud posteros, num Verbum sit hypostasis,
num Spiritus sit hypostasis? etc." Phil. Melanchth.
ep. ad Camerar. a. 1533. l. 4. ep. 140. Calvini Epist.
ad responsa. Genevae. 1575. fol. p. 148. „Arbitror te
nosse filium istum Satanae (Campanum) et adversa-
rium Filii Dei, quem plus etiam, quam Arius ipse
blasphematur. Quare te oro, per Christum, ut apud
Senatum et ubique potes, agas, ne tales furias, non
vocatas sic admittant, cum absque vocatione, neque
angelus sit audiendus." Luth. ep. ed. Schütz. II. p.
251. De doctrina trinitatis ita disseruit Lutherus:
Der Teufel sucht in der Welt das Herzeleid, das er
nur Schulgezänke anhebt, immer neue Rotten auf-
bringt, damit das Evangelium zerrüttet werde. Darum
rede ich nicht viel davon, ohne das man bleibe bei
den Worten einfältig und lasse sich die Worte an-
gen. Wir haben im Glauben genugsam, da wir an-
gen: ich glaube an Gott Vater, Sohn und heiligen
Geist. Nun soll man an Nichts glauben, denn al-
lein an Gott. Wenn du das fassst und weisst, so
hast du Argument genug, das Christus muss Gott
seyn, sonst könnte man nicht an ihn glauben. Wie
aber drei Personen da der Gottheit unterschiedlich
sind und doch ein Gott im Wesen ist, wirst du nicht
begreifen. Könnte man erdennen, so dürfte man
nicht glauben. Darum hüte sich jedermann, für Fra-
gen, wann er das Wort hat, so halte er sich daran
und lasse sich nicht davon weissen. Luth. Predigt
über Evang. am Trinitatifest, Joh. 3. 1. 5. Sack-
dorf hist. Lutheranismi I. II. p. 60. Quid de Ariana
haeresi senserit Lutherus, ex his ipsius verbis liquet:
„Vor der Welt Augen scheint es wohl, als liegen die
Christen unter; denn man tödtet sie und würgt sie
dahin, wie das Schlacht Vieh und die Gottlosen schwe-
ben oben, die Rotten und Secten behalten recht und tri-
umphiren. Aber was ist? Es währet nicht lang, so
kehret sich alles um, da gehen denn die Gottlosen
unter, die Lehre der Rottengeister wird vergessen.
Da siehet man denn wohl, wie Christus den Seinen
helfen gehölet und wie sie Herten gewesen sind des
Todes, der Sünde und des Teufels, welches jetzt gar
nicht so scheint. Also ging es zu Arii Zeiten, da
waren kaum 3 Bischöfe in der ganzen Christenheit,
die da recht predigten, da war die ganze Welt mit
dieser Ketzerei verführt, auch der Kaiser selbst; da

GENERAL 1902

15

1902-1903

CAP. 4.

DE ORIGINE ET FATIS SOCINIANISMI.

§. 86.

Doctrinae, quam Sociniani sec. XVI. profitebantur de Trinitate, origo et ratio ex veterum haereticorum sententiis repetenda est, quemadmodum ipsi Sociniani fatentur. Illorum enim opiniones quum in catholica ecclesia vigilanda ac severitate ante oppressae essent, post restituta per Lutherum sacra et libertatem de rebus christianis sentiendi restaurata subito eoque liberius pullularunt. Hunc in numerum referendae Ludovici Hetzeri, Johannis Campani, Michaelis Serveti sententiae sunt, quibus excitatum non solum Lutheranorum ac Reformationum commune erga omnes divinitatis Christi verae hostes odium, sed contraria etiam declarata est symbolis Lutheranorum, orthodoxa, et catholicae congrua doctrina. Nam ex hoc primario theologiae christianae capite diversa ratione tractato prorsus diversam profluere debere omnem de religione christiana doctrinam, facile tunc perspicitur.

„Photinum certum est, ipsissimam nostram sententiam et sermonē et scriptis acriter defendisse, idque post-

quam incepit, perpetuo, dum vixit." Fausti Socini Disp. de Iesu Christi filii Dei natura, sive essentia advers. Andr. Volanum Opp. II. p. 417. „Quod ad Paulum Samosatenum attinet, eum quidem nobiscum sensisse arbitramur in eo, quod Dei filium, antequam in Mariae virginis utero conciperetur, revera constitisse negaverit atque adeo eius de Christi persona sententiam universam parum a nostra abfuisse credimus, non tamen eum pro sancto veneramur etc." Faust. Soc. I. c. p. 420. *cf.* Sandii Bibl. Antitrinitariae, p. 204.

De Hetero. v. Sandii Nucleus hist. eccles. I. III. p. 424. qui manifestissimum eum et certissimum Arianum appellat. Ei. Bibl. Antitr. p. 16. Du Pin Biblioth. des auteurs separez de la commune de l'egl. rom. I. 1. p. 339. Ioh. Conr. Fueslin Beiträge zur Kirchen-Reform. - Gesch. d. Schweiz. III. praef. p. 6. V. p. 890 sqq.

De Campagno v. Sandii Bibl. Antitr. p. 17. Boek Hist. Antitrinitariorum, T. II. Per. III. Schellhorn, Aeneit. liter. P. XI. p. 1. sqq.

De Trinitatis erroribus libri VII. per Mich. Servetum, alias Reves ab Arragonia Hispanum, 1531. 8. Dialo-
gus de Trinitate libri duo, etc. 1532. 8. (Christianismi) restitutio, totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocatio, in integrum restituta, cognitio Dei, fides Christi, justificationis, salutis, etc. Restitutio nobis, denique regno coelesti, Babylonis impiae captivitate soluta et Antichristo cum suis penitus destructo 1553. *cf.* Sandii Biblioth. Antitr. p. 111. Michaelis hist. Michaelis Serveti Helms. 1727. p. 62 sqq. Ei. Zweiter Versuch einer vollständ. u. unpart. Rettungsgesch. Helms. 1748. 4. Elisei. Neue Nachrichten von Mich. Servet, Helms. 1750. 4. Melanchthonis Epp. selectiores, ed. a. Casp. Peucep. Viteb. 1565. 8. p. 36. sqq.

Damnans et Samosatenos, veteres et neotericos, qui tantum unam personam esse contendunt, de Verbo et Spiritu sancto, et impie rhotizantur, quod non sint personae distinctae, sed quod Verbum significet Verbum vocale et Spiritus motum in rebus creatum.

Aug. Conf. art. 4. p. 2. Quos autem Samosatenos neotericos dixerit Melanchthon, satis liquet. v. I. G. Wachl de Samobathianis neotericis, quorum mentio fit in Aug. Conf. Ien. 1730. 4. Form. Conc. Epit. p. 626. „De Serveto rogas, quid sentiam? ego vero video, satis acutum ac castrum esse in disputando, sed

plane gravitatem ei non tribuo. — De Trinitate scis me semper veritum esse, ut haec aliquando erumpere-
rent. Bone Deus, quales tragoedias excitabit haec
quaestio apud posteros, num Verbum sit hypostasis,
num Spiritus sit hypostasis? etc." Phil. Melanchth.
ep. ad Camerar. a. 1533. l. 4, ep. 140; Calvini Epist.
et responsa. Genevae 1575. fol. p. 148. „Arbitror te
moese filium istum Satanae (Campanum) et adversa-
rium Filii Dei, quem plus etiam, quam Arius ipse
blasphematur. Quare te oro, per Christum, ut apud
Senatum et ubique potes, agas, ne tales furias non
vocatas sic admittant, cum absque vocatione, neque
angelus sit audiendus." Luth. ep. ed. Schütz. II. p.
251. De doctrina trinitatis ita disseruit Lutherus:
Der Teufel sucht in der Welt das Herzeleid, dafs er
nur Schulgezänke anhebt, immer neue Rotten auf-
bringt, damit das Evangelium zerrüttet werde. Darum
rede ich nicht viel davon, ohne dafs man bleibe bei
den Worten einfältig und lasse sich die Worte an-
gen. Wir habens im Glauben genugsam, da wir an-
gen: ich gläube an Gott Vater, Sohn und heiligen
Geist. Nun soll man an Niemand glauben; denn al-
lein an Gott. Wenn du das fassest und weisst, so
hast du Argument genug, dafs Christus muß Gott
seyn, sonst könnte man nicht an ihn glauben. Wie
aber drei Personen an der Gottheit unterschiedlich
sind und doch ein Gott im Wesen ist, wirst du nicht
begreifen. Könnte man ermessen, so dürfte man
nicht glauben. Darum halte sich jedermann für Fran-
gen; wann er das Wort hat, so halte er sich daran
und lasse sich nicht davon weisen. Luth. Predigt
über Evang. am Trinitatsfest, Joh. 3, 1 — 5, Sedke-
dorf hist. Lutheranismi I. II. p. 60. Quid de Ariana
haeresi senserit Lutherus, ex his ipsius verbis liquet:
Vor der Welt Augen scheint es wohl, als liege die
Christen unter; denn man tödtet sie und würget sie
dahin, wie das Schlacht-Vieh und die Gottlosen Schwe-
hen ohn, die Rotten und Secten behalten, recht und tri-
umphiren. Aber was ist? Es währet nicht lang, so
kehret sich alles um, da gehen denn die Gottlosen
unter, die Lehre der Rottengeister wird vergessen.
Da siehet man denn wohl, wie Christus den Seinen
habe geholfen und wie sie Herten gewesen sind des
Todes, der Sünde und des Teufels, welches jetzt gar
nicht so scheint. Also ging es zu Arii Zeiten, da
waren kaum 3 Bischöfe in der ganzen Christenheit,
die da recht predigten, da war die ganze Welt mit
dieser Ketzerei verführt, auch der Kaiser selbst; da

Hieß sich ansehen; als läge Christus unten und Arius
oben, da dachte man, nun ist's aus mit Christo
und mit seinen Christen; das Evangelium ist dahin,
es ist nun aus mit ihnen; Ja wol aus. Es bliebe
dennoch Christus und der Glaube. Wo sind jetzt
dieselben Ketzer? Arius mit dem Kaiser ging unter,
so daß ihr Name Ruhmehter sinket vor der Welt und
ihre Lehre nicht mehr gilt; sie sind darzu alle zum
Teufel gefahren; Christus aber lebet noch und sein
Reich stehet auch noch feste. Schrift vom Reiche
Christi u. Christi. Freiheit über Jerem. 23. d. 3. S. Al-
tenb. IV. III. p. 795. Seckendorf I. c. p. 89.

§. 87.

Ac trinitariam Socini sectae suae nomen
dedere. Unquam s. Antitrinitarii haud pauci in
Polonia cum in errorem inciderant, quem po-
stea longe lateque disseminatum videmus. Quod
a Petro Gonesio, a 1550 a Matth. Gribaldo,
Valentino Gentili, Jo. Paulo Alciato, Georgio
Blandrata aliisque inde ab a. 1558 Pinczoviae
factum esse constat, inde commune Pinczovio-
rum nomen. Qui quidem quamquam ad a. us-
que 1560, cum evangelicis, maxime reformatis,
vivebant in communione ecclesiastica; tamen ni-
hilo minus receptam in Ecclesia sententiam
acerrime oppugnavunt. Deique filium esse Patri
consubstantialem, negarunt. Qua de re tamen
nonnulli modestius, alii liberius docebant, ita
ut inter ipsos graviora dissidia orirentur. Et
Georgius Blandrata, relicta a. 1563 Polonia in
Transsylvania novos suos errores haud sine
felici eventu intulit.

And: Wissowatii narratio compendiosa, quomodo in
Polonia a Trinitariis reformatis separati sint christia-
ni Unitati, in Sundii App. ad Nucl. Hist. eccles.
p. 87.

p. 87. sq. 91. Stanisł. Lubieniecki Hist. Reform. Polonicae I. II. c. 6. I. III. c. 3. 5. Christ. Sandii Biblioth. Antitrinit. p. 52. sqq. p. 26. 17. 27. 40. Bock Hist. Antitrinitariorum T. II. p. 427. sqq. 456 sqq. 465. sqq. IV. p. 470 sqq. Pauli Debrezeni et Frid. Lampii Hist. eccles. reform. in Hungaria et Transsylv. I. II. p. 147 sqq. Salig. volst. Hist. d. Augsb. Conf. Vol. II. l. VI. c. 7. p. 847. sqq.

§. 88.

Accedunt denique Laelius Socinus ac praesertim Faustus, illius ex fratre nepos, bonorumque et manuscriptorum haeres, qui Italia patria relicta novam sibi ex Unitariis in Polonia familiam collegit, cui deinde Socinianorum nomen inditum est. Racovia condita inde ab a. 1569 huius sectae res et ecclesiae mirum in modum effloruere. Gymnasium quoque ibidem a. 1602 institutum est et officina typographica eam in urbem Cracovia translata. Multa vero tristissimaque fata inde ab a. 1639 ac deinde praesertim a. 1658 subiere Sociniani, quo lege Varsoviae in comitiis lata regno toto excedere iubebantur. Quo factum est, ut persecutione magis incitati non solum cupidius suam doctrinam amplecterentur, sed etiam extra Poloniam spargerent. Nam magno impetu et copia non solum per vicinas terras, Silesiam, Marchiam et Borussiam, sed etiam in Germaniam ceteram, in Belgiam, Angliam, Hungariam et Transsylvaniam sese effuderunt, legatos et libros miserunt ac coetus colligere nisi sunt. Tamen interitum effugere non poterant; relictis nonnullis in Transsylvania, eorum opiniones ab-

iecto auctoris invidioso nomine alia ratione denique obtinere:

Sandii Bibl. Antitr. p. 18. 64. Equitis Polon. Vindiciae pro Vnitarian. in Polon. relig. libert. in Sandii Bibl. Antitr. p. 267. sqq. Böck. I. c. p. 568. sqq. Salig. I. c. P. H. I. VI. c. 4. p. 698. Lubieniczi I. c. I. II. c. 1. p. 40. I. III. c. 17. sqq. Sam. Przypcovi vita Fausti Socini, praemissa Opp. in Bibl. Fratr. Poll. I. p. 1. sqq. Gust. Georg. Zeltner Hist. Cryptosocinianismi, Altorfinae quondam academiae infesti, arcana Lips. 1729. 4. — Bock Hist. Socinianismi Prussici. Regiom. 1754. 4. Hartknoch preuss. K. Hist. I. III. c. 9. Memorabilia Vnitarianum, qui vulgo Sociniani appellantur, acta in Prussia, exhib. Regiom. 1756. Arnold Kirchen- u. Ketz.-Hist. P. II. I. 17. c. 13. sqq. Struve pfälz. Kirchenhist. c. 5. p. 214. sqq. Benthem holl. K. u. Schul-Staat. P. I. p. 895. sqq. Petri Bod de Fessö-Tsernaton Historia Vnitarianum in Transsylvania, inde a prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis continuata Lugd. Bat. 1776. 8. Cfr. Walch neueste Religionsgesch. VII. p. 463. sqq. Von dem Zustande der Socinianer in dem Großfürstenth. Siebenbürgen ib. V. p. 191 sqq. Jetziger Zustand der Vnitarier in Siebenbürgen, in Henke Religionsannalen III. p. 283. sqq. Plank neueste Religionsgesch. I. p. 455. sqq. Wendeborn Beschreibung des Zustandes von dem Staat, der Religion u. d. Wissensch. in Großbrit. III. p. 271. sqq. Staudlin kirchl. Geogr. u. Statistik. II. p. 389. sqq. Vita Laelii Socini Specimen historiae ecclesiast. scripti Christ. Frd. Illgen. Lips. 1814. 8. Symbolarum ad vitam et doctrinam Laelii Socini illustrandum P. I. et II. Auct. Christ. Frd. Illgen. Lips. 1826. 4.

CAP. 2.

DE FONTIBUS ET AB UTRAQUE PARTE SCRIPTIS.

§. 89.

Nulla praeter vetus illud symbolum apostolicum apud Socinianos exstat fidei confessio, quae symboli habeat formam expressam et consilium, quandoquidem eo conscientiae li-

bertatem infringi putant. Hinc magna diversissimorum inter se librorum copia et doctrinae unius atque communis Socinianorum exponendae eximia difficultas. Attamen scripta, quae publicam doctrinam complectuntur, nec desunt, nec a symbolica ratione auctoritateque distant. Quorum in numerum veniunt primum Catechismi nonnulli, quorum singuli bene inter se distinguendi sunt. Primarium autem locum obtinet Racoviensis.

„Atque hic cum Hilario nos quoque beatos dieimus eos, qui in necessariis ad salutem, saltem quoad credenda, inter limites simplicissimi symboli, quod Apostolicum vocatur, se continent.“ Praef. catech. Racov. A. 1574. conficiebatur. Catechesis et confessio fidei coetus per Poloniam congregati in nomine Domini Iesu Christi, Domini nostri crucifixi et resuscitati (Cracoviae). 12. quem a Georgio Schomanno conscriptum in testamento ipse testatur. v. Bock Hist. Antitr. T. I. P. II. p. 826, et Mosheimii Institutt. hist. eccles. p. 715. ed. altera, nota, lo. Adam Müller de Vnitariorum Catechesi et Confessione omnium prima in Bartholomaei fortges. nütz. Anmerk. T. XXI. p. 758. Quae quum, postea non satis accommodata explicitae magis Faustj Socini doctrinae videretur (quamquam quae fuerit tenus et ex illis ante Socinum utrumque doctrina Vnitariorum inde maxime cognosci potest), conscriptus deinde Catechismus est, Racoviae primum literarum formis expressus a 1605. polonice ac germanice et minor appellatus. Der kleine Catech. zur Übung der Kinder in dem christl. Gottesdienst; latina editio inscripta est: Brevis institutio religionis christianae, 1629. 12. Et quum Faustus Socinus a. 1604. moribundus relinqueret catechismum imperfectum et inscriptum: christianae religionis brevissima institutio per interrogationes et responsiones, quam Catechismum vulgo vocant, qui deinde prodiit Racoviae 1618. 8. v. Opp. T. I. p. 651.; hoc Socini scriptum cum Catechesi illa priori a. 1574. fundamentum prae-buit Catechismi Racoviensis maioris, a. Valent. Schmalzio, et Hieron. Moscorovio adornati ac primum polonice editi Racoviae 1605. 12. quae editio

rara admodum est. Germanicam versionem a. 1608. Academiae Vitebergensi dedicavit Schmalzius; latinam sed multis rebus auctam et mutatam, Iacobo I. regi Britanniae dicatam perfecit Moscorovius, inscriptam: Catechesis Ecclesiarum, quae in Regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae et aliis ad istud regnum pertinentibus provinciis affirmant, neminem alium praeter patrem Domini nostri I. C. esse illum verum Deum Israelis, hominem autem illum Iesum Nazarenum, qui ex virgine natus est, neq. alium praeter aut ante ipsum Dei filium unigenitum et agnoscunt et confitentur. Racov. 1609. 12. Eadem editio saepius repetita est et multo magis aucta a Crellio, Iona Schlichtingio, Martino Ruaro, Joach. Stegmanno et Andr. Wissowatio, v. c. 1659. Irenopolis 8. ac postremo Stauropoli 1684. 8. quae in praef. haec habet verba: ex hac, quam modo publici iuris facimus, de nostro in religione sensu iudicari volumus. Germanica etiam editio prodit a. 1612. Praeter has ab ipsis Socinianis publicae luci expositas editiones, una exstat ab Oedero adornata, subiuncta acerbiori confutatione orthodoxa, cui titulus: Catēchesis Racoviensis seu liber Socinianorum primarius, ad fidem editionis a. 1609. recensuit, Socinianorum vero impietatem et hoc libro traditam et a recentioribus assutam accurate profligavit Ge. Lud. Oederus, Antistes Feuchtwangensis et eius dioeceseos decanus, Erancof. et Lips. 1739. 8. Cfr. Sand. l. c. p. 78. Bock l. c. I. P. 1. p. 511. sqq. P. 2. p. 836. sqq. I. G. Walch Bibl. theol. sel. I. p. 539. sqq. Köcher Bibl. theol. symb. p. 656. sqq. Io. Andr. Schmid de Catech. Racoviensi Progr. Helms. 1707. 4.

§. 90.

Tristia huius familiae fata postea effecerunt, ut saepius publice doctrinae suae rationem redderet summamque proponeret. Et haec scripta haud raro confessionis formam prae se ferunt. Praeterea vero ad cognoscendam huius sectae indolem et placita maxime faciunt Socinianorum scripta omnia de religione christiana, quorum tam incredibilis multitudo est, quam huius societatis theologorum.

sed satis habebimus, cum nominibus auctorum notiora scripta enumerare.

Symbolicam fere auctoritatem nacta est Confessio fidelis christiana, edita nomine Ecclesiarum, quae in Polonia unum Deum et Filium eius unigenitum I. C. et Sp. S. corde sancto profitentur, per divinam veritatis confessorem A. 1642. 4. (auct. Iona Schlichtingio). Huius brevioris libelli editiones omnes raras, quandoquidem combustae; exstat autem et gallico sermone et germanico. V. Köcher Bibl. theol. symb. p. 904. sqq. Apologia huius confessionis a Cichovio refutata ac deinde combustae inscripta est: Confessionis christianae ad rogum damnatae et combustae manium a rev. D. Nicolao Cichovio lacessorum sui vindices. 1652. Et ea quoque Schlichtingio ascribitur. Illius confessionis compendium est, quod post haec tempora exules Poloni Electori Brandenburg. tradiderunt. Vid. Bock I. c. I. P. 2. p. 790. Walch Neueste Relig. Gesch. VII. p. 354. — Pertinet huc porro Bibliotheca Fratrum Polonorum, cuius duo priora volumina Opera Fausti Socini complectuntur. Irenopoli 1656. fol. Io. Volkeli de vera religione libri V. praef. est Io. Crellii Franci liber de Deo et eius attributis etc. Racov. 1630. 4. (Sam. Maresii Hydra Socinianismi expugnata. Groning. 1631 — 1663. 3 Voll. 4.). Bock. I. c. I. 2. p. 992. sqq. Io. Crellii Opp. in Bibl. Fr. Poll. III. IV. ib. eius vita, in Bock Hist. Ant. I. 1. p. 116. Christoph Osterod von Goslar Vnterrichtung von den vornehmsten Hauptpuncten der christlichen Religion, in welcher begriffen ist fast die ganze Confession oder Bekenntniß der Gemeinen im Königr. Polen, Großfürstenth. Littawen und anderen zu der Cron Polen gehörenden Landschaften, welche, weil sie bekennen, das allein der Vater unsers Herrn I. C. der einige Gott, Iesus Christus aber von Nazareth, welcher von der Jungfrauen Maria geboren ist, und kein anderer vor oder aufser ihm sein eingeborner Sohn sey, verächtlicher Weise, wiewohl mit höchster Unbilligkeit, Arrianer und Ebioniten genennet werden. Gedrukt zu Racow. 1604. 8. Bock. I. c. I. 2. p. 558. Val. Schmalz. Catech. Racow. — De Divinitate I. C. Rac. 1608. 4. Ion. Schlichtingii Opp. in Bibl. Fr. Poll. Bock. I. 2. p. 763. Stanislaus Lubientseii ep. de vita et morte I. Schlichtingii in ei. Opp. Io. Lud. Wollzogenii Opp. in Bibl. Fr. Poll. VI. Bock I. c. p. 1030. Andr. Wissowatii Opp. v. ap.

Bock. I. c. p. 1040, Anonymi ep. exh. vitae ac mor-
 tis Andr. Wissowatii nec non ecclesiar. Vnitarior.
 eius tempore brevem historiam in Sandii Bibl. An-
 tit. p. 219. sqq. Mart. Ruari Opp. in Bock. I. c. p.
 713. Sand. I. c. p. 114. eius epist. in Zeltner Hist.
 Socinianismi Altorfni arcan. p. 1244. Petri Mosco-
 rovii scripta, praesertim: Politia ecclesiastica, quam
 vulgo agendam vocant, sive forma regiminis exte-
 rioris Ecclesiarum christianarum in Polonia, quae
 unum Deum Patrem per Filium eius unigenitum
 I. C. in Sp. S. confitentur, tribus libris explicata,
 e cod. mæcto recensuit et notas atque dissert. pre-
 lim. adiecit Ge. Lud. Oeder, Francof. et Lips. 1745.
 4. et Bock. I. c. I. 1. p. 502. sqq. — Prapcozii Opp.
 in Bibl. Fr. Pol. VII. Sandius I. c. p. 123. sqq. Bock
 I. c. I. 2. p. 667. sqq. Stanisl. Lubieniecii Opp. ap.
 Bock. I. c. I. 1. p. 442. sqq. Christoph. Sandii iun.
 Opp. a Bock. I. c. I. 2. p. 744. sqq. Sam. Crellii
 Opp. v. Bock. I. 1. p. 161. sqq. Ex cogitationum
 novarum de primo et secundo Adam sive de ratione
 salutis per illum amissae, per hunc recuperatae com-
 pendium Amstel. 1700. 8. Initium Evangelii S. Io-
 hannis Apostoli ex antiquitate ecclesiast. restitutum
 indidemque nova ratione illustratum per Artemoni-
 um 1726. 8. Cfr. Mosheim Dissertat. ad sanctiores
 discipl. pertinent. Syntagma, p. 233. sqq. (Georg.
 Marcos) Summa universae theologiae christianae se-
 cundum Vnitarios, in usum auditorum theologiae
 concinnata et edita, Claudiopol. 1787. 8. Epitomen
 huius libri exhibet Rosenmüller in: Memorabilien
 von Tzschirner, Vol. I. fasc. 1. Pertinet huc etiam
 Vnitariorum in Anglia fidei hist. status praesentis
 brevis expositio in Theol. Annalen 1822, Jan. Theol.
 Nachr. p. 10 — 31.

§. 91.

Denique ex scriptis contrariae partis tum
 orthodoxa theologia, tum Socinianorum doctri-
 na, quamquam haec quidem parum accurate
 explicata, cognosci potest. Praeter confessiones
 publicas magna et ampla librorum series hae-
 resi Socinianorum opposita est. Romanae ec-
 clesiae theologi et Lutherani Reformatique pa-

rem eamque maximam in refutandis Socinianis operam studiumque posuere.

Ex horum longo numero nominandus prae ceteris inter Catholicos est Iacobus Vvleckus, Mart. Smiglecius, Cichovius, cuius Credo Arianorum Cracoviae prodit 1649. 4. V. Walch Einl. in die Rel.-Str. IX. p. 643. sqq. Inter Reformatos eminent Ludov. Lucius, Ioh. Hoornbeck, Nicol. Arnoldus, Sam. Maresius, Franc. Turretinus, Petr. Iurieu, Petr. Alixius, Eduard Stillingfleet, Dan. Whitby, Theod. le Blanc, Io. Cloppenburg, Hugo Grotius. Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus F. Societatem Lugd. Bat. 1617. 8. Lond. 1661. 12. Salmut. 1675. 12. Ei. Epistolae Amst. 1587. p. 103. Iam primam Unitariorum ante Socinum confessionem Cracovianam impugnavit Zach. Vrsinus in Refutatione catechismi anabaptistici et samosatenici Cracoviae editi in ei. Tractatu theol. Vol. II. p. 392. Iac. ad Portum Defensio orthodoxae fidei adversus Osterodti Institutt. Genevae 1613. 4. Ex Lutheranis nominandus est Balduinus, cuius huc pertinet liber: Ausföhr. und gründl. Widerlegung des deutschen arian. Catechismi, welcher zu Racatu in Pohlen a. 1608. gedruckt und der irrten allgem. apostol. Bekenntniß der christl. Kirchen von Iesu Christo Person u. Ammt entgegengesetzt ist. Aus einig, heiliger, göttlicher Schrift genommen und zur Rettung der Ehre Iesu Christi und unsers christlichen Bekenntnisses von ihm, gestellt und in Druck verfertigt durch die theol. Facultät zu Wittenberg 1619. 8. — in lat. serm. translata per Frid. Balduinum, Viteb. 1620. 8. Ioach. Langii Gloriam Christi ac Christianismi Tomus post. qui — Catechesin Racoviensem — commentario elenctico examinat. Amst. et Lips. 1740. Fol. Brevis consideratio Theologiae Photinianae, prout eam F. Socinus descripsit, in libro suasorio, cui titulus: quod Evangelici omnino deberent se illorum coethi adiungere, qui false Ariani atque Ebionitae vocantur, Composita per Balih. Meisnerum. Th. D. Viteb. 1619. 8. 1623. 8. Ioh. Stegmanni Photinianismi h. e. succincta refutatio errorum photinianorum. 56. disputationibus comprehensa. Rint. 1623. 8. Just. Fewerbornii Anti-Osterodus seu refutatio Institutt. theol. quibus O. religionem Photinianorum blasphemam professus nostram christianam fidem multis modis oppugnavit. Marb. 1628. 4. Abr. Calovii scripta Antisociniana, in unum

corpus redacta, Vol. 3. Vlmae. 1684, 4. Io. Ad. Schaezter Collegium Anti-Socinianum, Lips. 1672. 4. Io. Musaei Collegium controversiarum, — Socinianis oppositum, Op. posth. Ien. 1701. 4. Iusti Christoph. Schomeri Collegium Anti Socinianum etc. collatis optimis mactis publicae luci exposuit Henz. Ascan. Engelcke, ed. nov. Rostoch. 1725. 4.

Ad cognoscendam denique Socinianismi et historiam et ingenium, faciunt nostrorum hominum doctissimorum scripta, quorum, ut praetereamus I. D. Hartmanni Beiträge zur christl. Kirchen- und Religionsgesch. 1. Bd. Iena 1795, quo libro exhibetur etiam „Geschichte und Lehrbegriff der Socinianer,” perutilia haec sunt: Ziegler kurze Darstellung des eigenthüml. Lehrbegriffs des F. Socinus in Henkii N. Magaz. für Religionsphilos., Exeg. und Kirchen-gesch. IV. fasc. 2. Helmst. 1800. I. F. Flatt Bemerkungen über Socins Philosophie und Theologie, nach ihrem Verhältniss zur pract. Vernunft, betrachtet in Et. Beitr. zur christl. Dogmatik und Moral, Tüb. 1792. III. p. 117 — 152. Bengel Ideen zur historisch analyt. Erklärung des Socinischen Lehrbegriffs in Süskind Magaz. für christl. Dogmatik u. Moral etc. XIV. XV. XVI. I. I. Zerrenner Neuer Vera. zur Bestimmung der dogm. Grundlehren von Offenbarung und h. Schrift nach dem System der Socinian, Vnterzier. Iena 1820.

CAP. 3.

DE PRINCIPIIS THEOLOGICIS.

§. 92.

Nulla inter Socinianos et Orthodoxos obtinet de canone, de auctoritate, de divina origine S. S. controversia, nisi quod V. T. quamquam utile, tamen non necessarium christianis dicit Socinus, et quod de inspiratione paullo liberius docent Sociniani. Nec his sacris libris omnem de religione atque salute hominis contineri doctrinam negant, imo praeter revelationem nullam esse religionem praedicant. De usu ta-

men et interpretatione S. S. quamvis eadem fere, quae Theologia orthodoxa; docere videantur, tamen re vera longius recedunt ab illa, si usum ipsum et interpretationem spectes. Nam ut paucis res expediatur, Sociniani ratione sana i. e. iudicio humano ac ratiocinando, non solum instrumento, sed etiam norma interpretationis utendum indeque sensum metiendum; Orthodoxi contra, iudicium humanum ad intelligenda divina non sufficere, sed theologicam accedere debere interpretationem i. e. Dei, qui auctor est literarum sacrarum, conscientia directam arbitrantur.

Catech. Racov. quaest. §. 2. 3. 4. „Non est, cui dubitetur de auctoritate eius libri, qui appellatur vetus Testamentum, cum is a novo manifeste confirmetur. Nulla siquidem scripta hoc loco ad eum pertinere agnoscimus; praeter ea, quae Christi et Apostolorum eius tempore iam ut sana in iudaico populo recepta fuerunt atque eiusmodi, quibus pressus fides adhibenda esset. Haec sunt illa omnia, quae hodie quoque iudaei ut talia approbant et agnoscunt, quae denique ipsorum bibliis continentur et universo apud christianos sine controversia plenam auctoritatem continent.” Soc. de auct. S. S. in Opp. I. p. 270. „Postremo considerandum est (disputet contra quivis), si recipiatur novum Testamentum, non posse ad ipsam religionis summam quicquam fere momenti habere quamcunque v. T. depravationem; cum nihil non levis momenti potuerit esse in v. T. quod novo non contineatur, nec quicquam illius recipiendum sit, quod non conveniat cum iis, quae in hoc sunt scripta. Adeo ut utilis quidem plures ob causas sit lectio v. T. iis, qui novum recipiunt i. e. hominibus christianae religionis, sed non tamen necessaria.” I. c. p. 271. — Catech. Rac. c. 4. de certitudine S. S. c. 2. „In his scriptis omnibus nulla repugnantia, nulla falsitas revera apparet, quod accurata discussione locorum omnium, qui tale quid prae se ferunt, demonstrare non difficile esset.” Quaest. 13. p. 22. Socinus autem ipse haec docet: „Repugnantiae porro aut diversitates, seu verae, seu

quae videri tantum possint, quae in rebus sunt parvi momenti, eae sunt, quae pertinent ad historiam. De auct. S. S. l. c. p. 267. „Nam aut, quae docent, ad res quasdam spectant, quae omnino fieri credere debeant; et haec, vero doctrinae pars est, nec ullo modo fieri potest, ut, si isti tales sunt, quales in historia sunt descripti, his errare potuerint: aut ea, quae docent, ad explanationem pertinent aliquorum Iesu verborum ad res faciendas vel credendas mihi spectantibus; quibus istos fere sunt vel ad interpretationem argumentorum inde ductorum, aliae ratione ab ipsis in medium allatorum: et haec minime doctrinae pars est, sed potius vel ad additamentum, ut sic dixerim, vel probatio doctrinae, quodque huc attinet, fieri possit, ut verissima ea omnia essent, quae de ipsius historia affirmant: et tamen ipsi nunquam hac in parte leviter errassent etc. l. c. p. 278. Cfr. Völkel de vera relig. l. 5. p. 375. — „Sed dicat fortasse quispiam, libris V. et IV. T. eam fidem adiungendam esse, quae communiter aliis libris adiungitur, non tamen maiorem, quam ceteris omnibus, atque eiusmodi, ut dubitare non liceat de re ulla in iis scripta, qualem illis adiungi debere communiter affirmant quicumque christianam religionem profiteantur. Ad hoc sic primum respondendum, utinam tanta fides adhiberetur libris N. et T. praesertim vero novis, quanto communiter aliis libris adhibetur: non enim satis foret, quod homines nunquam verum christianas evaderent, haec est, secundum mores ipsius N. T. praecipia viverent etc.“ o. d. p. 276. — „Afferam causam gravissimam, quae fidem illis scriptis praeconsilietur necessarium. Quenam ea est? Religio christiana veritas etc.“ Cat. Raci. qu. 18. At quomodo nam re fidem facies mihi, religionem christianam esse veram? Ipso religionis christianae auctore, qui fuit homo divinus ad ipsam religionem, quae etiam divina est.“ Qu. 19. — „Nam cum religio res naturalis nequaquam sit, (alioqui non invenirentur nationes omni prorsus religione carentes, quales nostra aetate quibusdam in locis inventae sunt, ac nominatim in regione Brasilia, quemadmodum testantur scriptores digni quibus habeatur fides, mihi quae constanter affirmavit Pistbriensis quidam monachus Franciscanus concionator ex iis, quos Capuccines vulgus vocant, homo honesto loco natus, prudens, admodum et cordatus, qui in ea regione fuerat), cum, inquam, religio nequaquam res naturalis sit, sed, si vera est, patefacta sit quaedam divina etc.“

Ex Soc. de auct. S. p. 273. „Quandoquidem monumenta habemus scripta, quae nobis Deus mirabili et benignissimo consilio dedit et conservavit, divinum virorum, qui vel ab ipso Spiritu divino impulsu eoque dictante vel Sp. S. plenè illaliteris commiserunt, hi sunt libri, quos Biblia Sacra et novum testamentum vulgè appellamus.“ Ex Soc. lectiones sacrae, Opp. I. p. 287. „So kann denn nun der Mensch von Gott und seinem Willen nicht wissen, nur was ihm Gott selber offenbaret, nämlich *äußerlicher Weise*. Welche Offenbarung, wenn sie vorhanden ist, so kann der Mensch nicht allein die göttlichen Sachen verstehen und begreifen; sondern er wird auch damit bestraft werden; wo er sie nicht begreift, wie an dem Ort Pauli Röm. 1., 19; 20, bezeuget wird, welches denn nicht geschehen könnte, siemal Gott gerecht ist, wo es nicht in der Menschen Macht wäre, göttliche Sachen, wenn sie ihm äußerlicher Weise von Gott geoffenbart werden, zu verstehen und zu begreifen.“ Osterod Unterrihtung p. 12. — Animadvertenda veteris repugnancia in his F. Socini dictis latens; „Iam vero, quum hic pro concessis ponamus, religionem christianam veram esse, necesse est, si quis velit aliquid ad doctrinam pertinens in scriptis testimoniis ostendere esse falsum, idque non ex repugnantiis ulla, quae in eisdem scriptis inveniatur, necesse est, inquam, ut vel ratione, vel aliis divinis testimoniis id probet.“ Ratione vix ulla modo fieri id potest, cum christiana religio non humanas rationes, nullo pacto imitari, sed totam voluntate Deo pendeat, et ex ipsius patefactione. Quod vero attinet ad divina testimonia quae scilicet vera sint, ut cum ipsa religione christiana consentiunt, alia nulla videntur afferri posse, quam ea, quae libris v. T. continentur etc.“ Lect. sacrae in Opp. I. p. 290: Quicum loco conferendi hic „Ex iis, quae haecenus dicta sunt, tandem apparet, nullo modo potuisse Christum pro peccatis nostris divinae iustitiae satisfacere non modo, quia rei ipsius natura id nulla prorsus ratione fieri potest, ita, ut inter ea, quae plane impossibilia sunt, numerari debeat: verum etiam, quia, etiamsi id aliqui per se fieri aliquo pacto possit, ea tamen, quae ad id peragendum necessario requirerentur, eiusmodi sunt, ut ne in ipso quidem Christo reperiri potuerint, omnia licet, in eo fuerint, quae esse potuerunt. — Quare nequeo satis mirari quod illi in mentem veneris, qui nobis primi ista

satisfactionem fabricantur, cum ea, quae fieri non posse aperte constat, divinis etiam oraculis, ea facta esse, in speciem diserte attestantibus, nequaquam admittantur (et idcirco sacra verba in alium sensum, nunquam ipsa sonant, per inusitatos etiam tropos quandoque explicantur), nedum tunc pro compertis et plane veris affirmentur atque aliis obtrudantur, cum ne verbum quidem in universis sacris literis de ipso sensu existat. Nam si vel unus saltem locus invenirentur, in quo satisfactionis pro peccatis nostris Deo per Christum exhibitae mentio fieret, excusandi fortasse viderentur: Ego quidem etiamsi non semel, sed saepe id in sacris monumentis scriptum exstaret, non idcirco tamen ita rem prorsus se habere crederem, ut vos opinamini. Cum enim id omnino fieri possit, non secus atque in multis aliis scripturae testimoniis una cum ceteris omnibus facio, aliqua, quae minus incommoda viderentur, interpretatiunc adhibita eum sensum ex eiusmodi verbis elicerem, qui et sibi ipsa constaret, et perpetuo eiusdem scripturae tenori non adversaretur. Disput. de Iesu Chr. serv. P. 3. in Opp. II. p. 204. „Credimus, etiamsi non semel atque iterum, sed satis crebro et apertissime scriptum exstaret, Deum esse hominem factum, multo satius esse, quia haec res sit absurda et sanae rationi plane contraria et in Deum blasphema, modum aliquem dicendi comminisci, quo ista de Deo dici possint, quam ista simpliciter, ut verba sonant, intelligere.“ Vgl. Schmalz, Homiliar. X. supra imt. cap. 1. evang. Ioan. Racor. 1615. 4. p. 89. „Quid vero ad haec testimonia respondendum est? Antequam ad singula testimonia respondeam, sciendum est, eam ex essentia Patris generationem esse impossibilem etc.“ Cat. Rac. ed. Quid qui huc loco addit: Hem! quam horribili ratione princeps tenebrarum praestringit nostrorum hominum oculos et mentem! Antequam ad scripturam legendam et meditandam, accedunt, praemuniuntur nefanda incredulitate et quam disci oportuisset et scriptura veritatem, in antecessum damnarunt I. c. p. 154. Cfr. Bengel, qui hic omnino legendus, Ideen zur hist. analyt. Erklärung des Socin. Lehrbegr. in Süskind Magaz. XV. p. 128. sqq.

§. 93.

Mysteria quidem inesse religioni concedunt, neque tamen eorum cognitionem necessariam

religionis partem ducunt, sed in revelatione acquiescunt, quam expertem omnis mysterii esse volunt proptereaque revelationem dictam. Negant itaque, ipsa mysteria, quatenus revelata habeantur, superiora esse omni captu et ratione i. e. esse ulla in revelata religione vera mysteria, et ad hoc genus revelationem ipsam referant necesse est tanquam patefactionem mysteriorum. Supra rationem sunt Socinianis, quae nisi revelentur, ratio excogitare nequeat; contra rationem, quae in revelatione ipsa rationi non pervia inveniantur. Et talia esse in religione christiana negant. Ratione igitur omnia assequenda esse in revelatione et quae huius generis non sunt, non vere revelata arbitrantur. Rationem vel in iis, quae revelata sunt, superiori loco collocant, ex quo iudicari debeat, quid revelatum sit, nec ne. Admittunt mysteria revelata, quia capi mente possunt, negant alia esse vere revelata, quia ratiocinando deprehenditur, ea esse non posse, i. e. repugnare rectae rationi. Quae omnia, nec ubi constantia, prorsus repugnare orthodoxae doctrinae per se liquet.

„Animadvertendum est, longe aliud esse, quidpiam mente non capere et capere mente, quidpiam esse non posse seu aliquid negare, quia id esse non posse deprehendas.“ F. Soc. Defensio animadvers. in assertu theol. coll. Posnaniens. de trip. et uno Deo p. 50. „Mysteria divina non idcirco mysteria dicuntur, quod etiam revelata omnem nostrum intellectum captumque transcendunt, sed quod non nisi ex revelatione divina cognosci possunt.“ Ion. Schlichting Dissert. de S. S. Trinit. adv. Balth. Meisnerum p. 70. „Fatemur aliquos fidei articulos certo respectu supra rationem esse, sed non simpliciter, nec quatenus revelata sunt aut credi debent: quis

enim, alioquin et revelationi et fidei locus esset? Rationem, verbi causa, superat, nosse exacte modum resurrectionis et glorificationis nostrae, nosse, quas vere voluptates et gaudia coelestis illa vita continet: sed ea de re nec revelationem a Deo accepimus; nec Deus a nobis fidem exposcit." l. c. p. 123.

„Denn viel ein ander Ding ist, das man etwas mit seinem Verstand nicht kann begreifen (denn wir bekennen gern, daß ein Christenmensch viel Dinge schuldig ist zu glauben, die er mit seinem Verstande nicht begreifen kann) und ein ander Ding ist es, daß der Verstand zeigt, weiset, zeuget und schreyet, daß etwas auf keine Weise nicht seyn noch bestehen könne. Derhalben soll man wissen und es gänzlich dafür halten, daß obwohl viel Dinge, so uns zu glauben von nöthen sind, in heil. Schrift gefunden werden, welche allen menschlichen Verstand übertreffen; so streiten sie doch nicht wider menschliche Vernunft und Verstand, das ist: unser Vernunft lehret uns nicht öffentlich, heil und clar, daß sie sollen falsch und nicht wahrhaftig sein." Osterod. Unterrihtung p. 43. Cfr. iterum Iona Schlichtingius, cui obiecerat Meisnerus hoc: sed humana ratio (der m. Verstand) in divinis mysteriis capiendis coeca est, eius regulae valent tantum circa subiectum adaequatum, quod sunt creata entia. Huic Schlichtingius ita respondet: si divina mysteria seu id, quod de Deo in Scriptura revelatum est, non est subiectum adaequatum humanae rationi, ita ut illud intelligere queat et percipere, frustra et revelatur et explicatur. Imo ne revelari quidem et explicari potest, quod nec, qui explicat, nec cui explicatur, potest intelligere. Rationis, inquit (Meisnerus), est audire, tacere, captivari, et acquiescere. Verum quidnam audire debet? sine mente sonum et sine sensu verba? num ergo nudis verbis, non ipsis credet rebus? quid humanis verbis quo pacto explicabitur, quod humana non capit ratio? Illa siquidem rebus verba imposuit eorumque significationem novit. Quod si verba suam significationem amittant, seu illud significant, quod nemo percipit, nonne perinde est, atque si quis exotica aliqua loquatur lingua, quam non tantum is, qui audit, sed ne ipse qui loquitur, intelligat? quis vero tali orationi, nisi insanus sit, fidem sese dicat adiungere? At quid aliud faciunt illi, qui quod non intelligunt, credere se dicunt? Tacere inquit, rationis est, captivari, acquiescere. Est sane: sed

rationis vel imprimis est, intelligere: quomodo enim acquiescit alicui dogmati, antequam illud intelligat? Num vero tacebit, si in intellecto dogmate manifestam in illo contradictionem et apertam falsitatem deprehendit?" I. c. p. 126, sqq. „Derhalben halten wir dafür, daß alle die sehr groblich und gefährlich irren, welche vermehren, daß die h. Schrift, ohne vorhergehende innerliche Erleuchtung und, sonderliche Offenbarung des h. Geistes auf seine Wege den glauben und gehorsam in den menschen wirken können.“ Osterod Unterr. c. 1. p. 4, fr. 8. ubi, retutare conatur sententiam, als könne der Mensch ohne sonderliche Erleuchtung und Offenbarung des h. Geistes keinen Nutzen, was die Seligkeit anlanget, aus der h. Schrift haben, wenn er sie lieset oder lesen höret.

§. 94.

Tantum igitur abest, ut doctrina Sociniana omnem theologiam ex Dei conscientia vel in homine lapso non extincta repetat, ut eam ad solam rationis, viriumque humanarum conscientiam et normam revocet, et quis sit Deus, quae eius natura ac ratio, perspiciendi opera penitus supersedeat: qua quidem ex causa nullam omnino esse Socinianorum theologiam recte nobis videmur contendere; quod iis etiam confirmatur, quae de omniscientia et omnipraesentia Dei somniant. Nam sensum boni ac pravi priorem esse in homine arbitrantur Dei ipsius idea, quam naturaliter insitam esse et innatam hominibus negant. Propterea neque Dei, neque Filii Dei naturam perspiciendam curant, sed in illius voluntate exquirenda, huiusque munere cognoscendo acquiescendum esse putant. Inde et ipsam doctrinam moralem, qua in excolenda totus est Socinianismus, fundamento idoneo et apta methodo prorsus carere patet.

„Nostrī homīnes saepius monuerunt, sententiā istā sapientis Prov. 25. 27. qui scrutator est maiestatis, opprimeretur a gloria (quamquam in hebraeo aliter est) in istos maxime convenire, qui Dei essentiam perscrutari voluerunt ac de ipsa ea affirmarunt, quae si vera essent, ne angeli quidem ipsi plura fortasse de ea scire possent; et iis, quae in divinis oraculis clarissime patefacta sunt, non contenti ausi sunt, per mirabiles [quasdam] consecutiones multa, quae interitum ipsimet nec percipiunt nec percipere possunt, de Deo et loqui et docere. Unde factum est, ut iusto ipsius Dei iudicio eo devenerint, ut hac in re ipso sensu communi destituti fuerint eaque certissima esse et dixerint et crediderint, quae tamen nullo prorsus pacto vera esse posse apertissime et clarissime constat.” F. Soc. Def. animadv. in assert. theol. coll. Posnan. de trino et uno Deo. II. p. 672.

„Receptior hodie sententiā est, homini naturaliter eiusque animo insitam esse divinitatis alicuius opinionem, cuius vi omnia regantur ac gubernentur, quaeque humanarum rerum imprimis curam gerat, hominibus consulat atque prospiciat. Haec sententia, quam nos falsam esse arbitramur, non aliunde potius orta fuisse videtur, quam ex eo, quod videntur omnes homines opinione ista divinitatis alicuius imbuti esse. Verum animadvertendum erat, ab ipso initio, cum homo creatus fuit, Deum se illi patefecisse; qui primus homo cum nongentis triginta annis vixerit posteros suos facile divinitatis opinione imbuere potuit (cuius absurdissimi argumenti sequuntur rationes). At sunt, qui dicant, id saltem negari non posse, ex sola huius mundi machina, si quis animum advertat, posse quemlibet non solum Deum esse manifeste cognoscere, verum etiam rebus humanis eum prospicere, plane percipere. Imo complures addunt, ex eadem machina omnem satis intelligere, quidquid opus est ad eam Dei notitiam, ex qua omnis religio proficiscitur. Sententia ista similiter vel ex eo falsitatis convincitur, quod praestantissimi quidam philosophi, inter quos maxime, ut creditur, Aristoteles, qui ingenii acumine omnes superasse videtur, qui hanc mundi machinam non aspexerint modo, ut ceteri omnes, aut quemadmodum multi fecerunt, eam sunt contemplati, sed diligentissime in ipsa universa eiusque singulis partibus rimandis atque expendendis sunt versati, huc pervenire non potuerunt, ut Deum inferiora haec singula curare suspicarentur vel hominum

num saltem singulorum eam curam habere intelligerent. Quin etiam ne creatum quidem a Deo mundum fuisse assequi potuerunt, imo id plane negarunt. — In loco Ps. 19, ubi scriptum est, coelos enarrare gloriam Dei et in omnem terram exivisse regulam sive sonum ipsorum, considerandum est, appellatione omnis terrae in sacris literis, praesertim vero in Psalmis, Iudaeam terram intelligi solere. — Act. 17. 26. 27. Deum fecisse, ut homines quaererent Dominum, si forte eum contrectarent et invenirent. Hic dico, quaerere Dominum nihil aliud esse, quam sancte vivere, ut ipse praecipit, eum autem invenire est illum sibi propitium experiri. — In omnibus enim hominibus naturaliter est aliquod iusti atque iniusti discrimen, aut certe in omnibus hoc situm est, ut cognoscant, et fateantur, iustum iniusto anteponi debere, honestum turpi. Hoc autem nihil aliud est, quam Dei verbum quoddam interius, cui qui obedit, ipsi Deo obedit, *etiamsi aliquis ipsum Deum ne esse quidem aut sciat aut cogitet.* F. Soc. Praelect. theol. c. 2. l. p. 537. seqq. „Lege sua Deus nobis hunc vitae nostrae scopum ac terminum constituit, ut honestum rectumque sequamur, fugiamus contraria. Vt autem Deus hoc duplici ratione fecit, vel naturaliter honesti turpisque notitiam mentibus hominum inserendo vel scriptis expressisque praeceptionibus — ita duplici sese olim homines flagitiorum genere obstrinebant. Vel enim violabant honesti ac turpis discrimen, naturaliter nobis insitum, vel expressam Dei legem transgrediebantur. — Quamquam enim dubium non est, quin istorum maiores aliqua divinitatis notitia imbuti fuerint, cum Deum primos illos homines ad colloquia sua admisisse illisque crebro apparuisse constet, a quibus Dei eiusque voluntatis notitia quaedam ad posterum dimanavit: evenit tamen, ut haec rerum divinarum cognitio a posteris neglecta et tandem progressu temporis plane extincta fuerit, manente interim in eorum mentibus turpis honestique discrimine.“ Volkel de vera relig. l. IV. c. 4. p. 185. „Dafs aber die Menschen von Gott oder von der Gottheit etwas wissen, das haben sie nicht von Natur, nicht aus der Betrachtung der Schöpfung, sondern vom Hörensagen: sintemal sich Gott von Anfang an den menschen offenbaret hat. Zu welcher gehör aber solches nicht gekommen, die haben leichtlich wol gar keine opinion oder gedanken von irgent einer Gottheit, wie zu ersehen an ezlichen völkern in Neuindia und anderswo mehr.

Vnd zwar, wenn die erkenntnifs Gottes natürlich wäre, so hätten sie alle menschen. Dafs aber solches falsch sey, kann man zum wenigsten, daher merken, dafs ihrer viel nicht allein unter den idioten, sondern auch unter den gelehrten allwege gefunden, welche nicht gegläubet, dafs Gott sey oder er für die Menschen Sorge, welches auch ezliche philosophen etwan sich nicht geschemet haben, öffentlich zu lehren." Osterod Vnterrichtung c. 1. p. 10. „So ist nun an Gott glauben anders nichts, denn dafs der Mepsch seine Zuversicht auf ihn setze und ihm gehorsam sey." c. 10. „Ob wohl die Erkenntnifs Gottes vornehmlich bestehet in dem, dafs man seinen Willen wisse und demselben gehorsam sey: so ist doch vonnöthen, dafs man auch ezliche Dinge wisse, die seine essentiam angehen, als nämlich die, ohne welcher Erkenntnifs wir Gottes willen nicht könnnten gehorsam seyn." c. 3. p. 23. „Es ist oben vermeldet worden, dafs Gottes Erkenntnifs vornehmlich und am allermeisten bestehe nicht in der Erkenntnifs seines wesens, sondern seines Willens und dafs man demselben gehorsam sey." c. 5, p. 34. „Zu erkennen den Willen Gottes gegen uns ist nicht von nöthen, was da betrifft die ewige Seligkeit, dafs man erkenne das wesen Christi, sondern nur sein Ampt. — Was wir nun hie von Christi Wesen gedenken zu handeln, ist nicht vornehmlich das, was wir, sondern was andere und zwar jetziger Zeit die vornehmsten in vermeinter Christenheit halten etc." l. c. c. 6. p. 59. „Vna ratio videtur esse, quod Deo sint omnia praesentia, nempe, quia ipse tempori non subiaceat, sed in aeternitate perpetua sit, in qua nihil prius, nihil posterius est, eoque nihil praeteritum, nihil futurum, sed omnia praesentia. Respondemus, Deo quidem esse omnia praesentia, verum ea, quae aliquo modo sunt. Namque non entium nullae sunt qualitates. Atqui ea, quae nec fuerunt, nec sunt, nec certo futura sunt, nullo modo sunt. Itaque ea Deo praesentia esse nequeunt: eiusmodi autem sunt (aut certe nos eas esse contendimus) voluntarias hominum actiones, quae nondum revera exstiterunt. Quare nisi adversarii principium petere velint, necesse est, ut ad rationem istam concludendam probent omnia, quae fiunt, antequam facta essent, certo futura esse: hoc autem illud re vera est, quod in controversia est, et quo probato nos statim manus daturi sumus." *F. Soc. Praelectt. theol. I. p. 545.* „Nolo nunc per-

stringere errores de infinitate Immensitateque prae-
 eertim Dei, qualem sibi somniant Lutherani." Smal-
 cius in refut. thes. Franzii p. 3. „Omnipraesentiam
 Dei statuimus, sed talem, qualem Scriptura perhibet,
 nempe quoad virtutem, favorem et auxilium." l. c.
 p. 339. „Deus omnia scit, quae sua natura sunt sci-
 bilia, quemadmodum omnia potest, quae sua natura
 sunt possibilia. Verum sicut quaedam sunt, quae sua
 natura fieri nullo modo possunt et idcirco ea Deum
 facere posse nulla ratione dici potest, nec tamen ip-
 sius omnipotentiae quidquam derogatur: ita quaedam
 sunt, quae Deus scire nulla ratione dici potest: nec
 tamen ipsius omniscientiae quidquam derogatur." F.
 Socinus l. c. p. 545. — „Qualem cognitionem in-
 telligis? intelligo potissimum Dei per Christum erga
 nos voluntatis notitiam et ad eam cogitationum, mo-
 rum actionumque nostrarum conformationem. Quid?
 an non necesse est ad cognitionem istam, novisse
 praeterea, quaenam sit Dei Chrisique natura sive es-
 sentia? Istiusmodi notitia eatenus tantum est neces-
 saria, quatenus sine ipsa nec Dei per Christum erga
 nos voluntatem nosse, nec nos ad eam conformare
 possimus. — De cognitione Dei. Quid igitur de Dei
 natura sive essentia nosse omnino nos debere
 statuis? Haec duo in summa: quod sit et quod unus
 tantum sit. Ista enim de Dei essentia nosse i. e. sibi
 firmiter persuadere, necessaria censeo ad eius volun-
 tatem istam percipiendam eique obediendum. Quid
 est, de Deo nosse, quod sit? Est nosse, quod in nos
 divinum imperium ex semet ipso habeat. Quid est
 nosse, quod unus tantum sit? Est nosse, seu fir-
 miter sibi persuadere, ipsum solum esse, qui ex se
 ipso divinum imperium in nos habet." F. Soc. l.
 breviss. inst. l. p. 651. „Religio christiana est do-
 ctrina coelestis, docens veram viam perveniendi ad
 vitam aeternam. Haec autem via nihil aliud est,
 quam obedire Deo, iuxta ea, quae ille nobis praeco-
 pit per Dominum nostrum Iesum Christum. Hebr.
 5. 9." F. Soc. Summa relig. christ. in Opp. l. p.
 281. cfr. Cat. Rac. ed. Oed. p. 68.

CAP. 4:

DE TRINITATE.

§. 95.

Discrimen, unde cetera omnia fluunt, summi momenti primum illud est, quod inter Socinianorum et omnium ecclesiarum christianarum doctrinam intercedit in loco de Trinitate divina. Negant illi, tres esse in una divina essentia personas, Patrem, Filium, Spiritum sanctum, propterea, quod personam idem esse perhibent atque naturam, Deique unitatem atque naturam (ουσιαν) contraria illa de tribus in Deo personis (ὑποστάσεις,) doctrina penitus tolli. Omnino haud magni momenti opinantur quicquid hac de re statuas aut credas, dummodo unitatem teneas, eamque ob causam non altius rem perquirendam censent. Ratiocinando repugnantiam primo reperiunt hac in sententia, qua personas tres esse, Deum numero unum affirmatur, deinde in SS. hac de re silentium; quae vero in contrariam partem excitantur et explicantur SS. dicta, aut ipsis favere videntur, facili sua ratione et interpretatione ad suam mentem trahere conantur.

„Estne necessarium, ista scire aut credere (nimirum esse plures in Deo personas)? Est quidem necessarium, si quis veritatem plane nosse aut credere velit; sed ad vitam aeternam consequendam non crediderim esse omnino necessarium. Cur ita statuis? Quia non omnis veritas, etiam in iis, quae ad ipsam Dei essentiam pertinent, eiusmodi est, ut sine illius cognitione ipsius Dei per Christum nobis patefacta voluntas cognosci nequeat, aut illi, ut par est, obediri. Et sane ut voluntas cognoscatur illique obediatur, haud necessarium est, scire aut credere veritatem hanc li-

cet verissimam, in Deo videlicet plures una persona non esse, modo alioqui credas, Deum unum tantum esse. Quamvis enim istorum duorum utrumvis ex altero necessario ac manifestissime consequatur, iam diu tamen fuerunt plerique Christiani nominis homines hodieque sunt adeo hac in re dementati, ut sibi persuadeant, Deum omnino unum tantum esse et tamen interim credant, tres esse in Deo personas, quarum quaelibet sit ille idem unus Deus, quo nihil absurdius, vel impossibilius, vel *denique* divinis ipsis testimoniis repugnantius ne excogitari quidem potest." F. Soc. breviss. inst. Opp. I. p. 652. „Expone, quae ad eam rem vehementer utilia censeas. Id quidem est, ut cognoscamus, in essentiam Dei unam tantum personam esse. Demonstra hoc ipsum. Hoc sane vel hinc patere potest, quod essentia Dei sit una numero, quapropter plures numero personae in ea esse nullo pacto possunt, cum persona nihil aliud sit, nisi essentia individua intelligens. Quaenam est haec una persona divina? Est ille Deus unus Domini nostri I. C. pater. Qui istud planum facis? Testimoniis scripturae evidentissimis, quae sunt: haec est vita aeterna, ait Iesus, ut cognoscant Te (Pater) illum solum Deum. Io. 17, 3. et ad Corinthios Apostolus scribit: nobis unus Deus (est) ille Pater, ex quo omnia. 1. Cor. 8, 6. 5. et ad Ephesios: unus est Deus et pater omnium, qui est super omnia et per omnia et in omnibus. Eph. 4, 6. Verum *Christiani* non solum Patrem, verum etiam Filium et Sp. S. personas esse in una Deitate vulgo statuunt? Non me clam est, sed graviter in eo errant, argumenta eius rei afferentes e scripturis male intellectis." Cat. Raz. qu. 71—76. Quod regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae homines vulgo evangelici dicti, qui solidae pietatis sunt studiosi, omnino deberent se illorum coetui adiungere, qui in iisdem locis falso et immerito Ariani et Ebionitae vocantur. In Opp. F. Soc. I. p. 698. Osterod Unterrichtung p. 28—34.

§. 96.

Christum neque ab aeterno genitum ex essentia patris filium, neque natura Deum, sed natura quidem hominem verum, tamen etiam divinum, quia Dei filium ac Deitatis unius illius Dei aliqua ratione participem esse dicunt. Mira-

biliter enim conceptus ac natus, deinde ante initum munus publicum in coelum raptus (qua de re nihil expressum in Evangeliiis legitur), tandem post resurrectionem a Deo ipso glorificatus exstitit, tradita propter summam erga Dei voluntatem obedientiam illi omnis potestas, denique factus Deus est. Neque tamen propterea duo Dii sunt, sed alter, qui super omnia, alter, qui Deus nuncupatur, propter mirificam conceptionem ac potestatem et gloriam, illi a Deo traditam. Subordinatum igitur Deo patri filium esse volunt, qua in sententia cum Arianiis omnibusque fere Athanasianae doctrinae adversariis conveniunt. Samosatenicum autem et Photinianum placitum hoc est, in quo indoles Socinianismi versatur, nullam esse neque aeternitatis neque essentiae divinae veritatem in Christo. Omni igitur studio non solum singularibus S. S. locis suam sententiam comprobare, sed duplex etiam locorum genus, quod contrarium probat, cui accedunt etiam innumeri alii, satis frigide et universaliori quodam sensu e medio tollere nituntur.

„De Christi essentia ita statuo, illum esse hominem, Rom. 5 15. in virginis utero et sic sine viri ope, divini spiritus vi conceptum ac formatum indeque genitum, primum quidem patibilem et mortalem 2 Cor. 13, 4. donec scilicet munus sibi a Deo demandatum in terris obivit, deinde vero, postquam in coelum ascendit, impatibilem et immortalem factum. (Rom. 6, 9.) — „Divina ista Christi filiatio eatenus tantum ad eius naturam aliquo modo referri potest, quatenus id respicit, quod Christus divini spiritus vi, sine viri ope in virginis utero conceptus et formatus sit. Nam huiusce rei causa eum Dei filium vocatum iri, ipsius Dei angelus ipsimet virgini praedixit. Luc. 1, 35.

et quidem consequenter Dei filium proprium et unigenitum, cum nemo alius hac ratione et ab ipso primo ortu Dei filius unquam existerit etc." Breviss. inst. 1. p. 654. „Ea vox, Deus, duobus potissimum modis in scripturis usurpatur: prior est, cum designet illum, qui in coelis et in terra omnibus ita dominatur et praeest, ut neminem superiorem agnoscat: ita omnium auctor est et principium, ut a nemine dependeat. Posterior modus est, cum eum denotat, qui potestatem aliquam sublimem ab uno illo Deo habet aut Deitatis unius illius Dei aliqua ratione particeps est. Etenim in scripturis propterea Deus ille unus Deus Deorum vocatur Ps. 50, 1. Atque ea quidem posteriore ratione Filius Dei vocatur Deus in quibusdam scripturae locis." Cat. Rac. qu. 78. „Quaenam ea sunt, quae ad personam Christi referuntur? Id solum, quod natura sit homo verus, quemadmodum ea de re crebro scripturae sacrae testantur." 1. c. qu. 95. „Ergo Dominus Iesus est purus homo? Nullo pacto. Etenim est conceptus e Sp. S. natus ex Maria virgine eoque ab ipsa conceptione et ortu Filius Dei est etc." 1. c. qu. 96. „Dixeras paullo superius, Dominum Iesum natura esse hominem, an idem habet naturam divinam? Nequaquam; nam id non solum rationi sanae, verum etiam divinis literis repugnat." 1. c. qu. 97. „Cedo, qui rationi sanae repugnat? Primo ad eum modum, quod duae substantiae proprietatibus adversae coire in unam personam nequeant, ut sunt: mortalem et immortalem esse, principium habere et principio carere, mutabilem et immutabilem existere. Deinde, quod duae naturae, personam singulae constituentes, in unam personam convenire itidem nequeant. Nam loco unius duas personas esse oporteret atque ita duos Christos existere, quem unum esse et unam ipsius personam, omnes citra omnem controversiam agnoscunt." 1. c. qu. 93. — „Similiter, quod Filius hominis in coelo fuerit, ante quam eo conspicue ascenderit, revera et proprie ad hominem illum, Iesum Nazarenum referri et potest et debet. Nam quod re vera homo ille, postquam natus est ex virgine et antequam Evangelium annuntiaret, in coelum fuerit ibique ab ipso Deo ea dicerit, quae humano generi patefacienda per ipsum erant, adeo est verosimile, ut aliter non fieri non potuisse videatur." F. Soc. de Deo, Christo et Sp. S. sive argumenti omnium potissimi refutatio, in Opp. I. p. 813. — „Cum contra nihil verisimilius et verbis ipsius Christi et hic et alibi magis con-

sentaneum est, quam ipsum Christum, postquam natus est homo et antequam munus sibi a Deo Patre suo demandatum obire inciperet, in coelo, divino consilio atque opera fuisse et aliquamdiu ibi commemoratum esse, ut illa ab ipso Deo audiret et praesens apud ipsum, ut ipsa scriptura loquitur, videret, quae mundo mox annunciaturus et patefacturus ipsius Dei nomine erat. Verba autem ipsius Christi hoc ipso in loco (Io. 3, 13.) non minus, quam in superiore, de filio hominis i. e. de homine expresse sunt dicta. Et si quis vel id animadvertat, quod factum est cum Mose, antequam divina lex tota ipsius ministerio promulgaretur et manufacta opera omnia, quae ad ipsum divinum cultum pertinerent, cuius materiae cuiusque formae esse deberent, ipsi Mosi a Deo praescriberetur; statim fatebitur (praesertim cum certum aliqui sit, Mosem Christi typum fuisse), nihil convenientius excogitari posse, quam ut Christus ante illud tempus, quod diximus, in coelum ad Deum idque fortasse non semel, ascenderit, ibique aliquamdiu cum eo fuerit. Moses enim, ante primam legis promulgationem ad Deum in montem Sinai ter, si quis diligenter animadvertat, ascendisse legitur Exod. 19. et cum ipsius legis decem illa verba, in duabus tabulis lapideis, digito Dei inscripta, ad populum afferenda essent, et simul ea quae diximus, ad cultum Dei spectantia, constituenda et alia populo praecipienda, in eundem montem idem Moses similiter ad Deum ascendit, ibique cum eo per quadraginta dies et quadraginta noctes fuit, idque bis videlicet, et cum primum illae duae tabulae ei sunt datae et cum iterum, proiectis ab eo et fractis praeter ira, ob populi idololatriam, illis prioribus, alteras duas similes habuit, quas ad populum afferret et in arca Dei postmodum reponeret, 25, 16. Nam ut Moses Christum, sive montis Sinai coelum antitypum esse, apertissimum est. Quin etiam ipse mons propter Dei, qui tunc ibi fuit, praesentiam, coelum eo tempore fuisse dici potest: certe Moses Dei vocem, quae de illo monte exstitit et audita a populo fuit, e coelo auditam fuisse ait Deut. 4, 36. Interr. Video hac ratione (quantumvis nova et maioribus nostris fortassis inaudita) complura testimonia sana admodum alioqui explicatu difficilia planissima reddi. Tantum dic quaeso, cur Evangelistae in sua historica de Christo narratione istius eius in coelum ascensus nullam mentionem fecerunt? Resp. In promptu causa est, cum res ista eiusmodi fuerit, quae a ne-

mine conspecta sit, nec porro plane conspiciet a quocquam potuerit etc." Breviss. inst. l. c. p. 715. Idem est, quod [Osterodus lepidè ita commentus est. „Es möchte aber lemand sagen: ist Christus der Mensch, nachdem er schon geboren war, im Himmel gewesen, u. von dannen kommen, so muß er zuvor hinaufgestiegen seyn. Weil man aber von dieser Sache in H. Schrift nichts findet, lasse sich ansehen, daß unsere Meinung nicht wol bestehen könne. Hierauf geben wir erstlich zur Antwort: daß es nicht folge, so von Christi aufsteigen gen Himmel, ehe er von dannen kommen, nichts geschrieben ist, daß er darum nicht hinaufgestiegen oder genommen sey, und sagen, daß es genug sey, daß man solches, gleich wie in derselben Obiection selber geschicht, durch ein consequentiam beweise. Denn gewisslich, wo Christus im Himmel gewesen ist, nachdem er schon ein Mensch war, so muß er nothwendig daselbst hinaufgestiegen oder genommen seyn, nachdem er ein Mensch geboren war, obwohl solches schon im geringsten nicht in h. Schrift gelesen würde. Aber danach sagen wir, daß es geschrieben sey: denn so lesen wir loh. 3, 13. Niemand ist in den Himmel gestiegen (so stehen die Worte im Griechischen und nicht, wie sie Luther vertiret) nur der vom Himmel gestiegen ist, des Menschen Sohn, der im Himmel war. Siehestu, daß hie ausdrücklich affirmiret wird, daß des menschen Son, das ist, Christus der mensch in den Himmel hinaufgestiegen sey. Diese wort aber hat Christus selber geredt noch zuvor, ehe er sichtbarlicherweise gen Himmel genommen ist; wird deshalb aus denselben offenbar, daß Christus der mensch in den Himmel zuvor, ehe er sichtbarlich dahin genommen, gestiegen und also wieder von dannen genommen sey. Welches sich denn gänzlich so gebührete. Denn so Moses, welcher Christi Figur war, auf den h. Berg gestiegen, daselbst mit Gott oder mit seinem Engel eine Zeitlang conversiret und geredet, ehe Gott durch ihn seinem Volk die steinernen Tafeln gegeben, auf welche er sein Gesetz geschrieben hatte und ihm die Dinge, welche zum Gottesdienst gehörten, welcher durchaus in euserlichen u. leiblichen Dingen bestund, vorgeschrieben hat: wieviel mehr hat Christus, durch welchen Gott der welt das geheimniß des evangelii offenbaren und seinen durchaus geistlichen Gottesdienst vorschreiben wollen, in den Himmel steigen sollen, mit Gott allda eine zeitlang conversiren und von ihm selber geleh-

ret werden, was er reden und thun solt, wie denn Christus selber gesagt, das er nichts von ihm selber gethan oder geredt, sondern wie ihn sein Vater gelehret u. ihm geboten hatte loh. 8, 28. 29. 12, 40. Dafs aber nicht jemand gedenken möchte, als were es unmöglich oder ungewöhnlich, das ein mensch vor seinem Tode könne in den himmel seyn und wieder von dannen kommen, der bedenke nur, was der Apostel Paulus von ihm selber gezeuget hat, nämlich das er in den dritten himmel genommen und im Paradies gewesen sey. 2 Cor. 12, 2. Diefs kann nun ein jechlicher sehen und verstehen, das es hat geschehen können. Aber von Gott halten wollen, das er vom Himmel herab oder auch hinaufgestiegen sey, das ist wider allen verstand, sintemal der himmel sein stuel und die erde sein fufsschemel ist. Esa. 66, 1. Act. 7, 49." Osterod Unterrichtung p. 94. sqq. — „Est enim Christus patri subordinatus, cum, ut dictum fuit, omnem suam potestatem ab ipso acceperit, eamque pro eo exerceat atque una cum totus perpetuo ab illo pendeat, ita, ut necesse sit, quicquid hac subordinatione inspecta neque enim aliter licet, quantumvis nominatim atque expresse a Christo petitur, id eadem opera a Patre peti. Haec enim est subordinationis constantissima natura, et omnia, quae subordinato ipsius subordinationis gratia tribuuntur, ad eum, cui subordinatus est, referantur." F. Soc. breviss. inst. l. c. p. 672. „Wir wollen aber jetzt diefs faren lassen und pergiren in der consideration oder betrachtung der erhöhung Christi und die Worte des Apostels insonderheit besehen. Erstlich saget er: darumb auch Gott etc. Niemand zweifelt, das Christus göttliche macht und herrschaft hab, sowol im himmel als auf der erden, kurz zu sagen, das er aller Herr sey, sowol der engeln, als der menschen u. darumb von allen, wie Gott selber müsse geehret werden. Nur hierin stehet der Zweifel, ob Christus solch ein Herr sey von ihm selber und also ob er der einige Gott selber sey, oder nicht. Diesen Zweifel löset uns hie der Apostel mit den Worten, in welchen er klärlich bezeuget, das Christus one vorhergehende ursach, so hier klärlich beschrieben, nemlich one den gehorsam bis zum Tod, zu solch einer herrschaft nicht gekommen u. derhalben nicht von ihm selber solch ein Herr sey, sondern von Gott zu solch einen Herrn gemacht etc. Osterod Unterr. p. 124. „Aus diesem aber werden vielleicht unsere adversarii schliessen, das wir von Christo nicht mehr

halten, denn von einem jeglichen Christenmenschen. Das sey ferne von uns; denn wir nicht zu dem end anzeigen, das auch die Christen Gottes Kinder sind, als wollten wir sie Christo gleich machen, sondern nur allein dazu, das man sehe die Nichtigkeit des argumenti unserer adversariorum; sonst gläuben u. bekennen wir, das Christus auf viel eine herrliche weise u. die zum theil weit von uns verschieden ist (denn welcher Christ ist vom h. Geist empfangen, wie er?) Gottes Son sey, denn wir. Jedoch sagen wir das daneben, das die wahrhaften Christen mit Christo, in derselben seiner göttlichen Kindschaft, viel gemein haben, daher er sich nicht geschämet, sie Brüder zu heißen. Hebr. 12, 11. Daher haben sie alle beide, das ist, sowohl Christus, als die Christen, Gott selber zum Vater: welches denn auf keine weise könt wahr seyn, wo die Christen nicht auch zum guten Theil also Gottes Kinder weren, wie Christus ist." Osterod. l. c. p. 52. Cfr. p. 132. Dictorum probantium interpretationem et orthodoxae refutationem suscepit post F. Socinum, aliosque huius sectae, Catech. Rac. qu. 102—191.

§. 97.

Nihilo tamen minus hominem hunc, Deum ostea factum, adorationis honore persequendum, immamque fiduciam in eo ponendam esse docent Sociniani. Qua in adoratione propugnandaustus Faustus Socinus est contra suae sectae naticos, praesertim Franciscum Davidis, qui sibi instantes idololatriae notam effugere volebant. Sociniani autem sibi ipsis contradicere malunt, iam pro christianis non haberi.

De Jesu Christi invocatione disputatio, quam F. Socinus per scripta habuit cum Francisco Davidis a. 1578 et 1579. paullo ante ipsius Francisci obitum in Soc. Opp. II. 709. sqq. Disputatio inter F. Socinum et Christianum Franken de honore Christi i. e. utrum Christus, cum ipse perfectissima ratione Deus non sit, religiosa tamen adoratione colendus sit, nec ne: habita 14. Mart. a. 1584. l. c. p. 767. eqq. „Semper et ubique non Deum solum, sed Christum quoque

adorare cogimur seu tenemur eiſque ſervire; hoc neceſſario requirente ſumma, quam habet in nos cum Patre Deo communem, poteſtate, a nobis neceſſario agnoscenda, ea enim nequaquam a nobis agnoscere-
tur eo modo, quo agnoſci debet, ſi unquam eum adorare eiſque ſervire prætermitteremus." F. Soc. in ep. 2. ad Niemojevium Rac. a. 1618. „In quo is honor diuinus Chriſto debitus conſiſtit? In eo, quod quemadmodum adoratione diuina eum proſequi tene-
mur, ita in omnibus neceſſitatibus noſtris eius opem implorare poſſumus. Adoramus vero eum, propter ipſius ſublimem et diuinam eius poteſtatem." Cat. Rac. qu. 237. p. 443. „Ergo is honor et cultus Chriſto ad eum modum tribuitur, ut nullum ſit inter Chriſtum et Deum hoc in genere diſcrimen? Imo permagnum eſt. Nam adoramus et colimus Deum tanquam cauſam primam ſalutis noſtræ; Chriſtum tanquam ſecundam, aut, ut cum Paulo loquamur, Deum tanquam eum, ex quo omnia, Chriſtum ut eum, per quem omnia." l. c. qu. 245. „Quid vero ſentis de iis hominibus, qui Chriſtum non invocant, nec adorandum cenſent? Prorsus non eſſe Chriſtianos ſentio, cum re ipſa Chriſtum non habeant. Et licet verbis id negare non audeant, re ipſa negant tamen." l. c. qu. 246. „Warumb wir uns fleißig bemühen, Chriſti zu ſein und ihm gehorſam zu leiſten und um ſeinentwillen alles unglück, auch den ſchrecklichen Tod ſelbſt nicht zu fliehen. Veber das ſo ſchreyen wir jetzt zu ihm umb hülfe in unſern nöten, ſonderlich in den geiſtlichen und ehren ihn mit göttlicher reuerenz und anbetung, ſowohl eußerlich als im Herzen. Welches denn allein genugsam beweiset, daß wir Chriſtum nicht für ein pur lautern menſchen halten, was ſeine qualitates betrifft, welche ſo ſehr übertreffen menſchliche condition und zuſtand und ſolch eine majeſtät, herrſchaft und macht in ſich begreifen, daß wir ihm, obwol ſein weſen kein anderes, denn eines menſchen weſen iſt, dennoch mit gleicher art des gottesdienſtes ehren, mit welchem wir ſonſt Gott ſelbſt ehren, welcher ihn zu ſeiner rechten geſetzt und ihm ſeinen eignen ſtuhl zu beſitzen eingegeben hat, Apoc. 3, 21. Vnd derhalben neben Gott, ja ſampt Gotte zugleich von allen Creaturen geehret und angebeten wird. Apoc. 5, 13." Oſterod Vnterrichtung p. 134. cfr. 131. 69.

§ 98.

Spiritum sanctum non esse personam in Deitate, multis argumentis probare conantur Sociniani, ac proprietate vocis retenta docent, Sp. S. esse vim ac potentiam Dei, Evangelium, Deique denique donum. Hunc in modum accipiunt locos S. S. in quibus Spiritui S. actiones personarum propriae et ad Deum ipsum spectantes attribuuntur.

„Verum quid, quaeso, saltem de Spiritu sancto nunc mihi dicis, de quo isti similiter affirmant, eum esse diuinam personam, nempe tertiam et unum atque eundem numero Deum cum Patre et Filio? Quid ipsa cum istud nullo pacto admittas, de eo statuumdum censes? Nempe, illum non esse personam aliquam a Deo, cuius est spiritus, distinctam, sed tantummodo (ut nomen ipsum Spiritus, quod flatum et aflationem, ut sic loquar, significat, docere potest) ipsius Dei vim et efficaciam quandam i. e. eam, quae secum sanctitatem afferat, et quae seqq.” F. Soc. breuiss. inst. l. c. p. 652. Cfr. F. Socini locorum, qui ad probandam diuini Spiritus sancti Personam a nobilissimo quodam viro allati fuerunt, explanatio. Opp. II. p. 438. sqq. „Quid vero is Sp. S. est? Vt facilius intelligas, quid is sit Sp. S. sic habeto primum; in scripturis n. foed. Sp. S. voce designari ipsum Iesu Christi Euangelium, ut locus 1 Cor. 2, 10, aperte indicat, si cum loco 2 Tim. 1, 10. conferatur. — Vocatur autem Euangelium Spiritus, partim, quod in eo contenta ab ipso Deo sunt patefacta, nec ullo modo ingenio humano indagari, nec investigari potuere: partim, quod hominis spiritum respiciant, et nos spirituales reddat, quod lex non potuit. Quo sensu cum accipitur vox Sp. S. tum omnibus datur, quibuscunque annuntiatur Euangelium. Deinde ea vox Sp. S. designat Dei donum, quod certis hominibus datur, quod, cum a scriptura vocetur arrha aut etiam arrha haereditatis nostrae et simul de eo dicitur, quod in corda nostra effundatur 2 Cor. 1, 22. 5, 5. Eph. 1, 14. hinc necessario efficitur, nihil aliud esse, quam firmam et certam vitae aeternae nobis promissae spem, cuius in cordibus

nostris gustum sensumque percipiamus." Cat. Rae. qu. 367. „Sp. S. non esse in Deitate personam, hinc discere potes primum, quod ea, quae Spiritui S. in scripturis attribuuntur, nulla prorsus ratione personae conveniant, ut sunt: quod detur, quod ex eo detur idque aut secundum mensuram, aut absque omni mensura, quod effundatur ipse et ex ipso effundatur et quod eo potiantur homines, quod augetur, in duplo detur, in partes distribuatur, tollatur ipse et ex ipso tollatur, quod interdum sit, interdum non sit, denique quod extinguatur, et similia in scripturis exstant. Deinde idem ex eo patet, quod non sit extra Deum natura, sed in ipso Deo. Nisi enim natura Deo inesset, non potuisset Paulus Spiritum Dei cum spiritu hominis, qui homini inest, natura conferre. 1 Cor. 2, 11. — Quoniam vero Sp. S. in Deo est, nec tamen in Sp. S. reciproce dici potest esse Deum, hinc apparet, Sp. S. non esse personam. Praeterea cum superius demonstratum sit, unam tantum esse in Deitate personam et Sp. S. Dei virtus sit, ut verba Christi ad Apostolos indicunt Luc. 24, 49. efficitur, Sp. S. non esse personam diuinam. Denique si Sp. S. esset persona, essentiam quoque divinam eam habere oporteret. Nam ea attribuuntur ei, quae propria sunt essentiae divinae; at superius docuimus, substantiam divinam unam esse numero, nec tribus personis esse posse communem. Quamobrem Sp. S. non esse Deitatis personam, planum est." l. c. qu. 371. „Vnd weil der h. Geist Gottes Kraft und wirkung ist, so ist es gar kein wunder (ja billich solt es einen wunder nemen, wenn es nicht geschehe) das ihm die Dinge, welche Gott eigentlich angehören, zugeeignet werden. Woher es auch kommt, das gar oft durch den Namen des h. Geistes nichts anders, denn Gott selber muß verstanden werden. Aus dieser unser solution wird offenbar, was wir vom h. Geist halten: nehmlich das er keine person sey, welche von dem einigen wahrhaftigen Gott, dessen Geist er ist, verschieden were, sondern nur allein seine Kraft, wiewol nicht eine jechliche, sondern nur die, welche da irgent auf einerlei weise heilig machet." Osterod. l. c. p. 32.

CAP. 6.

DE STATU HOMINIS ANTE LAPSUM ET POST LAPSUM.

§. 99.

naginem Dei, ad quam creatum esse hominem docent literae sacrae, non, ut Orthodoxi statuunt, immortalitatis et iustitiae originalis donum, sed dominatum rerum inferiorum ac rationem, qua superior est omnibus creaturis, esse affirmant Sociniani. Idem nunc etiam status hominis est, qui Adami. Aeterna mors, iam Deus minatus est, damnatio fuit, cui quidem homo propter peccata a Deo subiicitur. Peccatum non mortalitatis naturalis, sed necessitatis mortis causa fuit."

7. Socin. de statu primi hominis ante lapsum disp. quam per scripta habuit cum Franc. Puccio, Florent. a. 1578. Opp. II. p. 258. De loco Pauli ad Rom. c. 7. et Defensio advers. reprehens. ministri evang. a. 1596. in Opp. I. p. 87. 115. „Dei imago et similitudo, ad quam conditus est homo, ne in ipsa quidem mente ac ratione, unde omnis iustitia in illum derivari poterat, praecipue consistit, sed in dominatu rerum omnium, praesertim inferiorum, sex illis diebus a Deo creatarum, ut satis patet ex loco ipso, ubi primus homo ad Dei imaginem et similitudinem factus fuisse narratur Gen. 1, 26. „F. Soc. praelect. theol. c. 3. cf. c. 1. „Cum nego, hominem a Deo immortalem fuisse creatum, non intelligo eum ab ipso creationis initio morti penitus fuisse obnoxium, adeo, ut ei omnino moriendum esset: sed tantummodo sua natura morti fuisse subiectum, et non nisi divina gratia, qua in ipsa creatione donatus non fuerat, a morte immunem perpetuo esse posse." F. Soc. adv. Pucc. c. 4. „Qui vero id conveniet iis scripturae locis, in quibus scriptum exstat, hominem ad imaginem Dei creatum esse et creatum ad immortalitatem et quod mors per peccatum in mundum introierit Gen. 1, 26. 27. Sap. 2, 23. Rom. 5, 12? — Sciendum

est, imaginem Dei non significare immortalitatem (quod hinc patet, quod scriptura eo tempore, quo homo aeternae morti subiectus fuerat, agnoscat in homine istam imaginem. Gen. 9, 6. Iac. 3, 9. — sed potestatem hominis et dominium in omnes res a Deo conditas supra terram designare, ut idem locus, in quo de hac eadem imagine agitur Gen. 1, 26. aperte indicat." Cat. Rac. qu. 42. „Quae igitur est horum verborum sententia, quod mors per peccatum introierit in mundum? Haec, quod Adamus ob peccatum decreto et sententia Dei aeternae morti subiectus est: proinde omnes homines eo, quod ex eo nati sunt, eidem aeternae morti subiacent." l. c. qu. 45. Volkcl. de vera relig. l. V. c. 18. p. 548. Osterod. Vnterr. c. 33. p. 264.

§. 100.

Lapsum hominis primi esse causam depravationis humani generis constanter negant: nullum secundum Socinianos peccatum originale est. Quemadmodum Adam ita a Deo conditus erat, ut libero arbitrio praeditus esset, ita inter poenas, quibus illius peccatum punivit Deus, nulla exstat liberi arbitrii amissi mentio. Ita quidem, quae de peccato originali intelliguntur ab Orthodoxis S. S. loca, de peccatis actualibus explicantur a Socinianis. Nihilo minus, quamquam imputationem peccati adamitici respuunt sensu orthodoxo, tamen propagationem statuunt, quam reatum appellat Socinus, secundum quem morti obnoxius quivis homo sit.

„Cupiditas ista mala, quae cum plerisque hominibus nasci dici potest, non ex peccato illo primi parentis manat, sed ex eo, quod humanum genus, frequentibus peccatorum actibus, habitum peccandi contraxit et se ipsum corrumpit, quae corruptio per propagationem in posteris transfunditur. Etenim unum illud peccatum per se non modo universos posteros, sed ne ipsum quidem Adamum corrumpendi vim habere

habere potuit. Dei vero consilio In peccati illius poenam id factum esse, nec usquam legitur et plane incredibile est; imo impium id cogitare. Deum videlicet, omnipis reititudinis auctorem, ulla ratione pravitas causam esse, quae tamen pravitas, quatenus, ut dictum est, per propagationem in hominem derivatur, peccatum proprie appellari nequit. — Concludimus igitur, nullum, improprie etiam loquendo, peccatum originale esse, i. e. ex peccato illo primi parentis nullam labem aut pravitatem universo generi humano necessario ingentam esse, sive inflictam quodammodo fuisse, nec aliud malum et primo illo delicto ad posterum omnes necessario manasse, quam mortem, quod omnimodam necessitatem, non quidem ex ipsius delicti vi, sed quia, cum iam homo natura mortalis esset, ob delictum illud suae naturalis mortalitati a Deo relictus est; quodque naturale erat, id in delinquentis poenam prorsus necessarium est factum. Quare qui ex ipso nascuntur, eadem conditione nasci omnes oportet, nihil enim illi ademptum fuit, quod naturaliter haberet vel habiturus esset." *Th. Soc. Praelect. theol. c. 4.* „Peccatum originis nullum prorsus est: quare nec liberum arbitrium vitari potuit. Nec enim e scripturis id peccatum originis doceri potest et lapsus Adae cum unus actus fuerit, vim eam, quae depravare ipsam naturam Adami, multo minus vero posterorum eius posset, habere non potuit. Ipsi vero id in poenam irrogatum fuisse, nec scriptura docet, uti superius exposuimus et Deum illum, qui aequitatis fons est, incredibile prorsus est, id facere voluisse." *Cat. Rac. qu. 423. p. 865.* „At Paulus Rom. 5, 12. ait: in Adamo omnes peccasse. Non habetur eo loco, in Adam omnes peccasse: verum in graeco sunt $\sigma\psi$, quae passim interpretes reddunt latine: in quo, quae tamen reddi possunt per particulas quoniam aut quatenus, ut e locis similibus Rom. 8, 3. Phil. 3, 12. *Heb. 2: 13. 2 Cor. 5, 4.* videre est. Apparet igitur, neque ex eo loco extrui posse peccatum originis." *Catech. Rac. qu. 426. refr. ib. Oeder. p. 897.* „Plerique ex sacris literis mirabilia quaedam paradoxa hodie sibi fingunt, quale est istud, in quolibet homine nisi gratia et spiritu Dei, regeneretur, propter peccatum primi parentis ipsam mentem superioremque rationem adeo corruptam esse, ut Deo adversetur; cum tamen hanc de re, nullum verbum fiat in sacris literis et quicquid in illis de humani generis corruptione dicitur, nec usquam ad Adami lapsum tanquam ad suam causam

referatur et ubique nullo pacto de superiore ratione sed de voluntate, proxima actionum humanarum causa, sit accipiendum. Studium igitur carnis Rom. 8, 6. seu mens carnis, Col. 2, 18. non quidem superiorem rationem in homine non regenito, sed voluntatem ab appetitu, qui in homine inferiorem rationem complectitur et proficiscentem significat." F. Soc. Defens. disputat. de loco Rom. 7. Opp. I. p. 149. „Unde apparet, propriam et veram peccatorum causam non corruptionem naturae esse, sed voluntatis liberae malum usum." I. c. p. 133. „Quamvis, enim quis per totam vitam suam ab omni peccato actuali immunis esset, remaneret tamen reus, quem ab Adamo primo parente nostro propter ipsius inobedientiam omnes contrahimus, cuius vi necessariae morti in perpetuum subiicimur. Rom. 5, 12. — Postquam primus homo peccavit, caeteri omnes, qui ab eo sunt propagati, propter hoc, quod ab eo sunt propagati, qui propter suum peccatum morti penitus ex divina sententia fuit addictus; sint licet aliqui sine peccato, ipsi quoque similiter morti penitus sunt addicti, ex qua divinae tantum misericordiae ope liberari queunt." I. c. p. 122. Volkelt de vera relig. I. V. c. 18. p. 547. Osterod Unterr. c. 33.

§. 101.

Quamquam ad perficiendum bonum vires hominis naturâ exiguas esse conceditur, tamen voluntas naturâ admittitur. Et auxilium Dei duplex est, interius et exterius, quorum tamen illud, sive divini Spiritus interior gratia non, ut statuunt Orthodoxi, ad inchoandum bonum, verum ad perficiendum credentibus tantum et obedientibus contingit. Quo quidem in loco ultra Pelagianam doctrinam evagatur Sociniana. Praedestinationis autem nullus est hoc in systemate locus, imo acriter repudiatur, siquidem omnem hominis sortem a libero ipsius arbitrio pendere docent.

F. Socini de libero hominis arbitrio deque aeterna Dei praedest. scriptum Ion. Iac. Grynaeo oblatum in Brev. tract. Rac. 1613. „Postquam igitur docuisti liberum arbitrium originis peccato vitiari non potuisse, expone porro: quam longe vis liberi arbitrii pateat? Communiter in hominibus natura exiguae admodum sunt vires ad ea, quae Deus ab illis requirit, perficiendum: at voluntas ad ea perficiendum omnibus adest natura. Nihilominus tamen eae vires non ita prorsus exiguae sunt, ut homo, si vim sibi facere velit, divino auxilio accedente, non possit voluntati divinae obsecundare. Auxilium vero suum nemini Deus prorsus denegat ex iis, quibus voluntatem suam patefecit: alioquin Deus nec castigare, neque punire iuste contumaces posset, quod tamen utrumque facit.” Cat. Rac. qu. 427. p. 900. „Quodnam est auxilium istud divinum? Duplex est interius et exterius. Quod vero exterius est? Sunt promissa et minae, quorum tamen promissa vim habent longe maiorem. Unde etiam quod sint sub novo foedere longe praestantiora promissa, quam sub veteris fuerant, facilius est sub novo, quam sub veteris foedere voluntatem Dei facere. Quod autem interius est? Id nimirum, cum Deus in cordibus eorum, qui ipsi obediunt, quod promissit, obsignat.” L. c. qu. 428. 429. p. 904. Ad inserendam animis nostris firmam et certam spem, cuius virtute in omnibus tentationibus invicti in fide subsistamus, videtur necessario requiri, ut ea promissio exterius per Evangelium proposita interius a Deo in cordibus nostris obsignetur. Omnibus illa interior obsignatio contingit, quibus exterior, hoc est, quibus Evangelium annuntiatur? Nequaquam, verum iis tantum, qui Evangelio sibi annunciato crediderint et exteriorem illam rationem, quam Deus in confirmanda promissione vitae aeternae adhibet, amplexi, quoque usque, quemadmodum oportet, fuerint. Etenim si illud donum Sp. S., quod ad tempus duravit, non datur nisi credentibus Evangelio, multo magis id Sp. S. donum, quod perpetuum est, aliis non dari statuendum est, nisi qui et Evangelio plane crediderint et illud ex animo amplexi fuerint. Nonne ad credendum Evangelio Sp. S. interiori dono opus est? Nullo modo; nec enim in Scripturis legimus cuiquam id conferri donum, nisi credenti Evangelio.” Cat. Rac. qu. 368. sqq. p. 603. sqq. „Spiritus suum Deus Evangelii I. C. praedicationi assentientibus et vitam emendare instituentibus largitur, quo promissiones

sibi, si resipissent, in Evangelii praedicatione factas non inanes futuras sentient et propterea iam Deum pro patre agnoscent." Opp. I. p. 98. „Quid vero tu de praedestinatione censes? Ea de praedestinatione Dei sententia prorsus fallax est, id vero duas ob causas potissimum: quarum una est, quod totam religionem corrumpere esset necesse: altera, quod Deo multa inconvenientia attribui oporteret." I. c. qu. 435. p. 908. F. Soc. Praelectt. theol. c. 5. et 12. sqq. in Opp. I. p. 556. sqq. De Christo. Serv. P. 4. c. 13. II. p. 242. Bengel I. c. XV. p. 193. sqq.

CAP. 6.

DE MODO ET ORDINE SALUTIS.

§. 102.

Summi momenti locus, quin principium ac fundamentum totius huius systematis est, nulla alia ratione, nisi ipsarum virium exercitatione assidua morumque ad legem divinam compositione hominem posse ad veram virtutem, nec ulla alia ratione, nisi virtute et moribus ad salutem pervenire. Ita quidem ad legem Dei in religione christiana revelatam et ad exemplar Christi conformatus peccatorum reatu solutus et omnis per Christum a Deo promissae salutis particeps fit. Haec summa religionis christianae secundum Socinianos. Hunc ad finem singulae tendunt doctrinae Socinianae partes sibi constantes. Quae ad salutem perveniendi via omne quidem hominis meritum excludit, hac in re cum protestantium doctrina conveniens; quin salutis donum mere gratuitum censetur: tamen totum servatoris et iustificationis opus a Christo per-

actum nova prorsus ratione utraque via ordinatur et aestimatur.

Pertinet huc ad illustrandas contrarias sententias praecipue F. Soc. scriptum illud: Quod regni Poloniae etc. in Opp. I. p. 691. sqq. „Religio christiana est doctrina coelestis, docens veram viam perveniendi ad vitam aeternam. Haec autem via nihil est aliud, quam obedire Deo, iuxta ea, quae ille nobis praecepit per Dominum nostrum Iesum Christum, F. Soc. Summa relig. christ. in Opp. I. p. 281. Cfr. Bengel. I. c. XIV. p. 146. sqq.

§. 103.

Nam hoc ex Socinianorum opinione vatum est Orthodoxorum commentum, Christum alia ratione, quam praedicatione Evangelii et exemplo inservisse humano generi, morte sua nobis meruisse salutem, Deum hominibus conciliasse, divinae iustitiae pro nobis satisfacisse. Haec omnia nec mortis Christi fructus esse per se posse, nec in sacris libris doceri tradunt, imo, quae de morte ac satisfactione Christi doceantur, homines avocare a studio bonorum operum. Christum satis est viam monstrasse, qua curremus ipsi, nosmet ipsi converteremur. Quam ad tenuem et exilem doctrinam confirmandam mirifice abuti libris sacris solent.

F. Soc. de Iustificatione. Opp. I. p. 601. seqq. De Iesu Christo servatore I. II. c. 8, III. c. 4, Opp. I. 2. p. 121. seqq. Praelectt. theol. c. 20. p. 519. Brevis. inst. p. 667. Hug. Grotii de satisfactione Christi contra F. Socinum c. 8. p. 109. seqq. Joh. Crellii Resp. ad Hug. Grot. de satisf. Chr. in Bibl. Fr. Poll. V. p. 1. seqq. „Non quia is Deo morte sua id solverit, quod nos propter scelera nostra eius iustitiae debebamus, atque ea ratione Deum nobis conciliaverit, aut, quia merito tam insigni obedientiae suae iram Dei adver-

sus nos placaverit: siquidem neque his rebus quidquam opus erat, neque eae ullo modo fieri poterant: sed, quia nos, qui a Deo aversi eramus, sui sanguinis fusione ac morte interveniente, ad Deum, qui iam ultro nobis pacem offerebat et in ipso Christo quam maxime propitium nobis se ea ratione ostendebat, adduxit, atque ut illi in posterum confideremus exque illius praescripto obediremus, effecit, quod et fieri poterat, et solum faciendum testatur, F. Soc. de iustificat. 603. seqq. „Cur vero ita crebro omnia haec morti Christi adscribit scriptura? Propterea, quod mors via ad resurrectionem et exaltationem Christi fuerit, adeo, ut sine ea, secundum Dei decretum, pervenire ad illam non potuerit. Deinde, quod ex omnibus, quae Deus et Christus nostrae salutis causa fecerunt, mors Christi potissimum nobis Dei et Christi charitatem ostendat et ante oculos ponat. — Nonne est etiam aliqua alia mortis Christi causa? Nulla prorsus. Etsi nunc vulgo Christiani sentiunt, Christum morte sua nobis salutem meruisse et pro peccatis nostris plenarie satisfecisse, quae sententia fallax est et erronea et admodum pernicio-^a.“ Cat. Rac. 387. 388 et quae sequuntur. „Cedo, qui istud rationi repugnet? Id quidem hinc perspicuum est, quod sequeretur, Christum aeternam mortem subisse, si Deo pro peccatis nostris satisfecisset, cum constet, poenam, quam homines peccatis meruerant, aeternam mortem esse. Deinde consequeretur, nos Christo, quam Deo ipsi devinctiores esse, quippe qui satisfactione multum gratiae nobis ostendisset, Dei vero exacta satisfactione nulla prorsus gratia nos prosecutus fuisset.“ I. c. qu. 392. „Cedo etiam, qui haec opinio est pernicio-^a? Ad eum modum, quod hominibus fenestram ad peccandi licentiam aperiat, aut certe ad socordiam impietate colendam eos invitet. Scriptura vero testatur, eum inter alios etiam Christi mortis finem esse, ut redimeremur ab omni iniquitate, ex hoc seculo nequaquam eriperemur et redimeremur ex vana conversatione a patribus tradita et mundaremur conscientia a mortuis operibus ad serviendum Deo viventi.“ I. c. qu. 393. „Quid vero de hac reconciliatione sentis? Christum Iesum nobis, qui propter peccata nostri Dei inimici eramus, et ab eo abalienati, viam ostendisse, quemadmodum nos ad Deum converti atque ad eum modum ei reconciliari oporteat.“ Qu. 408. In locum hunc copiosius inquisivere Ziegler I. c. p. 225 et Bengel I. c. XVI. 422. seqq.

§. 104.

Omnia a Christo ad salutem hominis parata triplici munere, prophetico, sacerdotali, reo contineri docent. Propheticum absolvitur voluntatis divinae manifestatione, cuius capita duo sunt: praecepta et promissa. Huc praesertim pertinet salutaris Christi mors praeclara propter resurrectionem et exaltationem, illi succentem. Iuxta sacerdotale officium Christus se eo non in cruce, sed in coelo obtulit, quod idem a regio eius munere vix differre aiunt. a quidem cuncta, quae Christus his in terris hominis recuperandam salutem fecit, ad leslatoriam vim ac virtutem rediguntur, in quod novae quasdam addiderit leges veteribus, tantam summum eius meritum praedicatur.

F. Soc. Praelectt. theol. c. 19. 23. p. 575. seqq. De Christo serm. I. c. 3. 5. p. 128. Breviss. inst. p. 664. Valent. Smalc. de Divinit. I. C. c. 5. seqq. p. 15. seqq. Volkel de vera relig. I. III. c. 10. seqq. 21. Catech. Racov. quaest. 383. et quae sequ. qu. 476. sqq. „Itaque ut ad rem redeam, satis ex praedictis constat, Christum seipsum non in cruce, sed in ipso coelo Deo obtulisse. Quod etiam abunde hac re confirmatur, quod Christus sacerdos plane inauguratus non fuit, nisi post mortem suam, imo post suum in coelum ascensum." F. Soc. de Jesu Chr. Filii Dei Nat. et Essent. p. 103. „Das Ampt I. C. ist, das uns Gottes willen von der ewigen Seligkeit, welche uns soll gegeben werden, geoffenbaret hat und denselben zu seinem auszuge und ende bringet: in welchen beiden dingen bestehet und begriffen wird, das er unser Heiland ist oder Seligmacher: denn dieser einzige name begreift in sich das ganze ampt Christi. Derhalben hat das ampt Christi vornehmlich zwei theile, sintemal es erstlich betrifft die offenbarung göttliches willens: umb welches willen Christus in h. Schrift ein Prophet genennet wird: zum andern betrifft es die Verwaltung göttliches willens um welches wil-

len er denn in derselben h. Schrift ein König und Herr genennet ist." Osterod Vnterrichtung. c. 20, p. 135. seqq. c. 40. cfr. Bengel l. c. XVI, p. 122. 199.

§. 105.

Ut in omni loco de iustificatione, ita in illo quoque, qui de fide iustificante est, orthodoxae doctrinae vehementer repugnant Sociniani. Iustificationem actum quidem Dei dicunt, quo a peccatorum reatu soluti et iusti declaremur; verum quae ex hominis parte requiritur fides nequaquam meriti Christi apprehensio et applicatio est, sed opus humanum, quo et confidentes Deo ac Christo et obtemperantes non solum iis, quae Moses praecepit, sed etiam legibus illis, quas Christus addidit, Deo grati acceptique evadamus. Ita quidem, quamvis hominis vitam ac virtutem non meritoriam causam iustificationis dicant, tamen omnia ad salutem spectantia in potestate hominis sita esse, denique virtutem non regenerationis fructum, sed antecedentem conditionem opinantur: quod quantopere rectae sanaeque christianae doctrinae repugnet, per se liquet.

„Quoniam vero persuasione ista et obedientia ea fides in Deum continetur, qua sacrae literae hominem coram Deo iustificari testantur, iam satis ex praedictis constare potest, quanam in ipso homine huius fidei sit causa et fundamentum, nempe recta faciendi et prava vitandi amor ac studium." F. Soc. De iustific. l. c. p. 627. Catech. Rac. de fide qu. 415. seqq. „Fides ergo in Christum, qua iustificamur, quamvis obedientiam, quam spe futuri boni, quod is nobis daturus sit, Deo praestamus, et complectatur et significet atque idcirco opus omnino declaret, operibus tamen propterea merito opponitur, quia nec perpetuam et absolutissimam praeceptorum Dei conservationem

ipsa per se continet, nos propria vi iustificat, sed propter Dei clementiam, qui eiusmodi opus facientibus, quod ob eam rem Deus apud a Christo appellatum est, iustitiam, quantumvis antea iniustus imputare dignatus est et ipsos pro iustis coram se haberet pro incomparabili sua benignitate voluit. Mirum est autem, Theologos vestros omnino velle praeterea, quod Christum morte sua peccata nostra delivasse credamus, vos iustos coram Deo constitui: et interim, ut id obedientia, quam ex Christi praescripto Deo praestemus, fieri possit, dicere penitus horrere. Quasi vero maior dignitas in ista fide quam in hac obedientia reperitur. Annon dicunt ipsi, fidem istam, non quidem propria dignitate, sed quia ipsum Deum apprehendat, iustificare? cur igitur haec quoque obedientia, non quidem propria dignitate, sed quia Dei misericordiam apprehendat, iustificare non poterit? Praesertim cum ista vestra Christi apprehensio, ut ex his, quae a nobis supra disputata sunt, liquere potest, merum humanum commentum et inanissimum solennium sit; misericordiae vero divinae apprehensio et omnibus divinis oraculis sit consentanea et solidissimum nostrae iustitiae fundamentum et causa censi debeat." F. Soc. de I. C. Serv. l. IV. c. 11, „Solt man aus den werken, wie durch ein verdienst gerecht werden, so müßte man nie im allergeringsten das gesetz übertreten. Weil das aber nicht geschieht, so kann man durch die werke des gesetzes nicht gerecht werden. Derhalben hat uns Gott nach seiner großen Barmherzigkeit einen andern weg, für ihm gerecht zu werden, gezeigt, nemlich den glauben an Iesum Christum, das ist, den gehorsam der Gebote Christi unter der Hoffnung das ewige Leben zu erlangen, um welches gehorsams willen ein jeglicher, der ihn hat, ob er schon etwan ein sündler und Gottes feind gewesen ist, Gott dennoch lieb und angenehm ist und aller seiner Sünden Vergebung erlangt wird." Osterod. Unterr. a. 36, p. 303, sqq.

CAP. 7.

DE SACRAMENTIS.

§. 106.

Secundum illa, quae Sociniani sentiunt de mysteriis christianae religionis, de iustificatione, de gratia, non possunt illis ritibus, qui apud omnes orthodoxas ecclesias pro ritibus sacris a Christo institutis ac veris sacramentis et gratiae mediis habentur, non eandem fidem adiungere, quae caeremoniis externis atque mere humanis adiungi solet. Spiritualem enim religionem christianam et carere omnibus externis ritibus, quibus abundabat mosaica, commode posse ac debere docent. Quare in Sacramentis quoque, quae vocantur, non, quae sint per se, aut tanquam gratiae media, aut omnino quid faciat Deus, sed quid nobis ipsis in eorum celebratione faciendum sit, maxime spectandum esse censent.

„De spe ac fide in venturum Christum, qua praediti fuerint patres illi sub vet. Test. ita, ut in suis sacrificiis ad illum respexerint, nihil aliud in praesentia dico, nisi me nullo modo diffiteri, Christum ibi adumbratum fuisse. Sed nego hoc illos intellexisse, quod nobis demum patefaciendum erat, ut coelestis atque aeternae veritatis et lucis confirmationem ex antecedentibus figuris et umbris haberemus, sub quibus veteres illi omnes conclusi erant usque ad correctionis tempus, ut loquitur Apostolus Ebr. 9, 10.” F. Soc. ep. 3. ad Radecium p. 137. „Quae vero proprietates est novi foederis? Ea, quod plane spirituale est, neque in ullis rebus externis, verum in interioribus sit positum. Porro ritus exteriores, vulgo caeremoniae vocatae, spirituales non sunt, quinque cum exteriorem faciem respiciant etc.” Cat. Rac. qu. 202. „Quomodo enim confirmare potest nos in fide id, quod nos ipsi facimus, quodque licet a Domino institutum, opus tamen nostrum est, nihil prorsus miri

in se continens aut prae se ferens; nihil denique habens, quod quicquam eorum verum esse nobis ostendat vel suadeat, ex quibus fides nostra confirmetur." F. Soc. ad coenas Dom. finem et usum recte percipiendum brevis introductio, in Opp. I. p. 753.

§. 107.

Baptismum eo tempore, quo a Christo institutus usuque receptus sit, initiationis ritum esse statuunt, quo homines cognita et probata Christi doctrina ecclesiae insererentur. Neque enim ita praeceptum caerimoniale esse eum, in sacram coenam, quando quidem hunc ritum Christus non semper et ab omnibus servandum constituerit, neque immersionem in aquam esse, nec necessarium ad salutem, nec ad infantes pertinere volunt. Quamvis autem Socinus velit baptismum pro adumbratione remissionis peccatorum agnoscere, tamen ad regenerationem hominis nihil facere docet. Quae omnia Socini acita ab ipsis Unitariis in Polonia, qui Anabaptistarum errore tenebantur, primum male accipiebantur.

F. Soc. de Baptismo aquae disp. in Opp. I. p. 709. sqq. „Consulendum enim fuit populorum ruditati in ipsis externis ritibus educatorum etiam plane consenscentium. Cum igitur eo tempore aliquis externus ritus ad eos initiandos, qui ad Christum convertebantur, adhibendus esset, nullus decentior videri potuit, quam is, qui non modo novitatem illam vitae Christianorum propriam ac peccatorum per Dei gratiam condonationem atque abstersionem repraesentaret (ut sic dixerim) et paene ob oculos poneret, verum etiam in Dei populo iam receptus et frequentius usu comprobatus fuisset." I. c. p. 720. „Quae vero sunt praecepta Domini Iesu, ut vulgo vocant, caerimonialia? Est unum duntaxat, coena nempe Domini." Catech. Rac. qu. 333. „Quid vero sentis de aquae baptismo? Id, quod sit ritus exterior, quo

homines vel e Iudaismo vel e Gentilismo ad religionem christianam accedentes manifeste profitebantur, se Christum pro Domino agnoscere." I. c. qu. 546. „Num ergo ad eum ritum infantes pertinent? Nullo pacto. Nam nec in scripturis ullum mandatum aut exemplum ea de re habemus, neque ipsi, ut res ipsa indicat, Christum pro suo servatore agnoscere per aetatem possunt." I. c. qu. 347. „Quid vero ea de re statuis? quod sint, qui putent se hoc ritu regenerari? Falluntur vehementer eiusmodi. Etenim regeneratio nihil aliud est, quam rationis et voluntatis nostrae transformatio et ad Christi conservatoris nostri doctrinam, compositio etc." I. c. qu. 348. „Nos verum esse negamus, omnes per aequae, qui Christi discipuli iure appellari velint, aquae baptismo indigere." Soc. de baptismo aquae I. c. p. 718. „De aquae baptismo ego ita sentio, eum ecclesiae in perpetuum praescriptum non fuisse, nec unquam ut illum acciperent, his praeceptum neque a Christo neque ab Apostolis fuisse; qui iam ipsi Christo alia quacunque ratione publice nomen dedissent, vel a primis annis in christiana disciplina educati atque instituti essent. — Dico, aquae baptismum ad ecclesiam externam hoc tempore instaurantiam, meo iudicio nihil pertinere remque indifferentem esse atque ideo non esse, quod de eo quidquam in hoc proposito explicatius dicam." F. Soc. ep. 3. in Opp. I. p. 383. ad Radec. p. 127. — „Cum aquae baptismus in Iesu Christi videlicet nomine ministratus nihil aliud sit, quam adumbratio remissionis peccatorum in nomine Christi eiusque nominis aperta professio atque in ipsius religionem initiatio quaedam i. e. per eum nihil re vera detur, sed tantummodo eorum, quae vel iam data esse vel datum iri certissimum est, externa quaedam agnitio significetur." I. c. p. 384. Cfr. Volkel de vera relig. I. VI. c. 14. Osterod. Unterr. c. 39. p. 346.

§. 108.

Coenae sacrae nihil inesse per se divini arbitrantur; praesentiam Christi et realem et spirituales prorsus negant; nudam commemorationem charitatis et beneficiorum Christi volunt esse eucharistiam. Quapropter quum ad gratias agendas Deo et Christo instituta sit, baud ita

tendum sacra coena est, quasi aliquid illic sumamus. Ita quidem hac de re opiniones cum aatholicorum, tum Lutheranorum et Reformarum, tanquam fallaces et erroneae rejiciuntur.

F. Soc. de coena domini tractatus brevis una, cum eiusdem adversus scriptum Domini Iohannis Nisimiovi Defensione: adjuncta sunt praeterea alia quaedam eiusdem auctoris de hoc argumento. Opp. I. p. 753. sqq. „Denique in coena Domini nihil est aliud, quam mini instituto praeter panem et vinum, ex ipsa coena accipimus, sed iam accepta commemoramus, de quo his gratias agimus.” l. c. p. 753. „Christus Dominus mortis violentiae, quam pro nobis subiit, commemorat, rationem et praedicationem (id quod populo ipsis inutile esse nullo modo potest) in sua ecclesia solenni quodam ritu, ad gloriam nominis sui fieri voluit.” l. c. p. 771. „Quid vero est coena domini? Est Christi Domini institutum, ut fideles ipsius panem frangant et comedant, et ex calice bibant, mortis ipsius annunciandae causa. Quod permanere in adventum ipsius oportet.” Cat. Rac. p. 334. „Quid vero est annunciare mortem Domini? Est publice et in ecclesia sancte Christo gratias agere, quod is, pro ineffabili sua erga nos charitate corpus suum torqueri et quodammodo frangi et sanguinem suum fundi passus sit, et hoc ipsius beneficium laudibus tollere et celebrare.” l. c. qu. 335. „Nonne alia causa, ob quam coenam instituit Dominus, appetit? Nulla prorsus. Etsi homines multas excogitarint. Cum alii dicant, esse sacrificium pro vivis et mortuis, alii usu, ipsius se consequi peccatorum remissionem, et firmare fidem sperant et quod eis mortem Domini in meritum revocat, affirmant.” l. c. qu. 337. „Quas vero sententia illorum verborum: hoc est corpus meum? Non uno eodemque modo ab omnibus accipiuntur. Etenim alii censent, panem in corpus, et vinum in sanguinem re ipsa mutari, quod illi transubstantiationem vocant; alii corpus Domini in pane, sub pane, cum pane esse sentiunt. Sunt denique, qui in coena Domini vere corporis et sanguinis Domini participes existere se autumant, spiritualiter tamen; quae opiniones sunt omnes fallaces et erroneae.” l. c. qu. 340. Cfr. Voßel de vera relig. l. IV. c. 22. Osterod. l. c. c. 38. Ziegler l. c. p. 268. sqq. Bengel l. c. XVI. p. 112. sqq.

Quaeritur denique, quatenam sit Socinianismi ad Ecclesiam evangelicam universalis ratio? Ac dubio carere videtur, Socinianos Protestantibus nullo modo adnumerandos esse; cuius sententiae rationes fere hae sunt. Repudiant symbola oecumenica (apostolicum enim suo sensui et iudicio accommodant); nullius praeterea symboli vinculum Protestantibus intercedit cum illis; Protestantium symbolis declarata alia doctrina est cum Socinianorum sententiis nulla fere parte conveniens; illis ipsis damnantur Sociniani; pace denique Osnabrugensi Lutherani et Reformati soli Protestantes appellati sunt, reliqui ex evangelicorum numero exclusi. Quod autem ratione nituntur in formanda sibi theologia christiana, nullo modo Protestantismi indicium est, imo, quod rationem tanquam fontem ac normam fidei agnoscunt eamque sacrorum librorum auctoritati praeferunt, satis probat, quam longe distent ab ecclesiae evangelicae natura et indole. Et ut sunt, qui quamvis vita et moribus hoc nomine prorsus indigni, tamen christiani appellantur, ita etiam respectu fidei et theologiae habito, Socinianis Christianorum nomen denegari non potest.

**DOCTRINA
ECCLESIAE ORIENTALIS
ET
OCCIDENTALIS.**

DOCUMENT

COLLECTIVE ORIENTALIS

ET

OCIDENTALIS

CAP. 1.

DE ECCLESIAE GRAECAE RECENTIORIS AD OCCIDENTALEM RATIONE.

§. 110.

Ex quo religio christiana in Occidente ad animos hominum sibi viam paraverat, cum gentium indole, tum latinae ecclesiae ingenio et lingua magis magisque discrimen inter hanc et graecam ecclesiam stabilitum est. Accessere similitudines et rixae nonnullae de dogmatis inde fere a Sec. II. et Patriarcharum Romani et Constantinopolitani inter se de privilegiis et iurisdictionis limitibus acerbiora dissidia. Sec. tandem IX. graves ortae sunt lites inter Photium Patriarcham Constantinopolitanum et Nicolaum Romanum pontificem: graviores denique inde a Sec. XI. quo Michael Caerularius, patriarcha Constantinopolitanus, Latinos defectionis ab ecclesia vera accusabat publice. Ita quidem fundamentum schismatis, quod ad nostra usque tempora pervenit, iactum est, ita, ut Concilium Florentinum a. 1438 concordiam restituere frustra conaretur.

Leonis Allatii de Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri tres. Eiusdem dissertationes de dominicis et hebdomadibus Graecorum et de Missa Praesantificatorum. Cum Bartholdi Nihusii

ad hanc Annotatt, de communione Orientalium sub specie una. Colón. Agripp. 1618. 4. Histoire de l'église grecque et de l'église Armenienne, par Mrs. le chevalier Ricaut, trad. de l'Anglois par Msr. de Rosmond, sec. ed. à Amst. 1710. 12. Ioh. Mich. Heineccii eigentl. und wahrhaftige Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche, nach ihrer Historie, Glaubenslehren u. Kirchen-Gebräuchen. Leipz. 1711. 4. p. I. 1—237.

§. 111.

Ipsa vero ecclesia orientalis dispescitur in orthodoxam et schismaticam. Illa est, quae septem concilia oecumenica sequitur, aut plurimis Patriarchis subdita, quorum primarius Constantinopolitanus est, aut Synodo S. S. dirigenti, quae per universum Russorum imperium ecclesiae regimen tenet. Russi enim Sex. X. christianam religionem professi per sacerdotes graecos edocebantur et ecclesiae graecae inserebantur, cuius antistes Constantinopolitanus praesul erat. Inde etiam post secessionem ab hoc factam ritus et dogmata Orientalium servabant. Ad haereticos denique sive schismaticos pertinent Nestoriani, Monophysitae et Raskolnicci. Praeterea Graeci haud pauci cum ecclesia Romana coniuncti sunt, proptereaque uniti appellantur.

Thom. Smith de graecae ecclesiae hodierno statu Epist. Traj. ad Rhen. 1698. 8. Mich. le Quien Oriens christianus. 3 Voll. Par. 1740. fol. Alex. Helladii Status praesens eccl. graec. etc. 1714. 4. Elsner neueste Beschreibung der griech. Christen in der Turkey, aus der Erzählung des Archimandriten Athanasios Dorostamus, Berlin 1737. 8. Ei. Fortsetzung der Beschr. d. gr. Chr. in der Turkey. 1747. John Covell some account of the present greek church, with reflexions on their present doctrine and discipline. Cambridge 1722. fol. Assemani Bibl. Orientalis Clementino: Vaticana, IV. Tomi fol. Stäudlin kirchl. Geographie u.

Statistik, I. p. 39. sqq. II. p. 586. sqq. Tzschirner
Fortsetzung von Schröckhs christl. Kirchengesch. IX.
p. 1 — 255.

CAP. 2.

DE SYMBOLIS ORTHODOXAE ECCLESIAE GRAECAE AC FONTIBUS COGNOSCENDAE DOCTRINAE.

§. 112.

Quam quae sit Ecclesiae graecae doctrina, quatenus discedat ab ecclesia Romana et Protestantium, ex libris publicis addiscendum sit potissime; in numerum symbolorum decreta Conciliorum septem oecumenicorum, quorum ab utraque parte auctoritas admittitur, excepto Nicaeno II. quod a Protestantibus reüicitur, referenda non videntur. Primum igitur locum tenent: I. Confessio Gennadii, Patriarchae Constantinopolitani, quam expugnata Constantinopoli totius ecclesiae graecae nomine Mahomedi II. exhibuit. II. Scripta Hieremiae II. Patriarchae Constantinopolitani ad theologos Tubingenses, quibus dissensiones ab Aug. Conf. declarantur. III. Confessio ecclesiae orthodoxae, auctore Petro Mogila, Metropolitano Kiowiensi, contra Cyrillum Lucarem conscripta, cuius confessio fidei nimium sapiebat Reformatorum doctrinam. IV. Metrophanis Critopuli confessio, quae quamquam auctoritate publica caret, tamen Graecorum doctrinam copiose docteque exponit.

- Gennadii Conf. edita est a Martino Crusio in Turcograecia I, II. p. 117. sqq. a Dan. Chytraeo, qui omnia

addidit de statu ecclesiarum hoc tempore in Graecia, Asia, Bohemia; p. 173. Heineccii Abbildung. P. I. c. 4. p. 232. — Acta et scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Cplitani D. Hieremiae, quae utrique ab a. 1576 usque ad a. 1581 de Augustana confessione inter se miserunt. Graece et Latine ab eisdem theologis edita. Wintemb. 1584. fol. p. 54. V. Pfaff, de actis scriptisque publ. eccles. Wirtembergicae p. 50. Salig vollständ. Hist. der Augsb. Conf. I. 4. c. 1. p. 721. Em. a Schelstraten Acta Eccles. Orient. contra Lutheri haeresin. Rom. 1739. fol. — Confessio Ecclesiae graecae orthodoxae a Petro Megila composita, a Meleto Syrico, Cretensi, aucta et mutata, deinde a. 1643 a quatuor Patriarchis, Cptano, Alexandrino, Antiocheno, Hierosolymitano, aliisque episcopis a. 1662 a Nectario Hierosolymiorum Patriarcha, et a. 1672 a Synodo Hierosolymitana approbata est. Edita est a Panagiotta graece, cum praefat. Nectarii, Amst. 1662 deinde lucem aspexit liber graece una cum lat. vers. Laurentij Normanni, Lips. 1695. 8. graece, latine et germanice coniunctim studio Io. Leonh. Fritschii praemissa historia huius *ἑκκλησίας* a Car. Gottl. Hofmanno, inscriptus: *Ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς*. Wratisl. 1751. 8. Cfr. Bergii exercitatio de statu eccles. et relig. moscovit. p. 13. Feuerlin de relig. Ruthen. hodierna. p. 13. Cyrilli Lucaris confessio a. 1629. conscripta legitur in Aymon Monumens authentiques de la religion des Grecs. à la Haye 1708. 4. p. 237. sqq. et in Corp. et Syntagm. P. III. p. 56—63. — Critopuli Confessio edita graece et latine est a Io. Hornejo. Helmst. 1661., cum praefat. Herm. Conringii, in qua de eccles. orient. et rom. dissensu contra Leonem Allatium erudite disputatur. V. Köcher Bibl. theol. symb. et catechet. p. 53. sqq.

§. 113.

Praeterea vero nonnullae doctrinae graecae partes cognosci possunt ex decretis conciliorum contra doctrinam Calvinianam habitorum; quo pertinet hierosolymitanum a. 1672 a Dositheo coactum; constantinopolitanum a. 1691 a Callinico institutum. Ex scriptis denique theologorum huius ecclesiae et Romanae ac Lutheranorum

rum et Reformatorum non solum doctrina, verum etiam rituum, ac caerimoniarum, quibus abundat, nimia copia et superstitionis, qua laborat, facies perspicui potest.

- Synodus Bethlehemitica. Par. 1676. etiam sub titulo: Syn. Hierosolymitana. Par. 1678, in Harduini Concc. T. XI. p. 179 sqq. Synodi Cptanae acta germ. vertit Heinemannius in ej. Abbildung app. p. 40 sqq. Cod. Actorum MSS. descripsit de Matthaei in Accurata Codd. graec. msc. Bibliothecarum Mosquensium sanctae Syn. Notitia et Recensione I. p. 141 sqq. — Theodeti Polyidis sacra tuba fidei 1736. 4. quae theologiae graecae expositio est. V. Acta Hist. Eccles. T. IX. p. 179. Christoduli, Protapapae Corcyensis, Catechesis sacra, sive sacrae divinaeque liturgiae explicatio et examen Ordinandorum. 1760—1772 composita, lat. versio in le Brief Magazin für Stanten und Kirchen-Gesch. II. p. 541 sqq. Dionysii, Patriarchae Cplitani super Calvinistarum erroribus ac reali imprimis praesentia responsio a. 1672. in Hard. Concc. XI. p. 274. Christianae orthodoxae theologiae in Academia Kioviensi a Theophane Procopowicz, eiusdem Academiae Rectore, postea Archiepiscopo Nowogradiensi, adornatae et propositae T. I. Regiom. 1770. et T. VII. Moscae. 1776. Platon rechtgläubige Lehre oder kurzer Auszug der christl. Theol. zum Gebrauch Sr. Kaiserl. Hoheit des Großfürsten Paul Petrowitsch. Riga 1770. Peterb. 1776. lat. Moscae. 1774. Ej. von der rechtgläubigen kathol. oriental. Kirche Christi Ermahnung an ihre ehemaligen Kinder, die nunmehr an der Seuche der Trennung darnieder liegen. 1776. Theophylacti Dogmata christianae orthodoxae religionis. Moscae 1773. germ. vert. Io. Gottf. Reichel: Grundlehre der christl. orthodoxen Religion. Moscau 1773. 8. — Euseb. Renaudot Liturgiarum Oriental. Collectio. Par. 1716. 4. Quirini Card. Enchiridion graecorum, quod de illorum dogmatibus et ritibus Romanorum pontificum decreta complectitur. Beneventi 1717. 4. Hist. critique de la creance et des coütumes des nations du Levant publiée par le Sr. de Moni (Richard Simon) à Francf. 1684. 12. Idem liber postea inscriptus est: Hist. crit. des Dogmes, des controverses, des coütumes et des ceremonies des chretiens Orientaux, par R. Simon, ci-devant Prêtre de l'Oratoire. à Trevoux 1711. 12. John Glen King The rites and ceremonies of the grek church in Russia. Lond. 1772. 8. germ. vert. Klausing.

Riga 1773. Bellesmann kurzer Abriss der Russischen Kirche nach ihrer Gesch., Glaubenslehre und Kirchengebräuchen. Erf. 1788. 8. Meiners Vergleichung des älteren und neueren Russlands. Th. II. p. 341. sqq. Cfr. etiam Seltene christ-fürstl. Gewissenhaftigkeit; Actenstücke zur Gesch. der Vermählung einer herzogl. coburg. Princessin mit dem Kaiserl. russ. Großfürsten Constantin und ihres Uebergangs zur griech. Kirche, in Henke Beitr. zur neuesten Gesch. der Relig. des Kirchenwesens und der öffentl. Erziehung. II. p. 1. sqq. Considerations sur la doctrine et l'esprit de l'église orthodoxe. Par Alex. de Stoudza. Weimar 1816. 8. vernac. vert. Aug. Kotzebue. Cfr. Augusti de nonnullis ecclesiae graecae, quae nuper jactatae sunt, virtutibus Bonae 1821. 4. Harmonie der morgenländ. u. Abendl. Kirche. Ein Entwurf zur Vereinigung beider Kirchen. Von Herm. Jos. Schmitt. Mit einer Vorv. von Fr. Schlegel. Wien 1824. 8. Herm. Jos. Schmitt die morgenländ. griechisch-russische Kirche oder Darstellung ihres Ursprungs, ihrer Lehre, Gebräuche etc. Mainz 1826. 8.

CAP. 3.

DE DISSENSU.

§. 114.

Ecclēsia graeca in eo primum discedit a Protestantibus, et convenit cum Catholicis, quod sacram scripturam non solam fidei christianae cognoscendae normam ac fontem esse statuit, sed traditiones etiam illi annectit et concilia, quorum tamen in numero septenario acquiescit. Deinde ecclesiam visibilem, repraesentativam, infallibilem esse docet, cuius etiam externus status a Deo per Christum ordinatus sit. Qua tamen in re valde dissentiunt Graeci a Latinizantibus et unitis; nequaquam enim illi Monarchiam esse putant Ecclesiam nec summi pontificis iugum sibi imponi unquam passi sunt.

„Articuli fidei auctoritatem ad probationemque suam partim sacrae scripturae, partim traditioni ecclesiasticae atque doctrinae conciliorum sanctorumque patrum acceptam referunt.” Orth. conf. 1. qu. 4. p. 22. et Metroph. Critop. Conf. c. 7. p. 85. De patrum auctoritate. v. Acta Wirtemb. p. 260 114. De Ecclesia Orth. conf. qu. 82—87. De Papa v. Metroph. Critop. conf. c. 28. p. 158. Contrarium docet Leo Allatius de perpet. consens., contra quem disputant Rich. Simon Hist. crit. de la créance etc. c. 1. p. 17. et Spanheimas Diss. de eccl. graecae et orientalis a romana et papali in hunc diem perpetua dissensione. Opp. T. II. p. 885. Buddeus de eccles. rom. cum ruthenica irreconciliabili §. 17.

§. 115.

Omni de Deo doctrinam sive theologiam ecclesia graeca communem habet cum latina nec ulla in illa dissensio, nisi in uno, quod est de processione Spiritus S., capite. Eum enim a solo Patre procedere docet eosque, qui verba illa: *et ex filio* addidere symbolo Constantinopolitano, gravi perstringit censura. Sunt tamen nonnulli, qui Sp. S. procedere a patre per filium doceant. Omnis haec doctrina destituta idoneo fundamento est miraeque pertinacia tenetur, nec recta aptaque simul methodo et via theologica ab illis demonstratur.

Satis nunc nobis est, ut firma fide teneamus credamusque, quod ipse nos Christus docuit, quod orientalis catholica et orthodoxa credit ecclesia, et in secundo oecumenico concilio communiter professum fuit atque symbolum sine isthac appendicula: *et ex filio*, ratum esse iussit.” Orth. conf. qu. 71. p. 129. Acta Wirtemb. p. 57. 200. Metroph. Critop. Conf. c. 1. p. 11. sqq. Sp. S. procedere a patre per filium docet Iohannes Damascenus, de fide orth. Opp. I. 1. c. 8. 12. p. 141. 148. Buddei diss. de eccl. rom. cum ruth. irreconc. §. 21. Io. Georg. Walchii hist. controversiae graecorum et latinorum de processione Spiritus sancti. Jen. 1751. 4. Procopowicz Christ. orthod. theol. Tom. IV. qui Tractatum de processione Sp. S. conti-

net. Gothae 1772. 8. Tract. theol. orth. de processione
Sp. S. a solo patre, auct. Adamo Zoernicav. a. 1682.
Regimon. 2 Voll. 1774—1776. Stourdza l. c. p. 29.

§. 116.

Quum inde a primis ecclesiae graecae initiis de hominis viribus et gratia divina mitius sentire Patres graeci consuevissent nec dissidiorum, quae inter Augustinum et Pelagium olim obtinuerunt, fructus aliquos ecclesia graeca cepisset, factum est, ut in articulis de peccato originali, de libero arbitrio, de fide et gratia ac bonis operibus prorsus assentiret Catholicorum doctrinae. Hinc cum iisdem ecclesia graeca bonorum operum v. c. ieiuniorum mira superstitione laborat.

Orth. conf. Qu. 24 sqq. Metroph. Crit. conf. c. 2. p. 45. sq.
Acta Wirtemb. p. 63. 113. sqq. Cfr. contra Cyrilh
Luc. Conf. c. 9. De ieiuniis v. Orth. Conf. qu. 88. p.
151. Conf. Smith. de eccles. gr. hod. statu p. 38. sqq.
Helladius de statu praes. eccles. gr. c. 9. p. 169.

§. 117.

Septem esse sacramenta (μυστήρια) docet ecclesia graeca: Baptismum, Chrisma sancti unguenti, eucharistiam, manus impositionem, matrimonium, poenitentiam et sacrum oleum; baptismus tamen, sacram. coenam ac poenitentiam sacramenta altioris dignitatis et ordinis, reliqua tantum *δημιουργία* ita appellata. Et baptismum trimis immersionibus fieri debere ac recens baptizatum a sacerdote oleo unguendum, antiquissimi ritus postulare observationem censet. Sacerdotibus, ordinis sacramento a laicis seiunctis, nisi castitatis votum dederint, coniugium permittit, nuptias secundas non concedit.

Acta Wirtemb. p. 86. 240. Conf. orth. iqui. 98. p. 163 sqq. Metroph. Critop. Conf. c. 5. p. 72. sqq. Leon. Allat. de perp. cons. l. III. c. 16. De baptismo v. Acta p. 63. 238. Metroph. Critop. c. 8. p. 86. De unguendo baptizato Orth. Conf. l. h qu. 104. sqq. Acta p. 77. sqq. De clericorum coniugio Acta p. 129. Metroph. Crit. c. 11. p. 111. De poenitentia et peccatorum confessione vid. Orth. Conf. qu. 112. p. 187. sqq. Acta p. 86. Metroph. Critop. c. 10. p. 105. Leo Allat. de perp. cons. l. III. c. 17. De unctione aegrotorum Acta p. 81. 241. Metroph. Critop. Conf. c. 13. Orth. conf. qu. 117. 118. 119.

§. 418.

Cœnam sacram docent, primum, sub utraque specie esse administrandam, deinde, panem fermentatum adhibendum, porro, vinum aqua temperandum ac coniunctum cum pane communicandum, tunc, infantibus quoque administrandam cœnam Domini, tandem, consecrationem invocatione ad Sp. S. fieri debere, denique et eucharistiae sacrificium et transsubstantiationis prodigium profitentur, quod postmodum a romana ecclesia in græcam invecram esse, haud sine ratione, censent nonnulli.

De communione sub utraque specie v. Orth. conf. qu. 107. p. 178. Metroph. Critop. c. 9. p. 94. Acta p. 129. De pane fermentato Orth. conf. l. c. p. 173. Metroph. Crit. c. 9. p. 90. Acta p. 86. Io. Godofr. Hermann Hist. concertationis de pane azymo et fermentato in cœna Domini Lips. 1773. Smith de græccis ecclesiis hodie statum p. 102. De cramate Orth. conf. l. s. p. 175. Metroph. Crit. l. c. De infantum communione Orth. conf. l. c. Metroph. Crit. l. c. Acta l. c. Rich. Simon Hist. de la création. ch. II. p. 14. De apicla Orth. conf. l. c. p. 176. Benedicti XIV. Opp. t. IX. l. II. p. 162. sqq. De sacrificio Acta p. 104. Conf. Orth. p. 179. sqq. De transsubstantiatione Orth. conf. l. c. p. 176. Acta p. 86. 22. 100. 210. sqq. Metroph. Critop. c. 9. p. 100. Nicolai Spadarii Enchiridion sive Stella Orientalis i. e. sensus eccles. oriental. scilicet græcae de transsubstantiatione corp. Dom. aliisque con-

troveris in Recueil contenant divers actes, qui font voir la creance des églises orientaux p. 50—54. vid. la perpetuité de la foi de l'église cathol. touchant l'eucharistie. T. 1. p. 300. sqq. Rich. Simon l. c. ch. 2. p. 41. Spanhem. de eccles. gr. a rom. dissensu. Opp. II. P. V. p. 539. Smith de eccles. gr. statu hod. p. 119. Kieseling Hist. concertationis Graecorum Latinorumque de transubst. in S. Eucharistiae sacramento. Lips. 1754. 8. Walch: Einl. in die Rel. Str. aufser der luth. K. K. p. 451. sqq.

§. 119.

Purgatorium nullum esse arbitrantur Graeci, tamen medium aliquem statum, ex quo trahi animae bonis operibus vivere queant, ac debeant. Sanctos esse invocandos, eorumque imaginibus pia mente colendas, iuxta decreta synodi Nicaenae. II. constanter docetur, ac creditur. Quae omnia non postremam partem religionis ducunt, sed summa gravitate observant, eaque plenius praesertim apud eundem populum tur, passima superstitione inquinata sunt.

De Purgatorio: Orth. conf. qu. 66. Metroph. Crit. a. 20. p. 149. Zialowski delineatio eccles. orient. gr. p. 130. quibus acriter repugnat Leo Allatius de utriusque eccles. occid. et orient. perpetua in dogmate de Purgatorio consensione. Contra eum disputant Rich. Simon, Hist. crit. p. 20. Spanhemius l. c. p. 546. Diekmann exercitatio hist. theol. de eccles. orient. et lat. in dogm. de purgatorio dissensione, contra Leon. Allat. et Abraham Bonellensem. 1671. 4. Medium statum docet Metroph. Crit. l. c. p. 147. Conf. Orth. l. c. et qu. 64. De sanctis et imaginibus Metroph. Crit. a. 17. Acta p. 169. sqq. 127. sqq. 242. sqq. Conf. orth. qu. 40. sqq. Heinecei Abbild. II. p. 296. III. 316. De superstitione videri Voltaire Hist. de Charles XII. Vol. I. Gardin voyage en Perse. p. 191. Thomas Esqu. Schilderung des türk. Reichs. Aus dem Engl. übert. von Hermann. Hamb. 1809. p. 118. alique bene multi.

DOCTRINĀ
MINORUM SOCIETATUM
CHRISTIANARUM

EXCERPTA

MINORUM SOCIETATUM

CHRISTIANARUM

CAP. 1.

DE UNITATE FRATRUM SIVE DE HERRNHUTHIANIS.

§. 120.

Veteres Bohemi, a Graecis conversi ad christianam religionem, ob odium erga superstitiones Papatus insignes, proptereaque acerbioribus persecutionibus expositi, restorationis ecclesiasticae tempore veterem fidem disciplinamque retinentes, magna ex parte Augustanam Confessionem amplectebantur. Novis deinde temporibus ortis, edicto a. 1627 edito eieci e patria haud pauci in finibus Saxoniae et Lusatae subsistebant et ad Lutheranorum et Reformatorum coetus admitti solebant. Post varia denique fata et extincto fere penitus Unitatis statu et nomine nonnulli exules Bohemi et Moravi a. 1722 in finibus Lusatae a fundi domino, Comite de Zinzendorf, cui simplicitas pietasque horum hominum mire placebat, in vico, cui nomen Herrnhuth inditum est, impetrabant, ut et habitare et suo more sacra instituere possent. Quae quidem societas mirum in modum aucta, Zinzendorffio suasore et auctore, communi doctrinae, pietatis, vitae ac disciplinae genere conjuncta, missis per universum fere orbem legatis eccle-

sias collegit et ad nostra usque tempora vario successu floruit.

10. Amos Comenii eccles. fl. boh. episcopi Historia fratrum bohemorum, eorum ordo et disciplina ecclesiastica etc. Praem. est praef. Io. Franc. Buddei de instauranda disciplina ecclesiastica. Hal. 1702. 4. Io. Lusitii, Nob. Pol. de ecclesiastica disciplina, monibusque et institutis Fratrum Bohemorum memorabilis continens; cum admonitionibus ad reliquias istius ecclesiae et alios Io. Am. Comenii, Amst. 1640. 8. Dav. Cranz alte und neue Brüderhistorie. Barby 1771. 8. continuatio usque ad a. 1782. auct. I. K. Hegner. 1791. 8. novissima continuatio haec est, Dav. Cranz Brüderh. Dritter Abschnitt: vom Synodo 1782 — Synodo 1789, Barby 1804. 3. Leben des Herrn Nic. Ludw. Grafen v. Zinzendorf, beschrieben von Aug. Gottl. Spangenberg (Barby) 1772 — 1775. 8. Voll. 8. Leben Spangenberg's von Jeremias Risler, Barby 1794. 8. Dav. Cranz Historie von Grönland, insbesondere die Gesch. der dort, Mission der evang. Brüder. 1765. 8. Oldendorp Gesch. der Mission der evang. Brüder auf den Caraib. Inseln St. Thomas, St. Croix und St. Jean. Herausgegeb. von Bossart. Barby 1777. 2 Voll. 8. Kurze zuverläss. Nachrichten von der Unitas Fratrum Herkommen, Lehrbegriff, äußern und innern Kirchenverf. u. Gebräuchen. (Zürich) 1757. 8. (Spangenberg's) kurzgefasste hist. Nachricht von der gegenwärtig. Verfassung der evangel. Brüderunität Augsburg. Conf. Frankf. u. Leipzig (Barby) 1774. 8. vid. etiam Walchs neueste Religionsgesch. III. p. 1. sqq. Wendeborn der Zustand des Staats, der Religion etc. in Großbritannien gegen das Ende des 18ten Jahrh. III. p. 396 — 407. Stäudlin kirchl. Geogr. und Statist. I. p. 84. sqq. Liber, in quo de historia huius sectae, infenso tamen animo, agitur, hic est: De Historie der oude en nieuwe Herrnhutsche Secte etc. Amst. 1802. 8. germanice vertit Scholl et inscripsit: Gesch. der alten und neuen Herrnhuther und ihres Stifters Grafen Zinzendorf, entworfen, beurtheilt und aus dem Holländ. übers. Tübingen 1805. 8. Chr. Ferd. Schulze Entstehung und Einrichtung, der evangel. Brüdergemeinde, Gotha 1822. ,

§. 121.

Symbolica vero Unitatis ad Protestantē ratio hæc est. Licet vehementius olim ac diutius a Protestantium theologis rejecti Fratres fuerint, tamen Protestantes esse recteque vocari inde satis elucet, quod Augustanam Confessionem profitentur; quod solo disciplinae veterum Fratrum usu et exercitio a reliquis distincti volebant esse: quod, quamquam a subtilioribus rerum theologicarum disquisitionibus sese continent, nullam tamen unquam earum partem rejecerunt, quam Protestantes publice profitentur; quod responso ordinis theologici causam suam firmare solent, quo Protestantium nominis ac dignitatis participes declarati sunt; quod institutis tropis nexum cum Lutherana et Reformata ecclesia ad hunc usque diem confirmarunt, quo quidem instituto cum et Catholicis aliarumque societatum sociis accessum aperirent, vix Syncretismi notam effugere potuerunt. Quae omnia ab ipsis huius sectae sociis et confessionibus singulis et doctrinae expositionibus sexcenties repetita sunt.

Camerarii Hist. narratio de Fratrum orthodoxorum ecclesiis in Bohemia, ubi p. 263—272. de confessionibus olim ab eis editis agitur. Quod fuerit doctrinae Bohemorum Fratrum ingenium, satis intelligi potest ex plus quam decem confessionibus, praesertim ex novissimis illis tribus symbolis, quae edidit Koecherus: Die drei letzten und vornehmsten Glaubensbekenntnisse der böhm. Brüder, ihrer Seltenheit wegen von neuem ans Licht gestellt und mit einem histor. Vorbericht von den mancherlei Glaubensbekenntnissen der böhm. Brüder, imgleichen einigen histor. theol. Anmerk. und nöthigen Beilagen begleitet. Frankf. u. Leipz. 1741. 8. Quarum una confessio a.

1535. lat. et germ. edita, imperatori et Bohemiae regi Ferdinando oblata, secunda a. 1563 regi Poloniae, tertia a. 1609 recognita imperatori Maximiliano et Sigismundo Augusto, Poloniae regi tradita fuit. Confessio octava reperitur, etiam in Corp. et Synt. P. II. p. 161 sqq. inepte tamen inscripta: Bohemica confessio, quae hoc titulo edita prorsus diversus est ab illa, quae recte inscribitur: Confessio Fratrum Bohemorum. V. Köcher Hist. Bericht von den mancherley Glaubensbek. d. Böhm; Br. p. 47. — Ex Lutheranis, qui varia crimina nec nomen Protestantium Fratribus unitatis imposuere, satis est, excitare Io. Phil. Fresenii Nachrichten von Herrnhuth. Sachsen, 1.—6. Samml. ed. 3. Leipz. 1747—1749. 8. Sigm. Iac. Baumgarten in Resp. Theol. P. I. et P. IV. Resp. 24. Io. Herm. Benner Lerna Zinzendorfiana et: Die Herrnhuterey in ihrer Schalkheit. Ioh. Gottl. Carpoz Religionsuntersuchung der böhmisch. und mährischen Brüder, Sect. 3. c. 2. Ioh. Albr. Bengel Abriss der sogenannten Brüdergemeinde. Stuttg. 1751. 2 Voll. 8. Das entdeckte Geheimniß der Bosheit der Herrnh. Secte. Francf. u. Leipz. 1748. 8. (ed. Volck). Cfr. contra Declaratio et Testimonium Fac. theol. Tubing. ap. Wincler in den Beil. zu des Hrn. Grafen Anstalten und Lehresätzen, p. 103 sqq. Cfr. etiam Scholl l. c. p. 26. p. 148 sqq. De Syncretismo Zinzendorfiano Gerdes in Scrinio Antiquario. VII. P. I. p. 67. Car. G. Hofmann, manifestus Herrnhuthianorum Syncretismus etc. Witomb. 1745. 4.

§. 123.

Societatis autem huius indoles, cui singulae doctrinae formae, hic omittendae, singulaeque disciplinae instituta accurate respondent, paucis ita proponi potest. Ex auctorum instituto et consilio Fratrum Unitas primum reintegratio ac restitutio veteris illius disciplinae Bohemo-Moravorum Fratrum esse debuit; deinde resuscitata apostolica illa disciplina complementum esse voluit Protestantismi, in quo gravis haec ecclesiae pars nimium quantum neglecta et imperfecta jacebat;

bat; tandem in convertendis ad christianam religionem gentilibus et in promovendo regno divino latum sibi campum aperuit; in quo summa cum laude eximioque merito constanter ac pie allaboravit; postremo animorum, divina Christi et Apostolorum religione nutritorum voluit esse in summis rebus consentiens, ab omni scholarum subtilitate aliena arctissimeque copulata societas, eum solum in finem instituta, ut non tam frigide mens imbui de Deo et Christo notitiis, quam suaviter dulceque frui Deo et Christo, coelestis religio e coelo devocata et in animis hominum collocata et in societatem piorum moresque ac vitam introduci, denique beata hominis vita omnimodis promoveri augerique possit.

(Com. de Zinzendorf) Büdingsche Sammlung einiger in die Kirchenhistorie einschlagender Schriften, Büding. 1742 — 45. 18 Fasc. in 3 Voll. 8. Id. die gegenwärtige Gestalt des Kreuz-Reichs Jesu in seiner Unschuld, Leipz. 1745. 4. Id. $\alpha\epsilon\gamma\epsilon\ \epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$, d. i. naturelle Reflexiones über allerhand Materien (1746) 4. (Casim. com. de Lynar) Nachricht von dem Ursprung und Fortgang und hauptsächlich von der gegenwärt. Verfassung der Brüderunität, Halle 1779. 4. Büschings Magazin etc. Vol. XIII. XIV. Aug. Gottl. Spangenberg Idea fidei Fratrum oder kurzer Begriff der christl. Lehre in den evangel. Brüdergemeinen, Barby 1779. 8. (Ioh. Lorez) Ratio disciplinae unitatis Fratrum A. C. oder: Grund der Verfassung der evangel. Brüderunität Augsb. Conf. Barby 1789. 8. Christ. Gottl. Frohberger Briefe über Herrnhut und die evangel. Brüdergemeine, nebst einem Anhang, Budissin 1797. 8. Ideen im Geiste des wahren Herrnhuthianism, Gesammelt aus den Papieren der Familie von Frankenberg, und herausgegeben von Heinr. Friedr. von Bruiningk. Leipz. 1811. 8. quae quidem expositio multa alia admisit atque suscepit ab ingenio Unitatis vehementer aliena.

§. 123.

Sed, ut humana ferunt, ita haec quoque

societas mixta bonis et malis exstat; in ipsa disciplina multa habet imperfectiora, ab Apostolorum et antiquae ecclesiae, cuius non ita disciplinae vinculis coarctata pietas reperitur, ingenio abhorrentia nostrisque temporibus, ubi et superstitio et fidei labes subactam postulat, praesertim in theologo, eruditionem atque ab omni parte exultantem scientiam, non omnino respondentia, praetereaque reprehensione digna nonnulla, quo pertinet imprimis sortis inhonestum imperium. In tanta denique hominum, qui undecunque confluentes huic societati, paucorum tantum ingenio ac naturae convenienti, ~~nomen~~ dedere, frequentia non potest fieri, quin ipsius vis ac praestantia magis magisque imminuatur, ac disciplinae vigor debilitetur, ita, ut quam parum universo hominum generi et Christi de redimendo omni peccatore mundoque consiliis congruat, nimium probet ipsa.

Cfr. prae ceteris Bruiningk Ideen etc. p. 57. sqq. et Schlegel Kirchengesch. des 18ten Jahrh. p. 868. sqq. Statuten der evangel. Brüdergemeinde, so wie solche auf dem zu Herrnhut im Jahr 1818 gehaltenen Synodus bestätigt worden sind. In Wachler theol. Annalen. Sept. u. Oct. 1820. p. 392. sqq.

CAP. 2.

DE MENNONITIS.

§. 124.

Mennonitae (Taufgesinnte, Doopsgezinde, Baptistae, Anabaptistae, Cafabaptistae) a veteribus illis Waldensibus origines suas repetere malunt

quam a Fanaticis illis Sec. XVI. qui non solum ecclesiam, sed etiam res civiles misere turbabant. Quibus fere extinctis Menno Simonis, homo pius nec indoctus eodem, etiam tempore novam sibi familiam collegit sobrie pieque viventium, quorum et constantia et numerus persecutionibus ac martyrum copia mirum in modum crevit. Nullam enim neque in Occidente neque in Oriente consentientem habebant ecclesiam. Dissidentes inter se de Mennonis ipsius veris sententiis in varias sectas abiere, quarum praecipuae sunt Waterlandorum (Waderlaender) et Flamingorum (Flammingen). Mennonitarum coetus in Germania, Bohemia, Moravia, Borussia, Hollandia, Anglia, Helvetia, Hungaria, Transylvania aliisque locis reperiuntur.

Ioh. Henr. Otii Annales Anabaptistici. Basil. 1672. 4. de martyris v. p. 233. sqq. (Galen. Abrahams) Verdetiging des Christenen, die Doopsgesinde genaamt worden. Amst. 1699. 8. The history of the english baptists from the reformation to the beginning of the reign of K. George I. by Th. Crosby. Lond. 1738—1740. 4. Vol. The history of the english american baptists by Isaac Backus. Boston 1777. 1784. 2 Vol. Historia Christianorum, qui in Belgio foederato inter Protestantes Mennonitae appellantur, in qua praeter eorum originem, progressum, statum hodiernum et fidei confessionem simul ostenditur ingens inter hos et Anabaptistas Germanos et Monasterienses discrimen; adiecta accurata disquisitione de antiquitate baptismi Proselytorum inter iudaeos, per Hermannum Schyn, Med. D. et inter Mennonitas verbi div. ministrum P. I. Amst. 1723. 8. P. II. Historiae Mennonitarum plenior deductio etc. (post mortem auctoris). Amst. 1729. 8. Gründliche Historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten, und Trennungen, so unter den Taufgesinnten oder Mennonisten von ihrem Ursprunge an bis aufs Jahr 1615 vorgegangen. Anfänglich von einem Mennonisten selbst, der sich J. H. V. P. N. genennt, in holländ. Sprache geschrie-

ben, jezund aber in die hochdeutsche Sprache übers, und mit einigen Anmerkungen, Zugaben und Vorbericht — vermehrt von Joach. Christian Lehring, Past. der ev. luth. K. in Ostfriesl. Zum Druck beförd, und mit Vorr. versehen von Joh. Franz. Buddeo. Jena 1720. M. Sim. Friedr. Rues aufrichtige Nachrichten von d. gegenw. Zustand der Mennoniten oder Taufgesinnten, wie auch der Collegianten oder Reinsburger, beiderseits ansehnlicher kirchl. Gesellschaften in den vereinigten Niederl. etc. Jena 1743. 8. W. Erichson zur Gesch. d. Mennoniten. Königsb. 1786. Walchs neueste Religionsgesch. II. p. 399. sqq. VIII. p. 413. sqq. et IX. p. 303. sqq. Joh. Aug. Stark Gesch. d. Taufe u. Taufgesinnten. Leipz. 1789. 8. Staudlin kirchl. Geogr. und Statistik. I. p. 81. sqq. II. p. 236. sqq. de Reiszviz Beitr. z. Kenntniss der Mennoniten-Gemeinden in Europa und Amerika. Berl. 1824.

§. 125.

Doctrinae suae ac disciplinae saepius rationem reddidere. Magna exstat symbolorum copia, quorum tamen nec differentia interna, nec hodierna auctoritas satis constat. Nam ut rarum est huius sectae cum literis commercium, imo ea ab omni fere eruditione et theologia abhorrens vita magis ac moribus, quam divinarum rerum scientia insignis, singularem sentiendi suam rationem prae se fert: ita ea quoque, quae huic hominum generi propria sunt, apud plurimos non tam singulari scientia, quam consuetudine et traditione nituntur. Abiecere nonnullas Mennonitis sententias; Socinianorum nonnulli fovere placita; a vetere rigore omnes fere desciverunt; quae omnia, ut quis unius est vel alterius partis, vehementer diversa sunt.

Antiquissima fidei confessio haec est a. 1580: Praecipuorum Christianae fidei articulorum brevis confessio, adornata a Jo. Risio et Lubberto Gerardi, ministris verbi divini inter Protestantes, qui in Belgio foede-

rato Mennonitae appellantur, e belgico latinitate donata ap. Schyn. l. p. 172. sqq. Praeterea a. 1665 confederati Flamingi, Frisii et Germani ediderunt generales confessiones, in quibus omnibus eius fidei Mennonitis communionem ecclesiasticam offerunt v. Schyn. l. c. II. p. 79. Secunda confessio est, quam a. 1626. deputatis omnis Hollandiae obtulerunt, qua Mennonitarum tolerantia in his terris fundata et confirmata est; agit ea imprimis de uno Deo, Patre, Filio et Sp. S. et de incarnatione filii Dei. Ap. Schyn l. p. 79. Tertia confessio vocatur Ramus olivae et continet inter alias res responsionem ad quaestionem; quae-nam sint fundamentalia certaque signa; ex quibus Dei filii membraque Iesu Christi, quae Dei ecclesiam constituunt, possunt et debent cognosci. Ap. Schyn. l. c. p. 85. Quarta inscripta est: Confessio fidei ac praecipuorum doctrinae christianae articulorum, sicut illa vi sacrae scripturae inter illos, qui vulgo confederati Frisii et Germani vocantur, recepta est. Ap. Schyn l. c. p. 87. Quinta confessio Dordraci composita a. 1632, nullam prodit differentiam, nisi quod aliis utatur phrasibus vel unum et alterum articulum fusiis explicet. Articulorum enumerationem v. ap. Schyn l. c. p. 114. totam vide germanice ap. Benthem Holland. k. u. Sch. staat. l. p. 845. sqq. quam falso novissimam dicit auct. Sequitur enim sexta, quae continet verum unitatis foedus. Ultrajecti inchoatum et renovatum, confirmatum autem in congregatione Lugduni Batavorum habita a. 1664 per quosdam Mennonitarum doctores et diaconos confederatarum Flamingarum, Frisiarum et Germanicarum ecclesiarum, v. Schyn l. c. p. 115. ubi addit: „Probe vero notandum est, inter omnes hasce diversas confessiones non solum nullam veram et notabilem esse differentiam, sed potius in illis tantam esse fidei analogiam, ut ministri in hoc foedere rotundis verbis profiteantur, in omnibus illis praecedentibus Confessionibus, nominatione ibi expressis, contineri nostram Catholicam fidem, Dei verbo omnino convenientem etc. Sic ergo Mennonitae a tempore Mennonis Simonis in praecipuis et fundamentalibus articulis in hunc usque diem tantam habent fidei analogiam, quam ulla alia inter Christianos Secta.“ l. c. neque tamen quemquam effugere potest, nonnulla in his praetermissa, in aliis adjecta esse. Accessere postea Flamingorum hae confessiones: Confessio illorum Mennonistarum in Por-russia, qui Clasici vocantur, 1678. 4. alia est a. 1755 a Flamingorum congregatione Groningensi sancita v.

.. Schlegel Kirchengesch. des 18ten Jahrh. p. 1003 sqq. Stäudlin l. c. p. 243. Alberti Briefe über England. IV. p. 1245 sqq. Wendeborn l. c. p. 256 — 268. Brevis catechesis religionis christianae, in usum iuventutis secundum Mennonitarum confessiones composita et in lucem edita ex speciali auctoritate Synodi Amstelædamae, habitae d. 12. Jun. 1697. v. Schyn l. c. II. p. 361 sqq. Die Glaubenslehren der wahren Mennoniten oder Taufgesinnten, aus deren öffentlichen Glaubensbekenntnissen zusammengezogen durch Cornelius Ris, Lehrer der Mennoniten in Hoorn, nebst einem erläuternden Vorbericht u. Anhang. Aus dem Holländ. übers. Hamb. 1776. 4. Galen Abrahams Apologie der Protestanten, welche glauben, daß nur diejenigen zu taufen seyen, welche ihre Vernunft gebrauchen können. 1699. qui liber Socinianismum sapit neque confessionibus Mennonitarum accomodatus est, ut demonstrat Schyn l. l. II. p. 320. et Douwe Fedderiks Untersuchung der mennonit. Lehre 1700 v. Schyn l. l. p. 333 sqq. Joh. Sim. Stinstra: Die Natur und Gestalt vom Christus Königreich, Unterthanen Kirchen und Gottesdienst, in fünf Predigten. Amst. 1741. Eiusd. Warnung vor dem Fanaticismus, nebst Einleitung, darinn die Gesch. der Herrnhuther und einiger Entzückten in Holland kürzlich erzählt wird. Berl. 1752. 8. Rues aufricht. Nachr. p. 25 — 42. Glaubensbek. d. Mennoniten u. Nachr. von ihren Colonien, nebst Lebensbeschr. Menno Simonis. Von Reiswiz u. Wadzeck. Berl. 1824. 8.

§. 126.

Perpauci sunt inter Polémicos, qui non hanc Mennonitarum sectam multis criminationibus acrioribusque contumeliis temere affecerint. Longam errorum enumerationem facere solent. Neque tamen plura sunt quam quatuor doctrinae ac disciplinae capita, quibus a ceteris ecclesiis omnibus christianis distinguuntur. Primum est de adultorum baptismo. Anabaptismus autem, qui dicitur, quamquam negari non potest, eum olim obtinuisse et adhuc inter rigidiores huius sectae assecclas locum habere, nostris tamen die.

bus iam pridem apud ceteros Mennonitas exolevit nec unquam instituitur. Secundum caput est de non ambiendo magistratu munereque publico; quod quantumvis sit bonum, necessarium, omni-que reverentia dignum, tamen credunt, Christum in regno suo spirituali, quod non est de mundo, non instituisse neque officiis suae ecclesiae adiunxisse, quin discipulis suis, ut ab his genere prorsus diversis muneribus, abstineant, iussisse Luc. 22, 24 sqq.

Qui ex Catholicis, Lutheranis et Reformatis contra hanc sectam arma tulerunt, enumerantur a Walchio Bibl. theol. sel. II. p. 13 sqq.

„Sacer baptismus est externa, visibilis et evangelica actio, in qua, secundum Christi praeceptum et praxin Apostolorum, ad finem sanctum aqua baptizantur in nomine Patris, et Sp. S. qui doctrinam sancti evangelii audiunt, credunt et libenter, poenitenti corde, accipiunt. Tales enim iussit Christus baptizari sed neutiquam infantes.“ Conf. brevis a. 1580. Art. 31. ap. Schyn I. p. 208. cfr. quarta conf. Art 11. ap. Schyn II. p. 100. „Saltem hoc nomine (Anabaptistarum) veri Catabaptistae sive Mennonitae priori saeculo in hunc usque diem notati sunt, atque supplicio sanguinariorum edictorum expositi: sed quam iniuste, contra christianam charitatem, verasque rationes, aequo et non plane praepudicato lectori evidenter patebit, simulac ipsi placuerit, veram et simplicem comparisonem facere inter tumultuosum et immoderatum agendi modum veterum horum Anabaptistarum et religiosum usum verorum Catabaptistarum sive Mennonitarum, qui a multis retro annis neminem, cuiuscunque sectae Christianum, ab ordinato ministro ecclesiae, post confessionem peccatorum et christianae fidei, secundum institutionem et mandatum Domini nostri Iesu Christi, Matth. 28, 19 baptizatum, dum ad communionem suarum ecclesiarum transit, rebaptizant, sed illud semel acceptum baptisma sartum tectum habent et pro sufficiente agnoscunt; imo vero illum solummodo post confessionem fidei pro vero membro ecclesiae et confratre in Christo amplectantur, aperte et candide affirmantes, nullum dari, nisi unum baptismum etc.“ Schyn I. c. 1. p. 10. cfr. c. 3

p. 55. c. 4. p. 82 sqq. Antonii van Dale *Historia Baptismorum* l. IV. p. 375. Fuere Sec. XVI. haud pauci inter Socinianos, qui primarium illud Mennonitarum de adultorum baptismo placitum foverent ac defenderent, quo pertinet Martinus Czechowicz cum libro de Paedobaptistarum errorum origine et de ea opinione, qua infantes baptizandos esse in primo natiuitatis eorum exortu creditur. Lublini 1515. 4. quem refutare aggressus est Io. Rud. Kieffling, libro inscripto; das Lehrgebäude der Wiedertäufer nach den Grundsätzen des M. Czechowiez, eines der ältesten Bestreiter der Kindertaufe und seiner Nachfolger, zur Vertheidigung der Kindert. von etc. Reval und Leipz. 1776. 8. — Guil. Walli *Hist. bapt. infantum*, ex anglico lat. vertit Io. Lud. Schlosser. Bremae 1748; contra hunc scripsit Gale *Reflexions on Msr. Wall Hist. of infant-baptism, in several letters to a friend.* Lond. 1711. 8.

3. Potestas sive Magistratus politicus necessaria Dei ordinatio est, instituta ad gubernationem communis societatis humanae et conversationem vitae naturalis et civiliter bonae, ad defensionem bonorum et castigationem malorum. Agnoscimus, verbo Dei nos obligante, officii nostri esse, potestatem revereri, eique honorem et obedientiam exhibere omnibus in rebus, quae verbo domini non sunt contrariae. — Potestatem hanc politicam Dominus Iesus in regno suo spirituali ecclesiae novi Test. non instituit neque hanc officiis ecclesiae suae adiunxit, neque discipulos aut sequaces suos ad regalem, ducalem, vel aliam potestatem vocavit, neque praecepit, ut illam acciperent et mundano more gubernarent, multo minus ecclesiae suae membris dedit legem, tali muneri aut domino convenientem, sed passim ab eo (cui, voce e coelo audita, auscultandum erat) vocantur ad imitationem inermis eius vitae et vestigia crucem ferentia et in quo nihil minus apparuit, quam mundanum regnum, potestas et gladius. Conf. brevis a. 1680. Art. 37. ap. Schyn l. c. p. 214. cfr. II. p. 49. sqq. et quarta conf. l. I. p. 104 sqq.

§. 127.

Tertium caput est de vindicta et bello discipulis Christi nequaquam licito, quod praecipue Christi mandato, Math. 5, 38 seqq. et primorum christianorum exemplo adstruere solent.

Quantum est de jureiurando non admittendo, quod Christi verbis expressis prorsus vetitum esse censent. Praeterea severam ac rigidam exercent excommunicationem, sedatam, simplicem ac quietam vitam degunt, resque suas domesticas et negotiales summa religione integritateque, nec quicquam rei publicae curant.

„Hisce omnibus exacte perpensis atque insuper, non pauca cum munere potestatis politicae conjuncta esse, ut bellum gerere, hostibus bona et vitam eripere etc. quae vitae Christianorum, qui mundo mortui esse debent, aut male, aut plane non conveniunt; hinc a talibus officiis et administrationibus nos subducimus.“ Conf. brevis a 1580. Art. 37. l. I. p. 216. cfr. quarta conf. Art. 16. l. c. II. p. 104. „Certe inter illa, quae Spiritui sancto et doctrinae christianae sunt contraria, nihil adeo alienum et adversum est, quam bellum, quo totus mundus repleretur violentia, oppressione, caedibus stuprationibus uxorum et virginum, spoliationibus, praedationibus, incendiis, exustionibus et omnis generis lascivia et crudelitate, adeo ut mirum sit, homines, ad imaginem Dei conditos potuisse in tantum degenerare, ut potius referant imaginem et naturam leonum rugientium, tigridum dilanantium, luporum devorantium et ursorum saevientium, quam creaturarum rationalium intellectu praeditarum. Imo maiori admiratione adhuc dignum est, horrendum hoc monstrum ex orco erumpens non tantum locum invenisse, sed et ab iis hominibus foveri potuisse, qui se discipulos pacifici nostri magistri Iesu Christi profitentur et *κράτορας* principes pacis vellent nominari.“ Schyn l. c. II. p. 58.

„Iesus Christus, Rex et Legislator novi testamenti Christianis omne iusjurandum interdixit atque ea propterea omne iusjurandum fidelibus novi testamenti illicitum est.“ Conf. a. 1580. Art. 38. l. I. p. 216. cfr. quarta conf. Art. 17. ap. Schyn II. p. 105.

„Disciplina ecclesiastica sive externa poena etiam est externa actio inter fideles, qua peccator impenitens post christianam allocutionem et sufficientem admonitionem communionem Dei et sanctorum eius propter peccata secluditur eique ira et excandescencia Dei (donec resipiscat et emendetur) denunciatur. Qua externa ecclesiastica seclusionem demonstratur, quo-

modo Deus iam cum sectantur propter peccata sua egerit vel de eo iudicaverit. Apud Deum ergo est antecedens super lapsum peccatorem, sed apud ecclesiam subsequens iudicium: Quapropter imprimis cavendum est, ne quis in ecclesia condemnatur, qui non ante per verbum Dei condemnatus est." Conf. l. c. Art. 35. p. 212. cfr. quarta conf. 18. p. 105: Schlegel Kirchengesch. des 18ten Jahrh. p. 995 sqq. Rues l. c. p. 42 sqq.

CAP. 3.

DE QUAKERIS.

§. 128.

Aliam deinde singularemque formam christiana pietas accepit a Quakerorum sive Tremantium sectae auctore, Georgio Foxio, Anglo, qui interno lumine ductus circa medium Sec. XVII. eam societatem condidit. Magna mox incrementa cepit, postquam homines et ingenio et eruditione insignes ad eam propagandam et contra opprobria et persecutiones defendendam accesserant. Eadem secta, libertate deinde publica impetrata, non solum in Anglia stabilem sedem invenit, sed etiam, Guilelmo Pennio auctore, in America novam reipublicae formam condidit. Etiam in Germania nostris temporibus Quakerorum familiae reperiuntur.

William Sewel Geschichte von dem Ursprung Zunehmen und Fortgang des christl. Volks. so Quäker genennet werden, mit allerhand merkwürdigen Begebenheiten, insonderheit aber dem Kern der englischen Staatsveränderung von Karl I. an bis auf die Regierung des jetzigen Königs Georgii II. vermischet 1742. fol. ab auctore primum belgice compositum opus, deinde ab eodem anglice editum. Lond. 1622. Histoire des Trembleurs. 1733. 8. Robert Proud History of Pennsylvania in North-America: from the original institution and

settlement of that Province till after the year 1742. with an introduction respecting the life of W. Penn prior to the grant of the religious society of the people, called Quakers. Philad. 1747. 8. 2 Vol. W. Penn kurze Nachricht von der Entstehung, und dem Fortgange der christl. Gesellschaft der Freunde, die man Quäker nennet; germ. ed. Ludwig Seebohm, Pyrm. 1792. 8. (W. A. Teller) Lebensbeschreibung des berühmten Penn; Berl. 1779. 8. Ursprung, Fortgang und Verfassung der Quäkergemeinde zu Pyrmont. Von F. C. E. Schmidt, Braunsch. 1805. 8. legitur etiam in Henke Religionsannalen, Vol. II. Fasc. 12. p. 629 sqq. Stäudlin kirchl. Geographie und Stat. I. p. 171 sqq.

§. 129.

Totius autem doctrinae Quakerorum summa continetur illa de lumine ac verbo interno sententia, quod saepius etiam Christum in animis, infallibile et immediatum Sp. S. testimonium et unicum Sacrae Scripturae interpretem, imo hac superius religionis christianae cognoscendae principium ac primarium fontem esse declarant. Secundaria igitur fidei norma Scriptura sacra est, nihilo tamen minus aestimanda. Nullus reperitur apud Quakeros baptismi ac coenae sacrae externus usus: utrumque spirituale quoddam in animis est. Nec eorum verborum, quae in sacris libris non inveniuntur, usum admittunt v. c. trinitatis, personae etc. ac prorsus abhorrent a subtilitatibus theologicis. Jusiurandum et magistratum gerendum repudiant; bellum et arma recusant; decimas dare ministris ecclesiae detrectant; horum omnino ordinem non admittunt, imo mulieribus etiam praedicandum dant verbum divinum. Praeterea disciplinae genere, moribus ac vita a ceteris hominibus distinguuntur.

V. Sewel I. c. praes. p. 579 sqq. Roberti Barclaii, principis inter Quakeros omniumque eruditissimi Theses theologiae, lat. ac belg. Amst. 1675. Theologiae vere christianae Apologia, primum anglice scripta, deinde lat. edita. Amst. 1776. 4. Hoc theologiae Quakerianae compendium prodiit etiam gallice et germ. inscriptum: Apologie oder Vertheidigungsschrift der wahren christl. Gottesgelahrtheit; wie solche unter dem Volk, so man aus Spott Quäker, das ist, Zitterer nennet, vorgetragen und gelehret wird: oder völlige Erklärung und Rettung ihrer Grundsätze und Lehren etc. 1740. 8. Ab eodem auctore conscriptus est et ab universa secta approbatus Catechismus und Glaubensbekenntniß, welche von der allgemeinen Versammlung der Patriarchen, Propheten und Apostel (in und unter welchen Christus fürnehmlich das Wort geführt) gut geheissen ist. Und worinnen auch verfaßt ist eine wahrhaftige und treue Erklärung der Principien oder Hauptstücke, als auch der Lehre die von der Gemeine Christi in Engelandt, Schottlandt, Hollandt und anderswo (welche in Spott Quäker genannt werden) ohne allen Zweifel angenommen und geglaubt wird, welche bespottete Quäker in einem und demselben Glauben, welchen die Heiligen von Alters und die ersten Christen gehabt haben, gefunden werden etc. Durch Robert Barclay. Amst. 1679. Ge. Wilh. Alberti Aufrichtige Nachricht von der Religion, Gottesdienst, Sitten und Gebräuchen der Quäker; nebst einer kurzen Erzählung der Gesch. dieses Volks. Hannover 1750. 8. Wendeborn I. c. p. 307 — 336. A portraiture of Quakerisme taken from a view of the moral education, discipline, peculiar customs, religious principles, political and civil oeconomy and character of the Society of Friends By Th. Clarkson, ed. 2. 3 Vol. Eorum denique, qui inter Protestantas scriptis suis Quakerorum sectae sese opposuerunt, longum catalogum exhibent Walch Bibl. theol. sel. II. p. 34. sqq. et Pfaff Introd. in hist. theol. liter. II. p. 376 sqq. Cfr. etiam, Joseph Gurney Bevan a Refutation of some of the more modern misrepresentations of the Society of Friends etc. Lond. 1800. 8. castigantur Moshemius, Maclanius, Formeyus, Humius cet. germ. Berichtigung einiger Geschichtschreiber in ihren Nachrichten von den Quäkern in Henke Beitr. zur neuesten Gesch. der Religion, des Kirchenwesens und der öffentl. Erziehung. II. p. 34. — 114.

INDEX RERUM.

A.

- Absolutum Dei decretum* §. 76.
Adoratio Christi secundum Socinianos §. 97.
Anglicanae ecclesiae Art. 39. §. 60. 70.
Antitrinitarii §. 87.
Apologia Aug. Conf. §. 9.
Arminiani §. 57. 64.
Articuli Smalcaldici §. 9.
Augustana confessio §. 9.

B.

- Baptismus*
a laicis administrandus §. 80.
Catholicorum §. 36.
quid apud Socinianos §. 107.
Belgica confessio §. 62.

C.

- Calvinismus* §. 57.
Campani sententia de Trinitate §. 85.
Canon literarum sacr. §. 17.
Catechismus
Lutheri §. 9.
Palatinus §. 61. 70.
Racoviensis §. 89.
Romanus §. 8.
Ceremoniae eccl. cathol. §. 51.
Coelibatus sacerdotum §. 49.
Colloquium
Lipsiense, Charitativum, Castellandum §. 84.
Communicatio idiomatum §. 72.
Concilium Florentinum §. 110.
Confessio
auricularis §. 57.
quat. civitatum §. 57.
Confirmatio §. 36.
Consensus Sendomiriensis §. 83.
Contraremonstrantes §. 56.
Corpus doctrinae Philippicum §. 62.
Cryptocalvinismus §. 58.

D.

Doctrina moralis Socinianorum §. 94.
Dordracena Synodus §. 63.

E.

Ecclesia ex mente Catholicorum et Protestantium §. 11.
Eucharistia

Cathol. §. 39. Lutherana et Reform. §. 66. Socinian
 §. 108. *Ecclesiae graecae* §. 118.

Exorcismus adhib. in bapt. §. 80.

F.

Festorum multitudo §. 50.

Fides

quid in ecclesia graeca §. 116.
 justificans. §. 26. Socinian. §. 407.

Formula concordiae §. 9. §. 58.

Formula consensus helvet. §. 64.

G.

Gallicana confessio §. 60; 70.

Gratia et bona opera §. 270.
 gratis data, gratum faciens §. 28. in eccl. graec. §. 116.

H.

Helvetica confessio §. 70.

Hetzeri sententia de Trinitate §. 86.

Hungarica confessio §. 70.

I.

Iansenistarum doctrina §. 30.

Iesuitarum §. 30.

Ieiunia §. 50.

Imagines

apud Cathol. §. 43. apud Luth. et Reform. §. 80. in
 eccl. graeca §. 119. *Imago Dei* secundum Socin. §. 99.

Indulgentiae §. 47.

Infallibilitas §. 12.

Infralapsarii §. 50. 77. 76.

Interpretatio S. S. penes ecclesiam §. 20.

Invocatio Sanctior. in eccl. graeca §. 119.

Iustificatio Cathol. et Protest. §. 25.

L.

Liberum arbitrium doct. graecae §. 116.

Linguae latinae usus §. 51.

M.

- Manducatio spiritualis et oralis* §. 69.
Matrimonii Sacramentum §. 38. *Sacerdotum* §. 49. in ec-
 cles. graeca p. 117.
Marchica confessio §. 62. 70.
Meritum congrui et condigni §. 28.
Methodi §. 53.
Ministerium ecclesiasticum §. 16.
Missa §. 40.
Monophysitae §. 111.
Munera Christi secundum Socinianos §. 106.
Mysteria Socinianorum §. 95.

O.

- Opus operatum* §. 34.
Ordinis sacramentum §. 42.
Originale Peccatum secundum Socinianos §. 99. *Secundum*
 graecos §. 116.

P.

- Papa romanus* §. 15.
Particulare decretum Dei §. 75.
Particularistae §. 77.
Peccata venialia §. 46.
Pelagii sententia de justificatione §. 31.
Poenitentiae sacramentum §. 37.
Praeceptorum enumeratio §. 80.
Praedestinatio §. 59. 73.
Lutheri et Melanchthonis §. 83.
Zwinglii et Oecolampadii ib.
Waldensium ib.
Praesentia Christi in Eucharistia §. 66.
Processio Sp. S. a Patre §. 117.
Professio fidei §. 8.
Protestantium nomen §. 10.
 num illis annuerandi *Sociniani* §. 109.
Purgatorium
 ex mente Catholicorum §. 45.
 ex mente eccles. gr. nullum §. 119.

R.

- Rascolnicci* §. 111.
Redemptio particularis §. 77.
Regimen ecclesiasticum Luth. et Reform. §. 81.
Reliquiae §. 43.
Reformatorum nomen §. 54.
Remonstrantium nomen §. 56.
Repraesentatio ecclesiae §. 14.

Reunionum pericula

Cathol. cum Protest. §. 53. Luth. cum Ref. §. 83.

S.

Sacrificium §. 41.*Salus extra eccles. nulla* §. 12.*Sanctorum cultus* §. 43.*Sacramenta in genere* §. 33. duo genera §. 35.*Satisfactionis opera meritoria et supererogationis* §. 37.*Semipelagianorum de justificatione sententia* §. 31.*Serveti sententia* §. 86.*Signum, in eucharistia* §. 65. indelibile §. 35.*Socinianismi origo et fata* §. 86.*Status hominis ante lapsum ex mente Catholicorum et Protestant.* §. 21.*Status medius eccles. graecae.* §. 119.*Strigelii doctrina de operibus hominis* §. 31.*Superstitio ecclesiae graecae* §. 113. 119.*Supralapsarii* §. 56. 76.*Symbolum, quid* §. 2.

Apostolicum, Nicaenum, Quicunque §. 10.

Syngramma Suevicum §. 57.*Synodus Carentonensis* §. 85.

T.

Theologia elenctica sive polemica §. 4.

Symbolica §. 5.

Socinianorum nulla §. 94.

Thesaurus operum supererogationis §. 47.*Tigurinorum Consensus* §. 59.*Transsubstantiatio* §. 39.*Tridentini concilii canones ac decreta* §. 8.

V.

Ubiquitas Christi §. 71. 72.*Unctio extrema* §. 38.*Unitarii v. Antimunitarii.**Universalistae* §. 56. 78.*Universale decretum Dei* §. 75.*Vulgata versio latina* §. 19.

Z.

Zwinglii Confessio §. 57. 65.

